

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

İSTANBUL ÖRNEĞİNDE XVII. YÜZYILDA GAYRİMÜSLİMLER

Büşranur TARAKCI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

İSTANBUL ÖRNEĞİNDE XVII. YÜZYILDA GAYRİMÜSLİMLER

Büşranur TARAKCI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

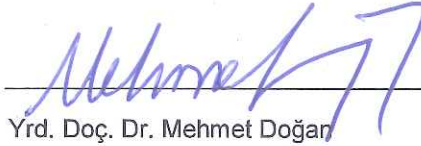
Büşranur Tarakcı tarafından hazırlanan "İstanbul Örneğinde XVII. Yüzyılda Gayrimüslimler" başlıklı bu çalışma, 15.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Bitirme Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Öz (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. M. Hulusi Lekesiz (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Doğan

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15.01.2018

Büşranur Tarakcı

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o Tezimin/Raporumun 01.09.2022 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

o Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

15 /01/2018

Büşranur Tarakçı

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Yrd. Doç. Dr. M. Hulusi Lekesiz danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Buřranur Tarakcı

ÖZET

TARAKCI Büşranur. *İstanbul Örneğinde XVII. Yüzyılda Gayrimüslimler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren Müslümanların ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Ekonomik, sosyal ve dini farklılıklarına rağmen, farklı milletlere mensup bu insanlar yüzyıllarca birlikte yaşamışlardır. Özellikle İstanbul bu konuda ele alınabilecek önemli bir şehirdir. Çalışmamıza başlarken temel aldığımız nokta İstanbul şehri ve gayrimüslim tebaadır. Bunları temel alırken, XVII. Yüzyıl bağlamında ana eksen oluşturulmuştur. XVII. Yüzyıl nasıl bir zaman dilimidir? XVII. Yüzyıl bir geçiş dönemi midir? Gayrimüslimler bu dönemde Osmanlı başkentinde nasıl bir yaşayışa sahiptir? soruları üzerinden, XVII. Yüzyılda Osmanlı yönetimi ve gayrimüslim tebaa ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Gayrimüslim, XVII. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, İstanbul

ABSTRACT

TARAKCI Büşranur. Non-Muslims In The XVIIth Century: A Case Study Of Istanbul, Ankara, 2018.

Ottoman empire had cosmopolitan structure that non muslims and muslims had lived together .Even though there were economic, social and religious differences,these people who were member of different nations had lived together for centuries,Especially istanbul is an important city to be searched on this subject .The main point of this study is city of Istanbul and non-muslim citizens.While focusing on these, major axis has been created in the context of XVIIth century. How is XVIIth century as a time zone? Is XVIIth century a transitional period? How did non-muslims have a life style in the capital of Ottoman Empire in this period? Ottoman administration in the XVIIth century and non muslims have been researched within the context of questions that is above.

Keywords

Non Muslims, XVIIth Century, Ottoman Empire, Istanbul

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYANI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: Gayrimüslim Kimdir ve Osmanlı Devletinde Gayrimüslimler.....	8
1.1.“Gayrimüslim” Kimdir?.....	8
1.2.Osmanlıda Gayrimüslimler.....	9
1.2.1. Osmanlı ve Millet Sistemi Üzerine.....	9
1.2.2. İstanbul Nüfusunda Gayrimüslimler.....	12
1.2.3. Cizye Yükümlülüğü.....	14
1.2.4. Meslekleri.....	16
1.2.5. Dini Yaşam ve Gayrimüslimler Arası İlişkiler.....	17
2.BÖLÜM: XV. Ve XVI. Yüzyıllarda İstanbul’da Gayrimüslimler.....	20
2.1. Fetih Sonrası Durum.....	20
2.2. XVI. Yüzyıl’da Gayrimüslimler.....	22
3. BÖLÜM: XVII. Yüzyılda İstanbul ve Gayrimüslimler	30
3.1. İmparatorluğun Genel Durumu.....	30

3.2. Gündelik Hayat	34
3.2.1. Gayrimüslimler ve Hukuk.....	38
3.2.2. Kılık Kıyafet.....	39
3.2.3. Konut.....	44
3.2.4. Dini Yaşam.....	47
3.2.5. Cenaze ve Mezarlıklar.....	52
3.2.6. Evlilik ve Evlenme Törenleri.....	53
3.2.7. İçki ve Meyhaneler.....	55
SONUÇ	59
KAYNAKÇA.....	63
EKLER.....	73
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	84
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	85

GİRİŞ

Tarihte Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olduğunda özellikle Türkiye’de hem araştırmacıların hem de okuyucuların, tarihin bu alanına yoğun bir ilgisi olmuştur. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte, hiç kuşkusuz ki en öne çıkan sebeplerinden bir tanesi insanların şu anda üzerinde yaşamış olduğu topraklarda daha önceden kimlerin yaşadığını bilmek istemeleridir. Söz konusu bir şeyleri araştırmak olduğunda, insanı en motive eden şeylerden biri merak değil midir? Osmanlı tarihinin en çok merak edilen dönemlerinden biri de “duraklama”, “gerileme” dönemleri diye de adlandırılan XVI. Yüzyılın sonlarından başlayarak XVII. yüzyılı takip eden dönemler olmuştur. Bu merak saikiyle şu sorular da hep sorula gelmiştir: “XVII. Yüzyıl nasıl bir zaman dilimidir?, Bu dönemde değişim yaşanmış mıdır?, Değişim yaşanmışsa halk üzerinde ne gibi etkiler yaratmıştır?, XVII. Yüzyıl bir şeyler için geçiş dönemi mi olmuştur?, Koşmakta olan bir insanın ayağının taşa takılıp sendelemesi midir?...” Bu soruların cevaplarını bulabilmek veya en azından bu cevapların neler olabileceğini araştırmak gayesiyle yaptığımız etütler ve okumalar sonucu gördük ki bu sadece tek bir sebeple izah edilebilecek bir durum değildir. Pek çok konu arasında gayrimüslimlerin durumu da dikkatimizi çekmiştir. Bu sebeple, Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslim tebaanın XVII. Yüzyılda ki durumunu, yaşayış şartlarını, Müslüman bir devlet içinde farklı dinlerin nasıl yaşadığını araştırmak istedik. Bu amaç doğrultusunda, XVII. Yüzyıl gibi, hem dünyada farklı siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yaşanmaya başladığı hem de Osmanlı siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında keskin değişimlerin yaşandığı bu dönemde, Osmanlı yönetimi ve gayrimüslim tebaanın ilişkilerinde neler yaşandığını araştırmak istedik. Bu sebeple Osmanlı Devleti’ndeki başlıca dini cemaatlerin etkileşimlerinin çokça ön planda yer aldığı, çeşitli dini, ırki nüfusu barındıran kozmopolit bir şehir olan İstanbul örnek olarak alınmıştır.

Söz konusu tarih olduğunda, bir dönemi nesnel bir şekilde anlayabilmek için, hem öncesinde teşekkül eden siyasi olayları hem de içinde barındırdığı sosyal durumları bilmemiz zaruridir. Özellikle dönemin siyasi olaylarını, askeri özelliklerini, savaşlar, antlaşmalar gibi dış ilişkileri tespit edebileceğimiz yanlarını bilmemiz büyük önem arz edecektir. Bunun için ele almak istediğimiz “*İstanbul Örneğinde XVII. Yüzyılda Gayrimüslimler*” konusuna başlamadan önce

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunun içerisinde bulunan gayrimüslimlerin durumları, Osmanlı'nın onlara bakışı ve bununla beraber gayrimüslimlerin Müslüman halk arasındaki yerleri tespit edilmeye çalışılacaktır. XVII. Yüzyılda İstanbul'da gayrimüslim tebaanın yaşayışı hakkında tespitlerde bulunmak için ilk olarak, dönemin siyasi hayatından, mali durumundan, sosyal şartlarından bahsedilecektir. Daha sonra bu şartlar içinde gayrimüslim nüfusun nasıl bir hayat standardının olduğu, kıyafetleri evleri, evlilikleri, dini yaşantıları, cenaze merasimleri ve mezarlıklarının durumları, hukuki olarak hakları gibi konular üzerinde durulacak ve bu konular dâhilinde Müslüman olan halk ile ilişkileri incelenecektir.

Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan, özellikle İstanbul'un fethinden sonra daha yakından tanımaya başladığımız Müslüman olmayan halk, aslında Osmanlı'nın hemen her döneminde var olmuştur. Türkiye'de ve dünyada gayrimüslim tebaa üzerine yapılmış araştırmalar mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu gibi varlığını İslamiyet ile perçinlemiş bir devletin içerisinde yaşayan, devletin kendi halkından kabul ettiği gayrimüslim tebaa birçok araştırmacının merakını cezbetmiştir. Bu sebeple hem konunun netlik kazanması açısından hem de söz konusu Osmanlı İmparatorluğunda gayrimüslimler olduğunda araştırmalarımıza ışık tutacak birincil kaynaklar ve araştırma eserlerden kısa bir şekilde bahsedeceğiz.

Osmanlı arşiv kaynakları birinci dereceden öneme haiz kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan mühimme defterleri ve Şer'iyye sicillerinin konumuza kaynaklık etmesi bakımından ayrı bir önemi vardır. Bu sebeple öncelikle değinilmesi gereken birincil kaynak Şer'iyye sicilleridir.¹ Şer'iyye sicilleri, ait olduğu dönemin insan ilişkilerini, toplumsal sorunlarını, sosyal yapısını, aile ilişkilerini, devletin topluma olan bakışını, yönetimin halk üzerindeki etki mekanizmasını ve adaletini anlamamızı sağlaması bakımından önemlidir. Konumuzun dönemini kapsamı açısından, İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi)'in yayınlamış olduğu "*İstanbul Kadı Sicilleri*"nden gayrimüslim nüfusun daha yoğunlukta yaşadığı bölgeler olması

¹ Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *TDVİA*, C:39, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss.8-11. Ayrıca bkz: Ahmed Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeh Mahkemeleri ve Şer'iyeh Sicilleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C:10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde Arapça 'şer'iyeh' olarak gösterilmekte ve 'İslam Hukukuyla İlgili' anlamını taşımaktadır. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.590c6fcfd12527.549343

hasebiyle Üsküdar ve Galata Şeriyeye Sicilleri incelenmiştir.² Bunun yanında dönemsel farklılıkları ve değişimleri daha net görebilmek adına, “Galata 24, Galata 25, Galata 27, İstanbul 1, İstanbul 2, Galata 41, Galata 42, İstanbul 3, İstanbul 4, İstanbul 9, İstanbul 16, Galata 130, Galata 145, İstanbul 22, İstanbul 23” numaralı defterleri inceleyen (tam metin çevirileri mevcuttur) araştırma eserinden yararlanılmıştır.³

Değınilmesi gereken diğler birincil kaynak Mühimme Defterleridir.⁴ Özellikle son yıllarda mühimme defterleri, birçok araştırmacı ve akademisyen tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş bulunmaktadır. Çalışmamızda mümkün olduğu kadar çok deftere ulaşım sağlanmaya çalışılmış, ağırlıklı olarak günümüz Türkçesine çevrilmiş örneklerden yararlanılmıştır. Bunlardan bazıları “91 numaralı,⁵ 83 numaralı,⁶ 54 numaralı,⁷ 99 numaralı”⁸ mühimme defterleri tercih edilmiştir.

Çalışmamızda değerlendirmeye çalıştığımız diğler bir kaynak türü ise Seyahatnamelerdir.⁹ Bilindiğı üzere seyahatnameler yazıldığı dönem dışında

² İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H.990-991/M.1582-1583), Hz. Hilal Kazan-Kenan Yıldız, İstanbul: İSAM, 2010; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/M.1590-191), Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2010; İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H.1073-1074/M. 1663), Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2012.

³ Ed. Timur Kuran, Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam Esnaf ve Loncalar/Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri/Yabancılar (Social and Economic Life in Seventeenth-Century İstanbul Glimpses from Court Records Guilds and Guildsmen/Communal Affairs of Christians and Jews/Foreigners), C:1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *TDVİA*, C:31, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss.520-523.

⁵ *91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/M.1646-1647)*, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: IX, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:140, İstanbul, 2015.

⁶ *83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628)*, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: VII, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:54, Ankara, 2001.

⁷ Bayram Karabıyık, *54 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (221-291)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

⁸ Mehmet Ali Tan, *“99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (91-180)*, Bitlis Eren/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2015.

⁹ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatname”, *TDVİA*, C:37, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss.9-11.

önceki dönemler hakkında da bilgi verebilen edebi bir türdür. Bunun için hem siyasi olarak yazıldığı dönemin durumunu anlatırken, hem de toplumun sosyal, ekonomik, ticari, gündelik yaşamından bizlere bilgiler sunar. Seyyahların gezip görme ihtiyaçları birbirlerinden farklıdır. Bir kısmı haber edinmek amacı ile yola çıkmış, diğer bir kısmı ise gezip görmek için veyahut bilimsel bir araştırma yapmak istedikleri için yola çıkmış kişilerdir. Fakat seyyahların kültürel birikimleri, buldukları topraklara olan bakış açıları, karşılaştıkları insan örnekleri ve kişisel tercihleri dolayısıyla nesnelliklerinden şüphe duyulabileceği için, eserlerin karşılaştırılması yapıldığı takdirde doğru bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da gayrimüslimler konusunda yapılan bir çalışma için, başvurulması gereken seyahatnamelerden biri ve en önde geleni Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesidir.¹¹ Çalışmamızın özellikle İstanbul ile sınırlı olması açısından, seyahatnamenin Osmanlı başkenti ile ilgili olan kısmını ele almaya çalıştık. Bir diğer seyahatname türünde eser ise, XVII. Yüzyılın ilk yarısını ele alan *Jean Baptiste Tavernier*'ın eseridir.¹² Seyyahın Fransız bir tüccar olması bizim için son derece önemlidir. Çünkü seyahatnamesinde çevresinde gördüğü şeyler, gezip dolaştığı yerler, insan ilişkileri ve bakış açısı bir tüccarın gözünden olacaktır. Osmanlı başkentini Fransız bir tüccarın gözüyle görmek ve kaleminden okumak son derece farklı bir perspektif oluşturmamıza katkı sağlayacaktır. Şüphe yok ki XVII. Asırda İstanbul, birçok gezgin için merak uyandıran bir şehir olmuştur. Bu sebeple, bu döneme ait çok sayıda seyahatname türünde eser mevcuttur. Çalışmamızda başvurduğumuz seyahatnamelerden biri de, Ermeni asıllı Polonyalı yazar *Simeon*'un Seyahatnamesidir.¹³ Yazar, hac ziyareti dolayısıyla Kudüs'e

¹⁰ Pamuk Yıldız Ishaq, *Urduca Sefernamelerde İstanbul*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

¹¹ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDVİA*, C:11, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, ss.229-233. Ayrıca bkz. Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çev: Müfit Günay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012. Yazar burada Evliya Çelebi'nin şahsiyeti, dünya görüşü ve yapmış olduğu seyahatlerin sonrasında fikri hayatında oluşan değişiklikleri anlatmıştır. Hem Evliya Çelebi'yi bir insan olarak anlayabilmek hem de seyahatnamenin içeriğini kavrayabilmek açısından önemli bir eserdir.

¹² Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed: Stefanos Yerasimos, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

¹³ Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, Çev: Saro Dadyan, İstanbul: Everest Yayınları, 2013.

gitmeden önce İstanbul'a uğramış ve eserinde İstanbul hakkındaki gözlemlerini bizlere sunmuştur.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak eğer, *Evlîya Çelebi* gibi Müslüman ve Osmanlı topraklarında yaşamış biri, *Tavernier* gibi Fransız bir tüccar ve Ermeni olmakla birlikte Osmanlı topraklarına geliş amacı Kudüs'e hacca gitmek olan *Polonyalı Simeon* kuşkusuz ki bize farklı bakış açıları sunacaktır. Doğu büyükleri topraklar, kültürleri, dinleri, dilleri, İstanbul'da bulunuş amaçları ve eserlerini kaleme alma sebeplerinin farklı olması nedeniyle bu 3 seyyah çalışmamıza yol göstermesi açısından seçilmiştir. Her ne kadar farklılıkları olsa da ortak noktaları Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'dur. Bahsedilen seyyahların dışında ek bilgi olması açısından, *Hans Dernschwam*,¹⁴ *Antoine Galland*¹⁵ın yazmış oldukları eserler de mevcuttur.

Yukarıda bahsedilen birincil kaynakların dışında, XVII. Yüzyıl (öncesi ve sonrası) ve gayrimüslimler hakkında çalışmalar yapmış, kendinden sonraki araştırmacılara ön ayak olmuş araştırmalardan da bahsetmek gerekir. Tabi ki hem dönemi iyi anlayabilmek hem de dönem içerisinde İstanbul'daki gayrimüslimleri kavrayabilmek için, yapılan çalışmaların analizi önem arz etmektedir. Bunun için de ele alınmış araştırmalardan bazıları incelenmeye çalışılacaktır. Gayrimüslimler konusunda çalışılmış yerli ve yabancı eserleri konu alan *Macit Kenanoğlu*'nun kısa bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Gayrimüslimler konusunda çalışma yapılmak istendiğinde, araştırmacılara yol gösterecek bir incelemedir.¹⁶ Bununla birlikte dönemin siyasi durumunu anlayabilmek maksadıyla *Halil İnalçık*'ın çalışmalarına bakmak gerekir. Bunlardan biri, '*Tagayyür ve Fesad*' dönemi olarak adlandırdığı incelemesidir.¹⁷

¹⁴ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev: Yaşar Önen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1992.

¹⁵ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıratlar*, Çev: Nahit Sırrı Örik, C:I-II (1672-1673), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

¹⁶ M. Macit Kenanoğlu, "İslam-Osmanlı Hukukunda Zimmîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:3, S:5, 2005, ss.553-574.

¹⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi Seçme Eserleri-VII*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016. Ayrıca bkz: 17. Yüzyıl öncesinde olan ekonomik ve siyasi durumu anlamak açısından yazarın yine aynı eserler serisinden olan çalışması. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim Seçme Eserleri-II*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012. Köprülüler dönemini ele aldığı çalışması için, Halil

Bu araştırma, XVII. Yüzyılın siyasi hayatını, yönetimde olan hem sistematik hem de hızlı değişimleri anlayabilmemiz açısından son derece önemlidir. Diğer bir araştırmacı ise, *Hammer Purgstall*'dir.¹⁸ *Hammer* eserlerinde Osmanlı tarihini sistematik bir şekilde incelemiştir. Eserinde bahsettiği dönemlerin siyasi yapısı hakkında bilgi edinmek açısından dikkate değer bir çalışmadır. Farklı bir anlatıma sahip olan, XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilişkilerden bahseden, gerileme döneminde yaşanan aksaklıkları Rusya ile mukayese eden diğer bir araştırma eser M. Philips Price'in eseridir.¹⁹ Yazar her iki devletinde dışa kapalı bir yapısının olduğunu aslında sistemin uygulanışında (yönetim mekanizmasını kastediyor) farklılıklar olmasına rağmen bir taraftan da benzerliklerinin olduğunu vurguluyor. Bahsedilen bu eserler araştırmamız için (Osmanlı İmparatorluğunun siyasi yönüne bakabilmek için) başvurduğumuz çalışmalardan sadece birkaçıdır. Tabi ki bu eserlerin dışında yerli ve yabancı araştırmacıların yazmış olduğu çok sayıda kitap ve makale mevcuttur.

Öncelikle yabancı araştırmacıların eserlerinden bahsedilmek istenmiştir. Bunu sebebi, farklı bir kültürden, farklı bir inanıştan gelmiş gözlemcinin veya araştırmacının²⁰ bakış açısının ne olduğunu tespit etmek içindir. Bunlardan bahsetmek gerekirse öncelikle *Eremya Çelebi Kömürçiyân*'dan söz etmek gerekir. *Eremya Çelebi Kömürçiyân*'ın eseri kendisinin 1637-1695 yıllarında yaşamış olmasından dolayı birinci el kaynak olarak da kabul edilebilir. Eseri Ermeni bir Hıristiyan'ın yaşadığı Osmanlıyı anlatması açısından dikkate değerdir. Yazarın *İstanbul Tarihi* adlı eseri 1988 yılında Türkçeye çevrilmiştir.²¹ Diğer bir yazar Minna Rozen'dır. Yazar çalışmasını XV. Yüzyılda İstanbul'un

İnalçık, Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Köprülüler Devri Seçme Eserler-VIII, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

¹⁸ İlber Ortaylı "Joseph Freiherr von Hammer Purgstall", *TDVİA*, C:15, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss.491-494. Hammer'in söz konusu eseri için ayrıca bkz: Baron Joseph von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C:8-9-10-11-12, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985.

¹⁹ M. Philips Price, *A History Of Turkey*, London: George Allen&Unwin Ltd.-New York: Humanities Press, İnc.

²⁰ Burada gözlemci olarak kastedilen kişi Eremya Çelebi Kömürçiyandır. Hem 17. Yüzyıla tanıklık etmesi açısından hem de daha sonra eserinin Hrand D. Andreasyan tarafından çevrilerek ve eklemeler yapılarak yayınlanmasından dolayı bu bölümde bahsedilmiştir.

²¹ Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Çev-Haz: Hrand D. Andreasyan-Kevork Pamukçyan, Eren Yayıncılık, 1988.

fethi ile başlatarak Osmanlıda Yahudi halkı, Yahudi Cemaatini, sosyal yaşantılarını ve toplum içerisindeki yerlerini incelemiştir. Araştırması içerisinde dikkatimizi çeken nokta, vermiş olduğu bazı arşiv kaynağı örneklerini nereden, nasıl elde ettiğini belirtmemesidir. Örneğin, 1693 yılında yayınlanmış sinagogların tamiri ve inşası ile ilgili bir ferman bahsetmektedir. Fakat bahsedilen ferman için kaynak belirtmemiştir.²² Bunun yanında yazarın Osmanlı yönetiminin ve hukukunun Yahudi halka olan bakış açısını yorumlaması bakımından ilginç tespitleri söz konusudur. Bu tespitleri yaparken çoğunlukla *pragmatizm* kavramını dillendirmiştir. Sadece Osmanlı dönemi Ermenilerini değil, Ermeni tarihi konusunu başlangıçtan bu yana inceleyen, yazar *George A. Bournoutian*'ın araştırma eseri konumuz dâhilinde ele alınabilir.²³ Yazarın konuyu sadece Osmanlı dönemi ve sonrası olarak ele almaması okuyucuya daha genel bir bakış açısı sunması açısından önemlidir. Osmanlı'nın sadece Ermeni tebaasına değil diğer gayrimüslim tebaasına da nesnel bir şekilde bakmak için, kendi tarihlerini bilmemiz gerekmektedir. Böylece onların hayata olan bakışlarını, istediklerini istemediklerini daha iyi anlamamızı sağlamıştır.

Diğer taraftan yerli araştırmacıların yazmış olduğu Osmanlı'da gayrimüslimler temalı çalışmalardır. Önceliğimiz *Yavuz Ercan*'ın çalışmasıdır. *Yavuz Ercan*, araştırmasında Osmanlı gayrimüslimlerinin sosyal yaşantısını, siyasi haklarını, hukuki durumlarını tespit etmiştir.²⁴ Yazar eserinde büyük çoğunluğunu birincil kaynaklardan aldığı bilgilerle yoğurmuş, özellikle İslam hukuku konusunda gayrimüslimler konulu anlatımı Müslüman olmayan halkın hukuki hakları konusunda aydınlatıcı olmuştur.

²² Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.20.

²³ George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2011.

²⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları, 2001.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GAYRİMÜSLİM KİMDİR VE OSMANLI DEVLETİNDE GAYRİMÜSLİMLER

1.1. “GAYRİMÜSLİM” KİMDİR?

Konumuzun muhteviyatı, XVII. Yüzyıl İstanbul’unda bulunan gayrimüslimler olduğu için ifade edileceklerin net bir biçimde kavranabilmesi maksadıyla gayrimüslim kelimesinin anlamının ne olduğuna, gayrimüslim dendiğinde zihnimizde oluşturmamız gereken profilin ne olduğuna hâkim olmamız gerekmektedir. Bunun için öncelikle gayrimüslim kelimesinin muhteviyatına bakacak olursak eğer; *“İslâm dinine inanmayan bütün grupları kapsayan “gayri müslim” (gayrül-müslim) karşılığında ise Kur’ân’da ve hadislerde kâfir (çoğulu kâfirün, küffâr, kefere) kelimesiyle küfr kökünün çeşitli türevleri kullanılmış, kâfirler içinde de bazı gruplar kendi özel adlarıyla anılmıştır.”*²⁵ şeklinde bir tanımlama ve açıklamayla karşılaşmaktayız. Buradaki tanımdan yola çıkarak, gayrimüslim kelimesinin Müslüman olmayan kişiler için yani başta Hıristiyan ve Yahudiler için kullanıldığını ifade edebiliriz. Diğer bahsedilen yani kendi özel isimleri ile adlandırıldıkları söylenen gruplara örnek verecek olursak eğer, ateşe tapanlar için ‘mecusi’, yıldız tapanlar için ‘sabiun’ gibi isimlerle ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere kelime sadece belli bir grup ya da dini kapsamamaktadır. Bu tanım yapılırken, tek bir zümreden değil İslam dışında bulunan diğer dinlere mensup kişiler kastedilmiştir. Bu açıdan kelime anlamı ve içeriği göz önüne alındığında gayrimüslim tanımının İslam temelli bir anlayışa sahip olduğunu görebiliriz. Velhasıl sonuç itibarıyla içerik hayli geniş bir kesimi ilgilendirmektedir.

Yavuz Ercan, İslamın insanları iki guruba ayırdığını belirtir: Müslim ve gayrimüslim. Tabi ki bu umumi bir sınıflandırmadır. Daha sonrasında ise gayrimüslimler üzerinden bir ayırım daha yapmıştır. Bunlar Müşrik²⁶ olanlar yani

²⁵ Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C:13, s.418.

²⁶ Müşrik kelimesinin muhteviyatı için bkz: Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C:39, ss.193-198.

putperestler ve Ehl-i Kitap²⁷ olanlardır. İslam hukukuna göre, bir İslam ülkesinde yaşayan herkesin (bu kişinin Ehl-i Kitap olması gerekir) güvenliğinden devlet sorumludur. Bu husus üzerine bu kişiler Ehl-i Zimmet olarak yani zimmi olarak adlandırılmışlardır.²⁸ Zimmi olarak adlandırılan kişiler, zimmet adı verilen bir anlaşma sonucunda dinlerini değiştirmeden bir İslam devletinin koruması altında bulunan kişilerdir.²⁹

İslamiyet'in zuhurundan itibaren Müslümanlar, gayrimüslim olarak adlandırılan diğer dinlere mensup kişilerle bir arada bulunmuşlar ve gerek sosyal gerekse kültürel olarak bu iki farklı dini kesim birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bunun için Hz. Muhammed döneminden itibaren halifeler döneminde de devam eden Müslümanların gayrimüslimlere benzememesi üzerine bir takım kurallar konulmuştur.³⁰ Özellikle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında bu durum daha da sistemli bir hal almaya başlamıştır. Bunda etken olan unsurlardan biri hiç kuşkusuz, fetihlerle yayılmaya başlayan İslamiyet'in muhafaza edilmek istenmesi ve beraberinde tanışılan yeni kültürlerdir. İslam hukuku ile birlikte gelen Müslüman ve gayrimüslimin birbirine benzememesi gerektiği hususu ve bunun için konulan kurallar ve uygulamalardan çalışmamızın daha sonraki kısımlarında bir şekilde bahsedilmeye çalışılacaktır.

1.2. OSMANLIDA GAYRİMÜSLİMLER

1.2.1. Osmanlı ve Millet Sistemi Üzerine

Küçük bir Anadolu Beyliği iken büyük bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, bu yüzyıllar süren süreç içerisinde tebaasını dil, din, ırk, kültür ayrımı yapmadan hoşgörülü bir biçimde yönetmiştir. Osmanlı Devletine mensup gayrimüslimlerde bu hoşgörülü ortamdan faydalanmış ve hayatlarını, ailelerini, cemaatlerini bu topraklar üzerinde kök saldirmişlerdir. Söz konusu

²⁷ Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C:10, s.518. Ayrıca Bkz: Muammer Esen, "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı", Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51:1, 2010, ss.93-110.

²⁸ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.51.

²⁹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK Yayınları, 1996, ss.7-8.

³⁰ Özel, "Gayri Müslim"..., s.418.

gayrimüslimler içinde en belirgin olanlar, bu topraklar üzerinde yüzyıllar boyunca yaşayan en geniş nüfus hiç kuşkusuz Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Bahsi geçen topluluklar tabii ki kendi içinde de hem dini hem de dil olarak çeşitli gruplara ayrılmıştır. Sonuç olarak, hepsi Osmanlı Devletinin millet sisteminin³¹ birer parçasıdır.

Millet sistemi, Osmanlı devletinin varoluşu, yaşayışı ve hatta çöküşü konusunda da etkisi yadsınamayacak bir sistemdir. Bu sistem üzerine günümüzde birçok farklı tartışma mevcuttur. Millet sistemi, her araştırmacı için aynı tanımlamayı ve aynı başlangıcı içermeyen bir sistemdir. Bu farklı görüşler, millet sisteminin tanımı ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili ayrı cephelerden yorumlamaları beraberinde getirmiştir. Fakat bu yorumları ve sistemi anlamak için öncelikli olarak 'imparatorluk' kavramına yüklenen özellikleri kavramamız gerekir. *Nuri Adıyeke*, araştırmasında imparatorluk kavramını açıklarken öncelikle iki ana özelliğinin olduğunu, bunlardan ilkinin *emperyal ideoloji ve pratikler*, ikincisinin de her konudaki *çoklu varoluşları* olduğunu söylemektedir. Bahsedilen bu özelliklerden yola çıkarak Osmanlı sisteminin her iki özelliğe de sahip olduğunu ve Osmanlı sisteminin bu iki özellik kurgulanarak oluştuğundan söz etmektedir.³²

Buradan anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti dediğimizde aklımıza gelen o "çoklu yapı", tüm toplulukların kendi kimlikleri ile birlikte bir devletin içinde var olması anlamını taşıyor. Bu şekilde bakıldığında, tanımda yer alan ikinci özellik olarak bahsedilen çoklu varoluş durumu Osmanlı Devletinde temellendirilmiş oluyor. Tabii ki bu temellendirmenin devamında millet sisteminin nasıl ortaya çıktığı durumu da önem taşıyor. Bu husus hakkında genel olarak ayrıştırılabileceğimiz iki farklı yorum mevcuttur. Genel olarak araştırmacılar bu iki cephe üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunlardan biri, millet sisteminin Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra oluştuğu ve Sultan'ın konuya olan özel

³¹ Bilal Eryılmaz'ın deyişiyle millet sistemi sosyal, idari ve dini bir örgütlenme biçimidir. Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Millet Sistemi, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, ss.9-10. Ayrıca bkz: Gürsoy Akça, "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi (DAUM), Konya: Selçuk Üniversitesi Konya Sağlık Yüksek Okulu, 2007.

³² Nuri Adıyeke, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, Yeni Türkiye Yayınları, Y:20, S:60, Eylül-Aralık 2014, s.345.

ilgisinden doğmuş bir sistem olduğu görüşüdür.³³ *Kemal Karpat* da; ‘Yahudi ve Ermeni milletinin de Rumlar gibi XV. Yüzyılda kurulduğunu’ söylemektedir.³⁴ Diğer cephede ise, *Macit Kenanoğlu*’nun bu konudaki görüşü mevcuttur; O, Osmanlı Devletinde, Tanzimat dönemi ile birlikte gelen değişimler, düzenlemelerle (yani XIX. yüzyıldan itibaren varsayılarak) birlikte ancak millet sisteminin varlığından söz edilebileceğini söylemektedir.³⁵ Millet sistemi diye adlandırılan bu sistemde, ruhani liderlere verilmiş olan yetkilerin dini topluluklar açısından bir serbestlik sağladığı düşünülse de, Osmanlı’nın son kırk yılında millet adı verilen topluluklara hiçbir otonomi sağlamadığı bu durumun ‘iltizam sistemi’ olduğuna dair yorumlar mevcuttur.³⁶

Bahsedilenlerden yola çıkarak millet sisteminin tanımı için şöyle bir tespitten yararlanılabilir;

“Millet sistemi, genel olarak her hangi bir yerden adapte edilmiş bir sistem olmaktan ziyade, zaman içerisinde ihtiyaçlara göre uyarlamalardan ortaya çıkan, umumi olarak dini topluluklara, kanuni özerklik ve otoritelerin verilmesi, fermanlarla Osmanlı Devleti tarafından bahşedilerek oluşturulan bir sistem olmuştur.”³⁷

Bundan yola çıkarak, bu sistem farklı din, dil, ırktan olan insanları tek bir renk haline getirmek değil her birini kendi içinde özgür bırakmaktır. Yani bir yerden ya da bir devletin sisteminden alınarak uygulamaya konulmuş bir sistem değildir. Daha çok zaman içerisinde Osmanlı aklının zuhur etmesi ve bu aklın İslami bakışla harmanlanmasıdır. George A. Bournoutian’ın eserinde millet sisteminin İstanbul’un fethi ile birlikte hemen oturmuş bir sistem olarak ortaya

³³ Ayşe Almila Gök, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayri Müslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar”, *Türkiye ve Siyaset*, S:3, Ankara, Temmuz-Ağustos, 2001, s.102.

³⁴ Kemal H. Karpat, “Etnik Kimlik ve Ulus-Devlet Oluşumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C:II, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.19.

³⁵ M. Macit Kenanoğlu, “Tek Devlette Çok Hukuk Olabilir mi?”, *Düşünen Siyaset Dergisi (Osmanlı ve İdeoloji)*, S:7-8, Ağustos-Eylül 1999, s.124.

³⁶ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2004, ss.44-56.

³⁷ Benjamin Braude-Bernard Lewis, “Osmanlı Devleti İçerisindeki Hristiyanlar ve Yahudiler”, Çev: Halil Erdemir-Hatice Erdemir, s.14. Çevrilen eserin ilk hali için ayrıca bkz: Benjamin Braude-Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, London, 1982. Benjamin Braude başka bir çalışmasında Osmanlı Devletinde Millet Sisteminin XIX. Yüzyılda ortaya çıkmış olduğunu belirtmiştir. Bkz: Benjamin Braude, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C:IV, Ed:Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.253.

çıkmadığını, başlangıçta gayrimüslim halka karşı pek de fazla tutarlı bir politika güdümediğini söylemektedir.³⁸ Fakat bizce burada, tanım olarak bir hata bulunmaktadır. ‘Sistem’ olarak adlandırılan bir olgunun ilk uygulanılmaya çalışıldığı andan itibaren hiç problemsiz bir işleyiş sürdürmesi imkânsızdır. Her halükarda bir hata payının olması mümkündür. Osmanlı Devlet’inin hemen her dönemine baktığımızda eksiklikler olmakla birlikte gayrimüslimlere uygulanan politikalarda genel anlamıyla bir tutarlılık mevcuttur. Hata payı olan kısımda ise işin içerisinde ekonomik problemler, dış etkiler gibi faktörler devreye girmiş olabilir.

1.2.2. İstanbul Nüfusunda Gayrimüslimler

Yüzyıllar boyunca savaflara ev sahipliği yapan, bünyesinde çeşitli dili, dini, ırkı ve kültürü bir arada bulunduran Osmanlı Devleti’nin başkenti önemli bir yere sahiptir. İstanbul hakkında yazılmış o kadar çok eser, yapılmış o kadar çok çalışma ve söylenmiş o kadar çok söz vardır ki bunların tamamını bu çalışmanın sınırlı alanı içerisinde zikretmek son derece zordur. Osmanlı başkentinin bu kadar dillerde olması aslında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ve orada yaşamış milyonlarca insandan izler taşıdığını gösterir. Bu durumda önemli olan etkenlerden biri tek başına bir şehrin mucizevi yaşayışı değil kiminle ve kimlerle birlikte ayakta kaldığı ve nefes aldığına anlaşılmasıdır. Mantran’ın deyişiyle ‘İstanbul, tarihin biçimlendirdiği bir dünyadır’.³⁹ İstanbul, Konstantin’in⁴⁰ 1125 sene önce inşa ettiği şehir olmaktan vazgeçip, 29 Mayıs 1453 tarihinde II. Mehmed’in⁴¹ fethi ile birlikte Müslümanlarla karıştı. Konu

³⁸ Bournoutian, *Ermeni Tarihi...*, s.135.

³⁹ Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.12.

⁴⁰ I. Konstantin ve Bizans İmparatorluğunun kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011; A. A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Arif Müfid Mansel, C:1, Ankara: Maarif Matbaası, 1943; Turhan Kaçar, “Origo Constantini İmparatoris İmparator Constantinus’un Yükselişi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:XX, S:1, 2005, ss.135-155. İlber Ortaylı’nın ilgili yazısı için <http://www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-ve-istanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm>.

⁴¹ Halil İnalcık, “Mehmed II”, *TDVİA*, C:28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, ss.395-407. Ayrıca bkz: Hüseyin Tekinoğlu, *Osmanlı’nın Genç Dehası Fatih Sultan Mehmet*, İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık, 2009. Murat Duman, *İki Çağın Hükümdarı Fatih*, İstanbul: Akis Kitap, 2008. Tahsin Ünal, *Fatih ve Fetih*, Ankara: Berikan Yayıncılık, 2007. Fatih Sultan Mehmed’in kişiliğine psiko-tarih bir yaklaşım için; Ali Kuşat,

İstanbul'un fethi olduğunda birçok araştırmacı için bu olay bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Söz konusu gayrimüslimler olduğunda, ikinci bir dönüm noktası, Fatih'in İstanbul'un fethi ile birlikte orada yaşayan gayrimüslim halka olan yaklaşımı ve vermiş olduğu haklardır.

II. Mehmed, İstanbul'u fethetmeden önce nüfusunun 40.000-60.000 arasında olduğu söyleniyor.⁴² İnalçık'ın Kadı Muhyiddin'den aktardığı üzere, 1477 yılında yaptığı nüfus sayımında, İstanbul'da hane olarak 14.803, Galata'da hane olarak 1.521 aile olduğunu belirtir. Yine aynı kaynak üzerinden (askeri sınıfa mensup olanların dâhil edilmediği) İstanbul'da 3.667 dükkânın, Galata'da 260 dükkânın olduğunu söyler.⁴³ Fatih Sultan Mehmed'in önem verdiği konulardan biri İstanbul'u nüfuslandırmaktı. Bu yüzden her yerden her dinden göçmenin İstanbul'a gelip yerleşmesi teşvik edilmiştir. Buna mukabil 1456 yılında Samatya'da 42 Yahudi, 14 Rum, 13 Müslüman aile olduğu belirtilmektedir. Daha sonra Sultan Mehmed, 1459 yılında fetihten önce ve sonra kaçan bütün Rumların geri dönmesini emretmiştir.⁴⁴

Aslında Müslümanlar ile gayrimüslimler birlikte yaşama konusunda aynı zaman diliminde var olan diğer devletlere nazaran daha uyumlu bir süreç geçirmişlerdir. Fakat yine de dini gereklilikten veyahut yaşama biçimlerindeki farklılıklardan dolayı gayrimüslim nüfusun bazı bölgelerde yaşadığını hatta bu gayrimüslim nüfus içerisinde de birbirlerinden ayrıldıklarını görüyoruz. Bu durum insanları dini ve ırki olarak bir ayrıştırma biçimi gibi görülebilir. Fakat başka bir açıdan baktığımız zaman kendi içinde daha rahat bir şekilde dini ibadetlerini yerine getirebileceklerini, geleneklerini daha rahat idame edebileceklerini ön görebiliriz.

Osmanlı başkenti İstanbul'da gayrimüslimlerin yoğunlukta yaşadığı bölgeleri şu şekilde sıralayabiliriz: Ermeni nüfusun daha yoğun yaşadığı Samatya, Topkapı, Balat,⁴⁵ Kumkapı, Yenikapı, Hasköy,⁴⁶ Kuruçeşme, Üsküdar,⁴⁷ Ortaköy ve

"Fatih Sultan Mehmed'in Kişiliği ve Fetihteki Rolü (Psikanalitik Bir Yaklaşım)", Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:14, Y: 2003/1, ss.131-148.

⁴² Mantran, *İstanbul...*, s.212.

⁴³ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Klasik...*, s.128. Galata'da Ermeni ve Türk satıcılar ile ilgili görsel Ek 6'da mevcuttur.

⁴⁴ Halil İnalçık, "İstanbul", *TDVİA*, C:23, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss.232-233.

⁴⁵ Feridun Emecen, "Balat", *TDVİA*, C:5, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss.4-7.

Beşiktaş gibi yerlerdir. Yahudilerin ise fetihten önceki nüfus yoğunluğu azdı. Museviliğin bir koluna mensup Karaitlerin yoğun olarak kaldıkları yerler Bahçekapı ve Karaköy civarıydı. Daha sonraki dönemlerde (XV. Yüzyıl) Osmanlı topraklarına yoğun bir Yahudi göçü olmuştur. Bu süreç sonrasında İstanbul'da Yahudi nüfusu artmaya başlamıştır. Bu artışın sonrasında en yoğun oldukları bölge Hasköy ve Balat olmuştur.⁴⁸ Tabi ki nüfus sadece bir rakam verilerek sabit kalacak bir durum değildir. Bunun için dönemden döneme rakamlar çokça farklılık göstermektedir. Bahsetmiş olduğumuz rakamlar İstanbul'un fethedildiği zamanları ele alan rakamlardır. Daha sonraki yıllarda XVI. - XVII. ve XVIII. Yüzyıllara doğru gayrimüslim nüfusta da Müslüman nüfusta olduğu gibi hem artış hem de azalış olmuştur.

1.2.3. Cizye Yükümlülüğü

Osmanlı Devleti Şer'î hukuk (Kur'an, sünnet, kıyas gibi kaynaklar üzerinden derlenen hükümler)⁴⁹ temelli bir sisteme sahiptir. Bunun için Şer'i hukukun kuralları bütününde uygulamalarda bulunulmuştur. Bu uygulamalardan bir tanesi ise 'cizye'⁵⁰ vergisidir. 1670 tarihli Kandiye Kanunu'nda cizyenin tanımı şu şekilde yapılmıştır:

"Haraç iki nev'i üzere mebni olup, nev'-i evvelki keferenin ru'usuna vaz' olunur. Cizye ile müsemmadır."⁵¹

Kanunda bulunan tanımlamadan da anlaşılacağı üzere cizye vergisi gayrimüslim tebaadan alınan bir vergi idi. Tabi ki verginin alınması için belli

⁴⁶ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Hasköy", *TDVİA*, C:16, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss.388-390.

⁴⁷ M. Hanefi Bostan, "Üsküdar", *TDVİA*, C:42, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, ss.364-368. Üsküdar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler I-II,III-IV-V-VI*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, C:I-II.

⁴⁸ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.474. Yahudi semtinin görünüşünden bir kare için görsel Ek 5'te mevcuttur.

⁴⁹ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukuku'nda Şer'i Hukuk-Örfi Hukuk İkilemi ve Yasama Organının Yetkileri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:12, S:12, 1999, s.117.

⁵⁰ Cizye (الجزية): İslam devletlerince Müslüman olmayan tebaadan alınan vergi. Bkz: İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010, s.201.

⁵¹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.251.

başlı bazı kurallar mevcuttu. Örneğin belli bir yaş aralığında olmak (14-75), kişinin işsiz, hasta, sakat olmak gibi durumları bulunmamak ve zimmi olmak.

Osmanlı İmparatorluğu'nda cizye vergisi alınacak gayrimüslimler üç ayrı sınıfa ayrılıyordu. Bunlar âlâ, evsat, ednâ idi. Bu gruplar zengin, orta halli ve fakir olanlar için belirlenmişti. Eğer saf gümüş ile verilecek ise 48, 24, 12 dirhem, altın ile verilecek ise 4, 2 ve 1 dinar şeklinde ödeme belirlenmiştir. Fakat bu miktar dönemden döneme göre farklılık göstermiştir. Bu duruma etki eden faktör dönemin mali durumudur. Mali bunalımların yaşandığı zamanlarda her yıl toplayıcılara paranın değerini ve miktarını belirten fermanlar yollanmıştır.⁵² Bunun dışında gayrimüslim nüfus içinde, Yahudi taifesini kapsayan cizyenin dışında 'rav akçesi' olarak adlandırılan bir vergi daha vardı. Bu vergi hahambaşının atanmasına karşılık olarak verilen bir vergi idi.⁵³

Cizye hakkında birçok çalışma bulunmakla birlikte, gayrimüslim nüfustan alınan bu verginin yorumlanmasında yapılan bazı kelime hataları mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyanlar ile Yahudileri gayrimüslim statüsünde değerlendirmiştir. Fakat Gazmend Shpuza araştırmasında '*Yahudiler de her yıl Hıristiyanlar gibi devlete vergi vermeye mecbur bırakıldı.*' cümlesini kullanmıştır.⁵⁴ Burada cümlenin 'mecbur bırakılmak' deyiimi ile sonlandırılması bizce fazlaca sert bir anlam oluşturmuştur. Bunun sebebi sadece gayrimüslimlerin daha özele inerse Yahudilerin vergi vermiş olması değil Müslümanların da vergi yükümlülüklerinin bulunmasıdır. Bu açıdan da bakacak olursak eğer, Osmanlı Devletinde vergi verme yükümlülüğüne sahip olanların sadece gayrimüslimler olmadığı, Müslümanlarında birçok vergi yükümlülüklerinin olduğu görülür.⁵⁵

Bunların yanında cizye vergisinden muaf tutulan gayrimüslimler de olmuştur. Bunlar Osmanlı ordusu içinde yer alan eflaklar, martoloslar, voynuklar, zimmi

⁵² Mehmet Erkal-Halil İnalçık, "Cizye", *TDVİA*, C:8, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.46.

⁵³ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, s.27.

⁵⁴ Gazmend Shpuza, "Arnavutluk'ta Yahudiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XVIII*, İstanbul, 1993, s.41.

⁵⁵ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, ss.251-252.

sipahiler gibi vazifeli gayrimüslimler ve stratejik önemi olan bölgelerde ki kalelerin zimmi halkıdır.⁵⁶

1.2.4. Meslekleri

Osmanlı İmparatorluğu şer'i hukukun uygulandığı ve Müslüman tabakanın çoğunlukta olduğu bir devlettir. Peki, bahsedilen Müslüman halk arasında gayrimüslim topluluk ne gibi meslek dalları ile uğraşır? Geçimlerini nasıl sağlarlar idi? En önemli suallerden birisi de gayrimüslim halkın sarayda görev alıp alamadığıdır. Kendi dininden olmayan kişilere karşı çağına göre en ileri seviyede özgürlük veren ve bunu uygulayan Osmanlı Devletinde zimmi olanlar birçok meslek dalında kendini göstermiş ve özgür bir biçimde geçimini sağlamışlardır. Bu yüzden gayrimüslim tebaa akla gelebilecek birçok zanaatle uğraşmıştır. Fakat burada önemli bir nokta vardır, o da İslamiyet ile ilgili olan mesleklerin gayrimüslimler tarafından yapılmasının uygun görülmemesidir. Bunlar Müftülük, Kur'an-ı Kerim satmak, kadılık gibi mesleklerdir. Zannımızca bu durum bir Müslümanın papazlık, hahamlık yapmaması kadar normal bir durumdur. Müslüman olmayanlar genellikle hekimlik, kuyumculuk, sarraflık, el sanatları gibi alanlara ilgi göstermişler ve ticaret konusunda daha ileriki dönemlerde de epeyce ilerleme kat etmişlerdir.

Yahudilerin rağbet ettikleri mesleklerden biri hekimliktir. Yahudilerin siyasi, içtimai ve dini sebeplerden ötürü çiftçilik yapmaması, onları tabipliğe yöneltmiştir. Onlar için tabipliğin geleneksel bir yanı da vardır. Öyledir ki birçok padişahın hekimi Yahudi'dir. Bunlardan biri Yavuz Sultan Selim'in doktoru Yasef Hamon,⁵⁷ diğeri Sultan III. Ahmed'in hekimi Yasef'tir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin meslek hayatı ile ilgili önemli gelişmelerden biri, devlet için son derece önemli olan Darphane-i Amire eminiğine Yavuz Sultan Selim döneminde bir Yahudi'nin atanmasıdır. Bu durumun ehemmiyeti sadece bir Yahudi'nin atanması değil orada çalışan diğer kişilerin de bu yolla Yahudilerden seçilerek istihdam edilmesidir. Daha sonra aynı şekilde Düzyan ailesine bu

⁵⁶ Spesifik olarak Bulgar Eksarhlığı'nda cizye meselesi için bkz: Machiel Kiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (Cizye) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers for Demographic Research", *Etudes Balkaniques*, 1990.

⁵⁷ Yasef Hamon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Naim A. Gülerüz, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım, 2012.

görev verilmiş ve Darphane-i Amire'de Ermeniler istihdam edilmiştir. Hatta kayıtlar dahi Ermeni harfleri ile tutulmuştur.⁵⁸ Osmanlı Devletinde gayrimüslim nüfusun meslek sahibi olabilmesi ve çalışma hürriyetinin olması dışında önemli olan nokta, devletin son derece hassas kurumlarında görev alabilmeleridir. Anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin anlayışı dini ya da ırki farklılıklara bakmadan işi ehline vermesidir. Rumların ise daha çok tercih ettikleri meslek mimarlıktır.⁵⁹ Ermenilerin usta oldukları meslek dalları kuyumculuk ve demircilikti.⁶⁰ İstanbul'da gayrimüslimlerin ilgilendikleri meslek dallarından bir diğeri de fırıncılıktı. Bu mesleği daha çok Ermeniler ve Rumlar üstlenmiştir. *Eremya Çelebi Kömürçiyân*, XVII. Yüzyılda İstanbul'da fırın işleten kişilerin büyük bir kısmının Ermeni olduğunu ve sarayın ekmek işleri ile de ilgilendiklerini belirtir.⁶¹ Fakat fırıncılık konusunda Ermenilerin bu meslek dalında yoğunlaşmasında farklı bir yorum vardır. *Saro Dadyan* eserinde, Müslüman nüfustan Arnavutların fırıncı olduğunu fakat bunun yanında yeniçeri oldukları için kuralları ihlal ettikleri ve bu yüzden devletin her fırsatta Arnavut fırıncılardan kurtulmaya çalıştığını belirtir. Savaş zamanında padişahın emri üzerine fırınları ve değirmenleri Ermenilere devrettiklerini ve bu sayede Ermenilerin fırıncılık mesleğinde ilerlediklerini söyler.⁶² Bunların yanında meyhanecilik, balıkçılık, duvarcılık gibi mesleklerle de uğraşmışlardır. Meyhanecilik, içki üretimi ve satımı konusu hiç kuşkusuz ki şer'i hukuk ile yönetilen bir devlet söz konusu olduğu için gayrimüslimler bu konuda önemli bir paya sahiptir. Bunun için çalışmamızın diğer bölümünde bu konu üzerinde durulacaktır.

1.2.5. Dini Yaşam ve Gayrimüslimler Arası İlişkiler

Önemli hususlardan biri de Müslüman bir devletin tebaası olan gayrimüslimlerin dinlerini nasıl yaşadıkları, ibadet mekânları ile alakalı olarak icazet verilip verilmediği yahut dini özgürlüklerinin olup olmadığı konusudur. Osmanlı Devleti dini yaşamak konusunda gayrimüslimlere son derece özgür bir ortam sunmuş

⁵⁸ Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2011, s.78.

⁵⁹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, ss.224-227.

⁶⁰ Aybet, *Avrupalı Seyyahların...*, s.204.

⁶¹ Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi...*, s.17.

⁶² Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni...*, s.77.

ve hiçbir baskı yapmamıştır. İlk etapta düşünülduğünde, dünyada gelmiş geçmiş bütün zaman dilimlerinde toplumların kendinden olmayanı kendine benzetme çabası içinde oldukları malumdur. Bunun için insanlara eziyet mi edilmemiştir, yoksa evlerinden yurtlarından sürgün mü edilmemiştirlerdir. Bu konuda örnek sayısı çok olması bakımından, Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı durum yaşanmış mıdır sorusu akıllara gelebilir. Fakat Osmanlı tarihi birazcık olsun incelendiği ve analiz edildiği takdirde bunun hiç de öyle olmadığını görebiliriz. Şayet Osmanlı böyle bir politika gütmek isteseydi, günümüzde asimile olarak adlandırılan, benzeştirme politikalarını yapabilecek güce sahipti. Lakin İstanbul fethedildiğinde Fatih Sultan Mehmed'in ilk yaptığı şeylerden biri gayrimüslim din adamlarını tanıyarak halka dini özgürlüklerini yaşamaları için ahidnâme⁶³ vermesidir. Tabi ki bu ahidnâmelerde İslami hükümlerin getirdiği bazı sınırlandırmalar mevcuttur. Bunlardan birkaçı çan çalma yasağı, kilise tamiri ve inşası ile alakalı konulardır.⁶⁴

Osmanlı'nın başkenti söz konusu olduğunda bir diğer nokta, Müslüman nüfus ile gayrimüslim nüfus arasındaki ilişkilerin dışında, gayrimüslim nüfusun (Ermeni, Yahudi ve Rum) kendi aralarında nasıl bir ilişkisi olduğu konusudur. Her ne kadar İslamiyet ile yönetilen ve çoğunluğun Müslüman olduğu bir ülkede yaşıyor olsalar da mezhebi ve dini farklılıklarından dolayı (cemaatlerin kendi içinde özerk bir yapısı olması bu konuda etkili olmuş olabilir) aralarında bir bütün olma duygusunun olmadığı görülmektedir. Ermeniler ve Yahudiler arasında 'kan iftirası'⁶⁵ diye adlandırılan bir anlaşmazlık bulunmaktaydı. Olay İstanbul dolaylarında meydana gelmemiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimlerin birbirlerine karşı olan tutumunu anlamak açısından önemli örneklerden biridir. Yavuz Ercan'ın aktardığı üzere olay 1530 yılında (Yavuz Sultan Selim döneminde) Amasya'da gerçekleşmiştir. Bir Ermeni'nin ortadan kaybolması üzerine, Yahudilerin Hamursuz Ekmeği (Hamursuz

⁶³ Mustafa Fayda-Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", *TDVİA*, C:1, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, ss.535-540. Ahidnamenin karşılığı İslam Tarihinde ve Türk Tarihinde olmak üzere ikiye ayrılmış ve yazarlar tarafından bu şekilde yorumlanmıştır. Ayrıca kelime 'Ahitname' olarak Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde, Arapça 'Ahd ve Farsça 'nâme' olarak oluştuğu ve 'Antlaşma Belgesi' anlamında olduğu belirtilmiştir. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.590c6e6d2bed6.04155491

⁶⁴ Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012, s.58.

⁶⁵ 'Kan iftirası' konusunda daha fazla bilgi için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kan_iftiras%C4%B1

Bayramı)⁶⁶ için onu öldürdüklerini söylemişlerdir. Bunun sonucunda bazı Yahudiler cezalandırılmıştır. Fakat daha sonrasında kaybolan Ermeni ortaya çıktığında padişah, Yahudilere uygulanan cezanın aynısını iftira atan Ermenilere de vermiştir.⁶⁷ Rumların durumu ise biraz daha farklıdır. Bu tarz anlaşmazlıkların biraz daha dışında kalmışlardır. Bunun sebebi belki de İstanbul da yaşayan en eski topluluklardan olmaları ve genellikle daha elit bir yapıda yaşamaları etken olabilir.

⁶⁶'Hamursuz Bayramı' hakkında daha fazla bilgi için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamursuz_Bayram%C4%B1

⁶⁷ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.193.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XV. VE XVI. YÜZYILLARDA İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLER

2.1. FETİH SONRASI DURUM

Konumuza İstanbul'un fethiyle birlikte başlangıç yapılmasının sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimler ile ilgili bakış açısını bu son derece önemli olay ile anlayabilmiş olmamızdır. Aslında Osmanlılar ilk defa bu büyük fetih hareketinden sonra Müslüman olmayan insanlarla karşılaşmadılar. Kuruluş devrinden itibaren gayrimüslim insanlarla iç içe bulunmuşlar, ticaret yapmışlar ve birbirlerinin kültürlerinden, dinlerinden, dillerinden haberdar olmuşlardır. Fakat gayrimüslim statüsünde olan kişileri reaya olarak görmek ve anlamak kuşkusuzdur ki daha farklı bir durumdur.

Bilindiği üzere Fatih Sultan Mehmed Bursa'da bulunduğu bir zamanda Ermeniler ile tanışmış ve dini liderleri Yovakim'e 'bir gün İstanbul'u fethettiği takdirde kendisini patrik yapacağını' söylemiştir. Sultanın vermiş olduğu söz üzerine 1461 tarihinde, Yovakim'i Ermenilere patrik olarak atamıştır. Bunun yanında, Anadolu'dan bazı Ermeni ailelerini İstanbul'a getirmiş ve Samatya civarına yerleştirmiştir.⁶⁸ Daha sonra 1641 tarihinde Kumkapı civarına yerleştirilinceye kadar ruhani liderin yerleşim yeri daha önceden Rumlara ait olan fakat sonradan Ermenilerin kullanımına verilen, Samatya'daki Sulu Manastırı (Surp Kevork Kilisesi/ Մամաթիոյ Սուրբ Գեորգ Եկեղեցի)⁶⁹ olmuştur. Fakat Yovakim için aslında Sultan Mehmed ile böyle bir münasebetinin olmadığı, Sultan'ın İstanbul'u fethetmeden öncesinde hiç Bursa'ya gitmediği, hatta Yovakim'in bahsedilen tarihte (1461-1478) hiç patriklik yapmadığı konusunda görüşler bulunmaktadır.⁷⁰ Söz konusu dönemde, Fatih Sultan Mehmed tarafından Galata zimmilerine bir ahidname verilmiştir. Bu belge gayrimüslimlere verilen hukuki haklar konusunda son derece önemlidir. Zimmelerin dini özgürlüklerini ve sosyal hürriyetlerini temel alan bir ahidnâmedir.

⁶⁸ Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Haz: Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005, ss.38-39.

⁶⁹ 'Մամաթիոյ Սուրբ Գեորգ Եկեղեցի', Ermenice yazılışının Türkçe okunuşu ve meali: Samatıoy Surb Georg Yekeghetsi' (Surp Kevork Kilisesi). Եկեղեցի/Yekeghetsi: Kilise. Bknz: Bedros Zeki, *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s.275.

⁷⁰ Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi...*, s.80.

Ahmed Akgündüz eserinde, verilen bu belgenin aslını paylaşmaktadır.⁷¹ Bahsedilen antlaşma belgesi sadece Hıristiyan nüfusu barındıran bir belge değildi. Yahudiler konusunda da Sultan Mehmed dini özgürlük ve sosyal hayatlarında hürriyet sağlamıştır. Balkanlar'dan ve Anadolu'dan getirdiği Yahudi nüfusunu, bugün ki Yeni Cami'nin olduğu bölgeye ve Balat bölgesine yerleşimlerini sağlamış ve sinagoglarının tamir edilmesine izin vermiştir (Daha sonra XVII. Yüzyıla gelindiğinde bu bölgeden çıkartılıp Hasköy tarafına yerleştirileceklerdir).⁷² Kaldı ki XV. Yüzyıl gibi Katoliklerin Ortodokslara, Ortodoksların Katolıklara, Hıristiyanların Yahudilere hiç tahammül edemediği bir dönemde, (diğer yönüyle Gırnata Hıristiyanlar tarafından yeniden fethedilmişken ve Kolomb Amerika kıtasını keşfetmişken)⁷³ Sultan II. Bayezid, yaşamlarını sürdükleri, hayatlarını idame etmeye çalıştıkları topraklardan gönderilen (İspanyadan) Yahudileri, Osmanlı topraklarında Selanik, Edirne gibi şehirlere yerleştirmiştir (1492).⁷⁴ Fakat II. Bayezid döneminde yapılan bu kucak açma durumunu göz ardı edip, İstanbul fethedildikten sonra Yahudilere karşı uygulanan politika ile ilgili farklı bir görüşe bakalım. *Rozen* eserinde, İstanbul'da yaşayan (kuşatmadan önce) Yahudilerin kuşatma sırasında kaçtıklarını varsaymış bu yüzden fetihten sonra aşağılanma statüsü olarak gördüğü sürgün politikasının uygulandığını söylemiştir. Devamında Galata Yahudilerinin kaçmadıklarını ama yine de İstanbul Yahudileri ile bir tutularak Osmanlı'nın onları sürgün ettiğini belirtir.⁷⁵ Bahsedilen bu konu üzerine araştırmacı, herhangi bir ispat niteliğinde belge kullanımı veya referans göstermediği için sadece bunun bir tahmin olarak görmek zorundayız. Galata konusunda *Hammer* şunları söylemiştir:

“Galata köyü İstanbul'un zaptından sonra özel surette bağlılığını arz etmiştir. O zamanlar Galata kuvvetli bir duvar ile korunmakta idi.

⁷¹ Ahmed Akgündüz, *Pax Ottoman Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, ss.65-68. Eserde verilen ahidnamenin kopyası çalışmamızın sonunda bulunan Ekler 1 kısmında mevcuttur.

⁷² Şükrü Yarcan, *Balat ve Galata'da Yahudi Kültürü Üzerine Bir Gezi*, Der: Ahmet Emre Bilgili, İstanbul: İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2009, s.3.

⁷³ Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, ss.1-3.

⁷⁴ Akgündüz, *Pax Ottoman...*, ss.104-105.

⁷⁵ Rozen, *İstanbul Yahudi...*, s.19.

*Donanmaları deryayı kaplıyan Cenevizliler tarafından iskân edilmişti. Türkler, Rumları oraya nakleyediler. Padişahın damadı ve veziri Zağanos Paşa'ya gönderilen delegeler, Galata'nın yağmaya uğramamasını yalvardıklarından arzularına kavuşturlar.*⁷⁶

Hammer'in bu açıklamalarından yola çıkarak, Rozen'in herhangi bir kaynağa dayandırmadan aktardığı Galata Yahudilerinin sürgün edilmesi durumunun mesnetsiz bir yorum olduğu söylenebilir. Çünkü Galata köyünün bağlılığını arz etmesi konusu üzerine, Yahudiler, Rumlar, Ermeniler diye herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Şimdiye kadar yaptığımız araştırmalarımız sonucu hiçbir kaynakta veya araştırma eserde bunun üzerine başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Tabi ki ispatı dâhilinde mümkün olabilir. Fetih, sürgün, yurt edindirme gibi faaliyetlerin dışında XV. Yüzyıl İstanbul'unda yaşanan değişimler, olaylar ve durumlar aslında Osmanlı'nın Avrupa'ya karşı kendi ile ilgili verdiği bir mesaj niteliğindedir. Olaylar neticesinde, Avrupa'nın Müslümanlara karşı olan tutumu, zihinlerinde oluşmuş Müslüman imajı değişime uğramaya başlayacaktır. Fetih ile birlikte değişen coğrafi, siyasi, sosyal şartlar İnalçık'ın deyişiyle devletin gelecekteki siyasi gelişmelerini belirleyen ve bütün yetkileri eline almış mutlak bir idare örneğini şekillendirmiştir.⁷⁷

2.2. XVI. YÜZYIL'DA GAYRİMÜSLİMLER

XVI. Yüzyılda Osmanlı başkentinde⁷⁸ gayrimüslimlerin ahvalini izah edebilmek için öncelikle, XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askeri ve edebi durumuna ana hatları ile bakmak gerekmektedir.

XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için en yaygın tabir ile yükseliş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Devletin yükseliş esasını keskin tarihler ve dönemler ile kısıtlamak çok doğru bir tercih olmasa gerekir. Bunun için her dönemi ve tarihi kendi içinde değerlendirmek gerektiği kanısını taşıyoruz. XVI. Yüzyıl

⁷⁶ Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Çev: Mehmed Ata, C:1, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1966, s.121. Çalışmamızda Hammer'in yine Osmanlı Devleti Tarihi eserinin 1985 tarihinde basılmış hali de kullanılmıştır. Fakat bu açıklama için 1966 yılında basılmış eseri kullanılmak durumundaydı.

⁷⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Klasik...*, s.116.

⁷⁸ XVI. Yüzyılda İstanbul şehrinin genel bir görünüşü Ek 2 kısmında mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu için, Yavuz Sultan Selim⁷⁹'in vefat edip yerine Kanuni Sultan Süleyman⁸⁰'in geçtiği, Rodos adasının alındığı,⁸¹ Mohaç Meydan Muharebesi⁸²nin yapıldığı, Viyana'nın kuşatıldığı, Trablusgarp'ın fethedildiği bir dönem olmasının yanında İnebahtı Deniz Savaşı⁸³ ile yenilgiye de uğratıldığı bir dönemdir. Tabii bütün bu askeri ve siyasi olayların olmasının akabinde Fuzuli, Bağdatlı Ruhi, Taşlıcalı Yahya, Neşri, Oruç Bey gibi isimlerle tanışmış olduğumuz zaman dilimidir. Bu yüzdendir ki XVI. Asır edebiyatçıları, tarihçiler, sanat tarihçileri başta olmak üzere diğer alanlarda da çalışmalar yapan araştırmacılar için merakları cezbeden bir nitelik taşımaktadır.

XVI. Yüzyılın Osmanlı Devleti için taşıdığı siyasi anlama bakacak olursak eğer şunları söyleyebiliriz: Öncelikle Sultan II. Bayezid (1481-1512) ile başlayan daha sonra sırası ile I. Selim, I. Süleyman, II. Selim⁸⁴ ile devam eden ve III. Murad⁸⁵ ile sonlandırabileceğimiz bu yüzyıl Devlet-i Aliyye için son derece önemli bir yolun kat edildiği zaman dilimidir. XVI. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren geçen üç asır içerisinde sahip olduğu topraklarının tabiri caizse hududa ulaştığı zamanını yaşıyordu.

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan Osmanlı İstanbul'unda gayrimüslimler konusunu, XVII. Yüzyıl çerçevesinde aktarmadan önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askeri, ekonomik olarak en parlak zamanlarını yaşadığı XVI. Yüzyılda gayrimüslimler konusunda ne gibi durumlar yaşandığını, devletin ve toplumun Müslüman olmayan halk konusundaki bakışını anlamamız gerekmektedir. Böylece XVII. Yüzyıl ile ilgili dönemsel bir karşılaştırma

⁷⁹ Feridun Emecen, "Selim I", *TDVİA*, C:36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss.407-414.

⁸⁰ Feridun Emecen, "Süleyman I", *TDVİA*, C:38, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss.62-74.

⁸¹ Necati Avcı, "Osmanlıların Rodos Şövalyeleri ile ilk Temasları ve Kanuni'nin Adayı Fethi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:13, S:2, 2000, ss.15-28.

⁸² Mustafa Işık, "Mohaç Savaşı ve Budin'de Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi Meselesi (1526-1541)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalara Dergisi*, C:5, S:22, Yaz 2012, ss.270-278.

⁸³ İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *TDVİA*, C:22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss.287-289.

⁸⁴ Feridun Emecen, "Selim II", *TDVİA*, C:36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss.414-418.

⁸⁵ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDVİA*, C:31, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, ss.172-176.

yapmamız mümkün olacaktır. Fakat incelememizi yaparken sosyal hayat konusunda belli başlı faktörleri (hukuk, kılık kıyafet, konut, dini yaşam, cenaze ve mezarlık, evlilik ve evlenme törenleri, içki ve meyhaneler) ele almaya çalışacağız. Bunlar 'gayrimüslim-Osmanlı İmparatorluğu-sosyal hayat' dendiğinde aklımızda sorular oluşmasını sağlayan faktörlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda gayrimüslimler konusunda, özellikle Türkiye'de yapılan araştırmaların her yüzyılı ele almış olmasının yanında, ağırlığın daha çok XVI. Yüzyıl zaman diliminde olduğunu çalışmamızı yaparken fark etmiş bulunuyoruz. Tabi ki bu durum, diğer dönemler ile ilgili eserlerin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat XVI. Yüzyıl üzerine yapılan çalışmalar son derece ön planda bulunmaktadır. Araştırmamıza başlarken aklımızı kurcalayan meselelerden biri de bu olmuştur. Böyle olmasının sebebi ufak bir araştırma yapıldığında anlaşılmaktadır. XVI. Yüzyıla ait arşiv kaynakları, seyyahların görüp yazdıkları vs hem transkribe edilmesi dolayısıyla hem de kaynaklara kolay ulaşım sağlanması açısından döneme yoğunlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Bir diğer sebep ise XVI. Asrın Osmanlı İmparatorluğu için son derece aktif ve başarılı bir dönem olmasıdır. Bu da araştırmacıların merakını cezbetmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslimlere uygulamış olduğu politikalarda, dönemin şartları ve yönetim esasları üzerinden haklar vermiş olsa da, daha önceden bahsetmiş olduğumuz üzere, İslam'ın en erken tarihlerinden itibaren Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanından gelen (Müslüman olmayan toprakların fethedilmesi sonrasında konulan kurallar ve şartlar esas alınarak) belli başlı kuralları temel alarak yönetimini devam ettirmiştir. Aslında bu durum Şer'i hukukun yani İslamiyet'in getirmiş olduğu esaslar doğrultusunda devam eden bir sistemdir.⁸⁶ Bu sistemi ve sistemin işleyişini sadece dinin (İslamiyet'in) koymuş olduğu kuralları uygulama esası taşımadığını, İslamiyet'in yayılmaya başladığı fetihler sırasında Müslüman Arapların fethettiği bölgelerde azınlık durumunda kalmasından dolayı güvenlik önlemi olarak bu kuralların

⁸⁶ Ahmed Akgündüz-Said Öztürk-Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), 2008, s.71; Bu çalışmada ifade edildiği üzere, "Hicretin 15. yılında Hz. Ömer Kudüs'ü sulh yoluyla fethettiğinde, İslam'ın bütün Müslümanlara tanıdığı aynı hakları bütün Gayr-i Müslimlere tanımıştır. Bunu yazılı bir belgeyle te'yit eylemiştir." Gayrimüslimlerin İslam devletindeki konumunu belirten bu cümlelerden anlaşıldığı gibi tanınan kurallar ve esasların devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bkz: Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı-i Müslimler*, Marmara Üniversitesi Yayın No: 548-İlahiyat Fakültesi Yayın No: 6.*

konulduğunu öne süren düşünceler de vardır. Devamında bu kanunların, zaman içerisinde güvenlik nedeninin dışına çıktığı ve sosyal bir hal aldığı şeklinde yorumlar da bulunmaktadır.⁸⁷ Bu sonraki dönemler için bir nevi örnek teşkil etmiştir. Bu durum ise İslamiyet'in temel aldığı eşitlik ve insana verdiği değer ile temellendirilebilir.⁸⁸ Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ki ilişkiler için konulan kuralların ilk başlangıcı *Medine Vesikası/Sözleşmesi* ile temellendirilebilir. En kısa şekilde Medine Vesikası, bir siyasi birliğin hukuki belgesi olarak açıklanmaktadır. Genel bir çerçevede ise toplumsal bir proje olarak tezahür etmektedir.⁸⁹ Vesikanın ortaya çıkış evresi olarak, Hz. Muhammed'in Mekke'de bulunduğu sırada İslamiyet'i orada bulunan Yahudilere tebliğ etmesi ve Yahudilerin İslamiyet'i kabul etmemeleri üzerine hazırlanmış bir vesika olduğu söylenmektedir. Hz. Muhammed böylece Yahudiler ile din temelli bir birlik kurulamayacağını düşünmüştür. Bu yüzden İslam'ı olabildiği kadar Yahudilikten ayırmaya çalıştığı, Yahudiler ve Müşriklerle imzaladığı vesikayı dinsel öğelerden arındırarak siyasi bir tabanda düzenlemeye gittiği belirtilmektedir.⁹⁰

Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman olmayan halkı için mezhep, din, dil, ırk ayrımı yapmamış onlara büyük bir eşitlik, hoşgörü ve özgürlük imkânı sağlamıştır. Nitekim XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim döneminde, Kudüs'teki Hıristiyan Ermenilere tanımış olduğu hakları beyan ettiği fermanı bulunmaktadır.⁹¹ Bu da Hz. Ömer döneminden gelen bir devamlılık olarak

⁸⁷ Braude-Lewis, "Osmanlı Devleti...", ss.6-7.

⁸⁸ Müslümanların, gayrimüslimlerin hukukunu belirlemede referans aldıkları bazı hadisler şunlardır: "Her kim antlaşmalı bir zimmiye zulmeder veya gücünün üzerinde bir yükümlülük yüklerse, kıyamet gününde benim hasmım olur." Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim (150/767), *Kitâbu'l-Harâc*, Çev: Ali Özek, İstanbul, 1973, s.289; "Benden sonra halife olacak şahsa "Resullulah'ın zimmeti altında bulunan milletlerin ahitlerine riayet etmesini, onları zulüm ve haksızlıktan korumasını, güçlerinin fevkinde bir vergi koymamasını" vasiyet ediyorum". Ebu Yusuf, *Kitâbu'l...*, s.149.

⁸⁹ Ali Bulaç, "Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası", *Bilgi ve Hikmet*, İstanbul: İz Yayıncılık, S:5, Kış/1994, s.12.

⁹⁰ Nurdan Çiçek, "Medine Vesikası Ekseninde İslam'ın Rolü: Hakem mi Hâkim mi?", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler IV*, Hz: Muharrem Balcı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 2013, ss.236-237.

⁹¹ Yavuz Sultan Selim bu ferman ile, daha önceki İslam yönetimleri tarafından bu hususta tanınmış birçok hak kabul edilmiş ve bizzat padişah tarafından güvence altına alınmıştır. Bkz: Şükran Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:2, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2003, ss.110-112. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/46080>.

nitelendirilebilir. Bu bakış açısı gayrimüslim tebaanın özellikle sosyal haklar konusunda son derece geniş olanaklara sahip olmalarını sağlamıştır. Bir insan için en önemli sosyal haklardan birisi olan seyahat etmek ve ikamet etmek hakkı konusunda çoğunlukla sınırlandırmalara tabii tutulmamışlar ve Müslümanlar kadar özgür olmuşlardır. Tabii ki bazı sınırlamalar mevcuttur. Örneğin Mekke ve Medine gibi Müslümanların kutsal sayılan topraklarında, cami, mescit gibi mekânlara giriş çıkışları, verilen sosyal hakların dışında tutulmuştur. Bu da İslamiyet'in çizmiş olduğu kurallardan biridir.⁹² Yine gayrimüslimlerin ikametleriyle ilgili olarak *Yavuz Ercan* şunları söylemektedir:

*“İslam hukukuna göre gayrimüslimler, Müslümanlardan daha büyük ve yüksek ev yaptıramazlarken Osmanlı İmparatorluğunda böyle bir yasak hiçbir dönemde söz konusu olmadı. En azından böyle bir kısıtlamanın varlığını gösterecek belgeler şimdilik ortaya çıkmamıştır.”*⁹³

Şer'i hukuka göre, Müslümanlardan daha yüksek katlı ev yaptırmamaları gereken gayrimüslimler, Osmanlı İmparatorluğunda böyle bir yasağın uygulanmamasından dolayı Müslümanlarla aralarında bir problem yaşanmadığını anlayabiliriz. Şayet böyle bir yasağın toplum içinde uygulandığı örnekler varsa bile, belge ile ispat yapılmadığı için uygulanmadığını varsayıyoruz. Yine aynı şekilde konu ile bağlantılı olarak, zimmiler ve müste'menler kamu yararına olabilecek bir durum söz konusu olmadığı takdirde gayrimenkul alma ve satma hakkına da sahiptiler.⁹⁴ Fakat bu hakka sahip olmaları konusundaki uygulamalar her padişah döneminde aynı olmayabilir. Keza Sultan III. Murad döneminde yapımına başlanan, bugünkü Eminönü'nde Yeni Caminin bulunduğu alanda, Yahudilere ait olan arazilerin zorla devlet görevlilerine satışının yapıldığını ifade eden yorumlar vardır. Caminin yapımı, bahsedilen dönemde masraflar dolayısıyla tamamlanamamıştır. Daha sonrasında 1663 yılında Valide Hatice Turhan Sultan⁹⁵ tarafından yapımı

⁹² Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.174.

⁹³ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.184.

⁹⁴ Akgündüz, *Pax Ottoman...*, s.18. Eserin genelinde sübjektif yorumlar bulunması nedeniyle, “kamu yararına yapılan kısıtlamalar” durumu ile ilgili değerlendirme, çalışmamızın 3. Bölümünde daha farklı bir şekilde yer alacaktır.

⁹⁵ Filiz Karaca, “Turhan Sultan”, *TDVİA*, C:41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, ss.423-425.

gerçekleştirilmiştir.⁹⁶ Burada önemle arz edilmesi gereken konu devlet görevlileri tarafından Yahudi mülkü olan arazilerin zorlama ile alındığının iddia edilmesidir. Bu durum gayrimüslimlere tanınan yerleşme ve gayrimenkul edinme haklarına karşı bir durumun oluştuğu düşünülebilir. Konu ile ilgili 1661 yılına ait sicil kaydında bazı bilgiler örnekler mevcuttur. “...Hacepaşa etrafında vaki’ ... Yahudi taifesinin bin yetmiş Zilka’desinin on altıncı gününde vaki’olan harik-i kebirde muhterik olan hanelerinden mülk olan müslimine bey’ ve vakf olan kezalik müslimine tefviz itmeleri babında ferman-ı ali sadır olmağla ta’ife-i mezburenin muhterik olan kenise-i kadimelerinin arsasının maliki olmamağla canib-i miriye ait olduğuna müvekkil-i müşarün-ileyhin yedinde fetva-yı şerife olmağın mahmiyye-i mezburede Rüstempaşa Cami’-i şerifi yanında Papasoğlı Hanı kurbünde vaki’... Zeytun Cema’ati’ne mahsusa olup... meblağ-ı mezbur kırk altı bin akçeyi... el-Hac Mehmed yedinden alup...”⁹⁷ Burada, daha önceden bahsi geçen ‘kamu yararına yapılan kısıtlamalar’ ile ilgili bir durum söz konusu olabilir. Fakat başka bir açıdan baktığımızda, gayrimüslimlerin ikamet etme ve gayrimenkul edinme haklarına karşı yapılmış bir uygulama olduğu üzerine yorum da yapılabilir. Sonucunda farklı bir perspektiften baktığımız zaman, devletin kamu yararını söz konusu yaparak uyguladığı politikalarda ki değişimleri algılayabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimlerin kılık kıyafetleri ile ilgili düzenlemelerin kaynağı olarak (yukarıda bahsetmiş olduğumuz üzere) Hz. Ömer’e ithaf edilen ‘eş-şurütü’l-ömeriyye’ (Şurut-ı Ömeriyye) adı verilen bir antlaşma metninden (ahidnâme olarak daha sonra ki dönemlerde padişahların çıkardıkları bazı fermanları adlandırırken ‘Ömer Ahdi’ adı verilerek benzetme yapılmıştır) bahsedilmektedir. Fakat bu metin genel olarak araştırmacılar tarafından meşru kabul edilmemektedir. Muhammed Hamidullah’ın *El-Vesaike’s-Siyasiyye* adlı eserinde, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ki hukuki durumları incelemiş ve Hz. Ömer Ahidnamesinin gerçek olmadığını ispat etmiştir.⁹⁸ Metnin araştırmacılar tarafından yorumlanmasından da yola çıkarak gayrimüslimlerin kılık kıyafetlerinde uymaları gereken kurallar hakkında şunlar

⁹⁶ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss.434-435.

⁹⁷ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss.558-560. Söz konusu çalışmaya ait ‘1661 (1071) İstanbul 9 Numaralı Mahkeme Kaydı 52b/2’ den alıntıdır.

⁹⁸ Muhammed Hamidullah, *El-Vesaike’s-Siyasiyye*, Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi, 1997.

söylenbilir: Başlıklarının ve elbiselerinin farklı renk ve kumaştan yapılması, boyunlarında haç ve benzeri (dini semboller) taşımamaları, binek hayvanlarını süslememeleri gibi kurallardır. Burada kıyafetlerini farklı renk ve kumaştan edinmelerini konu alan kuralın maksadı, Müslümanlarla aynı görünmemektir. Aslında diğer kurallarında temelinde Müslümanlara benzememek hususu yer alır.⁹⁹ III. Murad dönemine geldiğimizde (yani XVI. Yüzyılın son demleri) gayrimüslimlerin kılık kıyafetleri konusunda padişahın fermanı ile desteklenen yasaklar olduğu görülmektedir. Bunun için kesin ve etkili cezaların olduğu muhakkaktır. Örneğin III. Murad döneminde 1577 yılının 4 Eylülüne ait bir fermanla yasaya aykırı elbise giyen kişilerin doğrudan siyasetle cezalandırılmaları emri verilmiştir. Dönemin ekonomik durumu düşünüldüğünde bu durumun ekonomik olabileceği (yani gayrimüslimlerin özellikle sosyal hayatlarını baltalayıcı bir durum olmadığı) akla gelmelidir. Gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı kıyafetleri giydiklerinde (iyi cins kumaşlardan) ayakkabı, tülbent ve kumaş gibi malların fiyatlarının arttığı bu yüzden alınamaz hale geldiği nedeninden dolayı, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin aynı tür kıyafetler giymelerinin yasaklanması ekonomik temelli olarak gösterilmektedir.¹⁰⁰ Buradan anlaşılmaktadır ki aslında temelde gayrimüslimleri aşağı görmek için aynı kıyafetlerin kullanımının yasaklanması gibi bir durum söz konusu değildir. Şöyle ki çıkartılan bu fermanın gayrimüslimleri aşağı görme endişesi ile çıkartılmadığı şöyle başka bir durum ile ispatlanabilir: *“1588 yılı 5 Mayıs günü şehirde gezintiye çıkan padişaha çoğunluğu Hıristiyan olan Galata ahalisinin Galata kadısını şikâyet etmeleri üzerine Galata kadısı Abdullah Efendi azledilerek yerine Semaniye müderrisi Muhiiddin (Muhiddin?) Efendi atanmıştı.”*¹⁰¹ Yapılan alıntıdan anlaşılacağı üzere padişah, çoğunluğunun Hıristiyan olduğu tebaasının istekleri doğrultusunda, şer-î hukuku uygulayan ve yargı mercii olan kadıyı görevinden azletmiştir. Aslında padişahın böyle bir uygulama yapmasının temelinde Galata gibi nüfusunun çoğunluğunun gayrimüslim olduğu bir bölgede Hıristiyan da olsa, huzurlu bir ortamın sağlanması için gayrimüslim tebaasının bazı haklı isteklerini göz ardı etmediğini de görebiliriz.

⁹⁹ Özel, *“Gayri Müslim”...*, ss.425-426.

¹⁰⁰ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.180.

¹⁰¹ Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların...*, s.182.

Söz konusu Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin sosyal yaşantısı olduğunda bahsedilmesi gereken en önemli konulardan biri din ve inanç özgürlüğü konusudur. Özellikle dünya tarihi içerisinde (yakın dönem ve uzak dönem) birçok devletin kendi dininden olmayan halkına karşı uygulamış oldukları politikalar son derece sert ve acımasız olmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere vermiş olduğu dini yaşama hürriyeti önemlidir. Gayrimüslim topluluklar kendi dini ibadethanelerinde ibadet etme, kendilerine mahsus mezarlığa sahip olma hürriyetine sahipti. Bu hürriyetin temel aldığı bazı kurallar mevcuttu. Örneğin, devlet kilise ve havraların iç hususlarına karışmaz fakat yeni bir ibadethane inşa etmelerine izin vermezdi. Fakat dini meskenlerini onarabilirlerdi. Bu onarım sırasında ekleme ve değişiklikler yapılmaması konusu titizlikle önemsenen bir konuydu. Devletin kilise ve havra gibi ibadet mekânları konusunda ki bu tutumu daha sonra ki zamanlarda iç ve dış etkiler sebebi ile kaldırılmış (XVIII. Yüzyıl) ve gayrimüslimlerin ibadethane yapmalarına izin verilmiştir.¹⁰²

¹⁰² Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *OTAM*, S:9, 1998, ss.158-160.DOI: 10.1501/OTAM_0000000267. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13571.pdf>.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. XVII. YÜZYILDA İSTANBUL VE GAYRİMÜSLİMLER

Çalışmamıza başlarken de bahsetmiş olduğumuz üzere, hakkında fikir sahibi olmak istediğimiz *İstanbul Örneğinde XVII. Yüzyılda Gayrimüslimler* konumuza gelmeden, Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. ve XVI. Yüzyıllarda ne gibi bir siyasal, sosyal, ekonomik yapı olduğunu asıl anlamlandırmak istediğimiz kişiler olan ehl-i zimmet tabakası üzerinden yorumlayarak değerlendirmeye çalıştık. Bunun sebebi, dönemi ve o dönemde yaşamış insanları anlamak için öncesini de bilmek gerektiğini düşünmemizdir. XV. ve XVI. Yüzyıllar için yaptığımız değerlendirmelerden yola çıkarak XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda öncelikle nasıl bir siyasal yönetim anlayışı olduğunu daha sonra sosyal hayat, mali durum gibi ana başlıklarla nasıl değişimler yaşandığını anlamaya çalışacağız. Bunu yaparken ana eksenimiz her zaman için yönetim, sosyal hayat ve gayrimüslim tebaa olacaktır.

Çalışmamızın bu kısmında akıllarda oluşan asıl problemlerin, soruların, çelişkilerin yanıtlarını almaya çalışacağız. Bahsedilen sorular ve problemlerden bazıları şöyledir: Osmanlı İmparatorluğunda XVII. Yüzyılda gayrimüslim tebaa sosyal hayat içerisinde nasıl bir yaşayışa sahipti? Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında nasıl bir ilişki vardı? Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişimler gayrimüslim halkı hangi yönleri ile etkilemiştir? Bu olumlu bir etki mi bırakmıştır yoksa olumsuz bir etki mi yaratmıştır?

3.1. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU

XVII. Yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğuna geriye dönük bir şekilde baktığımızda, eksiklikleri ve fazlalıkları ile birlikte genel anlamıyla oturmuş bir sistem görebiliriz. Tabi ki dönemselsel olarak değişen dünya koşulları ile birlikte farklılaşan birçok durum meydana gelmiş, fakat genel olarak değerlendirdiğimizde kuruluşundan itibaren özellikle yönetim hayatında köklü değişimler meydana gelmediğini görüyoruz.

XVII. Yüzyıla baktığımızda ise yönetim sistemindeki değişimlerin yanında (tahta geçecek padişahı belirleme yöntemi), devlet hizmetinde çalışan kişilerin görev bilinçleri (yeterlilik, dürüstlük, işini doğru yapma yerini rüşvet, iltimasa bırakmış),

ordu düzeni (devşirme ve timar sisteminde bozulma), üretim anlayışı (özellikle köylünün toprağını terk etmeye başlaması), mali yapıda bozulmalar, iç isyanlar... gibi etkenler dolayısıyla büyük farklılaşmaların başladığı görülür.

XVI. Yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nde sosyal, ekonomik, askeri, idari, siyasi hatta demografik anlamda değişimler görülmeye başlanmıştır. Saray hiyerarşileri, yönetimin yüksek kademelerinde yer alan idarecilerin yaşlı ve yetersiz olması, Kösem ve Hatice Sultan gibi valide sultanların, saray kadınlarının ve diğer nüfuzlu kişilerin padişahı etkilemeleri Osmanlı'nın düzeninin bozulmasına tesir eden sebeplerden bazıları olarak sayılabilir.

Osmanlı XVII. Yüzyılda dış etkenlerden de etkilenmiştir. XVI. Yüzyılın son çeyreğinde Doğuda İran Safevi Devleti ile başlayan savaşlar Osmanlı'yı XVII. Yüzyılda da meşgul etmiştir.¹⁰³ Osmanlı XV. Yüzyıldan beri savaştığı Avusturya ile XVII. Yüzyılda da önemli muharebeler yapmıştır. 1683 II. Viyana kuşatması sonucunda kutsal ittifaka yenilerek Avrupa karşısında siyasi ve askeri üstünlüğünü kaybetmiştir. Osmanlı'nın diğer bir dış sorunu ise 1618-1676 yılları arasında, Lehistan'la savaşıdır. Kırım ve Boğdan'ı alan Osmanlı, Lehistan ile komşu olmuştu. Lehistan Osmanlı'dan Boğdan ve Ukrayna'yı almak istiyordu. Osmanlı Lehistan Savaşı, Lehistan'ın Boğdan'ın iç işlerine karışması ve buraya bir ordu göndermesiyle başlamıştı. İki devlet arasındaki mücadele 1699 yılında Karlofça Antlaşmasıyla Ukrayna ve Boğdan'ı alması üzerine sona ermiştir.¹⁰⁴

Avrupa, XVII. Yüzyılın başlarından itibaren, bilimsel anlamda gelişmiş ve bunun sonucu olarak askeri anlamda da ilerlemiştir. Keşifler sonunda İpek ve Baharat yolları önemini kaybetmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı ekonomik olarak da zayıflamaya başlamıştır.

Amerikan'ın keşfi sonucu Avrupa'ya getirilen değerli madenler ve özellikle artan gümüş sayesinde, ticaret hacmi artmıştır. Avrupa'daki fazla gümüş, usulsüz yollarla Osmanlı'ya getirilmesi sonucu ülkede enflasyon ve devalüasyon olmuştur. Aynı dönemde ücretli asker sayısının artması sonucu askerlere ulufe,

¹⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C:III, Ankara: TTK, 2003, ss.63-67.

¹⁰⁴ Zbigniew Wojcik, "King John III-of Poland and the Turkish Aspects of His Policy", *Bellefen*, C:XLIV, S:176, Ankara, 1980, ss. 659-673.

bahşış vermek bütçe için sorun haline gelmiştir.¹⁰⁵ XV. Yüzyılın sonlarından başlayıp XVI. Yüzyılda da devam eden para darlığının ilk yansıması toprak sistemi ve buna bağlı bulunan ordu yapısı üzerinde görülmüştür.¹⁰⁶

Osmanlı Devletinde yaşanan siyasi, askeri ve ekonomik krizler sonucu siyasi, dini, etnik ve hatta içtimai bir dizi ayaklanma ortaya çıkmıştı. XVI. Yüzyılda ortaya çıkan ekonomik sıkıntı sonucu, geliri yükseltmek amacıyla vergi miktarı arttırılmıştır. Bunun sonucunda, Anadolu ve Rumeli'de isyanlar olmuştu.¹⁰⁷

Tverinitova, 17. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan bu olumsuz değişimleri, merkezileşen yönetimlere sahip Avrupa devletlerinin karşısında Osmanlı'nın zayıflamasına dayandırmıştır. Ancak Osmanlı'da siyasi, ekonomik ve demografik değişimlerin esas sebebi olarak timar sistemini göstermiştir.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal temeli timara dayanmaktaydı. Timarlı sipahilerin eskisi gibi savaşlarda etkili olamaması sonucu, Osmanlı daimi ordu oluşturmuştur. Bunun sonucunda, yeniçeri sayısı artmıştır. Askeri düzendeki değişikliklerin yanı sıra halktan alınan ağır vergiler, sekban ve sarıca birliklerinin aldıkları ücretlerden hoşnut olmamaları ve savaş sonunda terhis edildiklerinden sürekli maaş alamamaları sonucu haydutluk yapmışlardı. Tahıl ekiminin de azalması, kıtlığın ortaya çıkması sonucu fakir halk topraklarını zengin kişilere satarak göç etmeye başlamıştı.¹⁰⁹ Bu olay tarihe *Büyük Kaçgun* olarak geçmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Ve İnkişafı Vaziyetinde İktisadi Vaziyeti Üzerine Tetkik Vaziyetiyle, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Der: Halil İnalçık, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 194.

¹⁰⁶ Hüseyin Kaleli, "Osmanlı Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağşışler ve Sebepleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:2, S.2, 2007, s.194.

¹⁰⁷ Mustafa Akdağ, *Genel Çizgileriyle 17. yy. Türkiye Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s.201.

¹⁰⁸ Anna Tverinitova, *Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı (1593–1603)*, Çev: Abdulkadir İnan, Ankara: Kurtiş Matbaacılık, 2006, s.36.

¹⁰⁹ "Açlığın felâket halini aldığı ve akçenin "kesadı" = enflasyonu dolayısıyla, alışverişin kuruş hesabına döküldüğü Kayseri'de, buğdayın bir kilesinin bir kuruşa ve daha yukarılara çıktığı görüldü" bkz. Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:2, S:2-3, 1964, ss.1-49.

¹¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda, 16.yüzyılın sonunda başlayıp 17. yüzyılda devam eden ekonomik kriz, kıtlık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal kargaşadır. Bkz. Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından...",

Anadolu'nun iç güvenliğini sarsmakta olan levent ve sekban gruplarının yarattığı Celali isyanları Osmanlıyı siyasi, ekonomik ve demografik olarak mecburi değişimlere uğratmıştır. Toplumsal düzen sarsılmış, bu durum hem can hem de mal kaybına yol açmıştır.¹¹¹

Avrupa devletleri feodaliteyi yıkararak merkezîyetçiliğe yönelmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetim güçsüzleşmiş ve yerel unsurlar güçlenmişlerdi.¹¹² XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin kurumlarının bozulmasına paralel olarak eğitim sistemi de bozulmaya başlamıştı.

Sultan I. Ahmet döneminde (1603-1617) Kuyucu Murad Paşa'nın, Sultan IV. Mehmet Dönemi'nde Köprülüler'in ülkeye düzeni şiddet yoluyla sağlamaya çalışmalarının, sorunları sona erdirmediğini ertelettiğini göstermiştir. Tüm çabaların sonuçsuz kalması ve XVII. Yüzyılın sonlarında askeri yenilgiler ile toprak kayıpları karşısında Osmanlı'da askeri, siyasi ve ekonomik olarak değişimlerin şart olduğu ortaya çıkmıştı.¹¹³

I. Ahmet dönemi Osmanlı'nın yönetimi anlamında da değişikliklere sahip olmuştu. Osmanlı ailesinin bütün erkekleri taht üzerinde hak sahibiydi. Padişah ölünce oğullarının hangisinin tahta geçeceği konusunda devlet yönetimindeki etkili grupların (ümera, ulema vb.) tercihleri önemli rol oynamıştır. Türk devlet geleneğinden kaynaklanan bu sistem taht kavgalarına neden olmuştur. Fatih Sultan Mehmet fetret devri vb. olaylardan etkilenerek taht kavgalarını ortadan kaldırmak ve devletin tek elden yönetilmesini sağlamak amacıyla bir kanunname düzenlemiştir.¹¹⁴ I. Ahmet, çıkan taht kavgalarının devletin bekasını zedelediği için bu sistemde değişiklik yapmıştır. Artık, ailenin en yaşlısı ve

ss.1-49; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Ankara: Barış Matbaası, 1999, ss.210-212; Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, ss.156-160-175-202.

¹¹¹ Mehmet Öz, *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Ankara: Dergâh Yayınları, 1997, s.32.

¹¹² Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:16, ss.1-24.

¹¹³ Halil İnalçık-Donald Quartet, *Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C:1, Çev: Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s.60.

¹¹⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:14, S:1, 1959, ss.69-95.

olgun olanının tahta çıkması geleneği başlamış oldu. Bu tarihten itibaren şehzadeler, sarayda odalarda korunmaya başlamış, bu durum şehzadelerin yeteneksiz ve saray kadınları ile diğer görevlilerin etkisi altında kalmalarına sebep olmuştu.¹¹⁵

3.2. GÜNDELİK HAYAT

XVII. yüzyılda Osmanlı başkentine baktığımız da sayısı 700.000'e ulaşan bir nüfus görebiliriz. Bu nüfusun %58,8'i Müslüman, %34,8'i Ermeni veya Rum Hıristiyan, %6,4'ü ise Yahudi'ydi.¹¹⁶ Gelişen siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik faktörler bahsedilen gayrimüslim nüfusu da etkilemiştir. Özellikle *Büyük Kaçgun* sonucu oluşan göçle beraber gayrimüslimler göç etmeye başlamışlardı. Bu göç dalgası geniş bir coğrafyaya hâkim Osmanlı'nın demografik yapısını da değiştirmiştir. İstanbul, Kahire ve Venedik'e giden Ermeni Simeon, gittiği yerlerde karşılaştığı Osmanlı'dan göç eden Ermenilerden bahsetmiştir. 1615 yılında Kahire'de, bu isyanlar yüzünden kaçan Tokatlı keşiş ve Niksarlı rahiple karşılaşmıştı.¹¹⁷

Osmanlı'daki bu değişimler gayrimüslimleri özellikle ekonomik anlamda etkilemiştir. Gayrimüslimlerin ödediği cizye vergisiyle ilgili düzenlemeler yapma zorunluluğu doğmuştur. Osmanlıda 14-75 yaş arası, akıl ve beden bakımından sağlıklı her erkek cizye ödemekle mükellefti. Sakat, kör, işsiz, kadın, çocuk ve fakir kişiler bu vergiyi ödemek zorunda değildi. *Köprülü Fazıl Mustafa Paşa* tarafından 1691 yılında gerçekleştirilen reform, cizye vergisi açısından adeta bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu şekilde hem cizye ile ilgili olası yolsuzlukların önüne geçmek hem de çöken timar sisteminden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Yeni sisteme göre mükelleflere dağıtılmak ve her tahsilât döneminde yenilenmek üzere alâ, evsat ve ednâ adı ile mühürler bastırılıp varak ya da kağıt denilen belgeler hazırlanmıştır. Bu sayede

¹¹⁵ Halil İncalçık, "The Ottoman Succession and Its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", ss.37-67. <http://www.incalcik.com/images/pdfs/26854379OTTOMANSUCCESSION.pdf> Online Erişim Tarihi:26.10.2017.

¹¹⁶ Kuran, *17. Yüzyıl...*, s.23.

¹¹⁷ Ronald C. Jennings, "Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* C:2S, S:3, Ekim, 1978, ss. 225-293.

yolsuzluklar önlenilecekti. Ayrıca herkes kendi cizyesinden sorumlu olacaktı. Bu değişiklikten önce, XVI. yüzyılda Filistin, Macaristan ve Selanik'te, Balkanlar'daki çeşitli bölgelerde cizyenin hane başına alındığı bilinmektedir.¹¹⁸ 1672-1673 yılı Kıbrıs cizye defterine göre cizye hane başına toplanmış, Kıbrıs genelinde 13.790 haneden hane başı 451 akçe cizye alınmıştır.¹¹⁹

Cizye defterleri gayrimüslim nüfusun belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. XVII. yüzyıla ait cizye defterleri ayrıca gayrimüslim nüfusun Ermeni mi, Yahudi mi yoksa Rum mu olduğu konusunda bilgiler vermektedir. Bu duruma güzel bir örnek 17-27 Mart 1623 yılında İstanbul'da bulunan Yahudilerin cizye kayıtlarının tutulduğu defterdir. Defterin baş kısmındaki, '*an cema'ât-ı Yahudiyân re'âyâ-yı merhûm ve mağfûrun leh Sultan Mehmed Han Gâzî der mahmiye-i İstanbul*' şeklindeki kayıt, cizye gelirlerinin Fatih imâretine ait olduğunu göstermektedir. Adı geçen defterde toplam 2400 Yahudi cizye hanesi bulunmaktadır. Defterde, '*an cema'ât-ı Yahudiyân-ı Selanik*', '*an cema'ât-ı Yahudiyân-ı Portakâl* (Portekiz Yahudileri)', denilmiştir.¹²⁰ 28 Kasım-7 Aralık 1628 tarihli cizye defterinde, İstanbul ve Galata'da yaşayan Yahudiler kaydedilmiştir. Bu cizye defterine göre, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Yahudiler, Galata'ya yerleşmişti.¹²¹

XVII. yüzyılda Müslüman tüccarların ticaretteki egemenlikleri azalırken gayrimüslimlerin artmıştır. Bununla birlikte, ticaret hayatında çeşitli dinlerdeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluluğu doğmuştur. Bunun sonucu olarak da dini kimliği temel almayan, esnafı bir arada tutan *loncalar* ortaya çıkmıştır.¹²²

XVI. Yüzyıldan itibaren Avrupalı tüccarlara sağlanan ticari ayrıcalıklar, XVII. ve XVIII. Yüzyılın ilk yarısında sadece Avrupalılara değil imparatorluğun gayrimüslim unsurları da bir takım ekonomik imtiyazlar elde etmişlerdir. Bütün bu olanları gösteren şey, Müslümanların özgüvenini kaybettiği ve bu durumu

¹¹⁸ İnalçık-Quartetet, *Osmanlı Ekonomik...*, ss.46-47.

¹¹⁹ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri, (Trankripsiyon ve Değerlendirme)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.14.

¹²⁰ Rahmi Tekin, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.49, dn.103. Ek 10'da cizye sayım defterinin ilk sayfası gösterilmektedir.

¹²¹ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.49, dn.197.

¹²² Ahmet Kal'a, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul, 2003,C:I, S:1, s.24

gayrimüslimlere karşı verdikleri tepkiler ile ilgili gösterdikleri ileri sürülebilir. Devletin gayrimüslimler konusundaki politikası semboller üzerinden gösterilmiştir. Özellikle İstanbul'da bulunan gayrimüslimlere, şehirde ki Müslümanlardan sosyal hayatta daha aşağı bir konumda olduklarını göstermek için evleri, ibadet mekanları ve kılık kıyafetleri konusunda görsel bir sembolizmin daha belirgin ve kararlı bir şekilde kullanıldığından bahsedilebilir.¹²³

Ergin bu konuda şöyle düşünmektedir:¹²⁴ “XVII. yüzyıldan itibaren gayrimüslimlerin ticarî hayatta etkisinin gittikçe artmasıyla, yalnızca Müslüman ahi esnafın girebildiği tekkelerden, gayrimüslim esnafın da girebildiği loncalara geçiş, zorunlu hale gelmiştir”. Osmanlı toplumunda ticaretle uğraşmak konusunda Müslüman-gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın vatandaşların tümü kanunlar çerçevesinde serbest bırakılmıştır. XVI. yüzyılın sonunda meydana gelen sosyo-ekonomik krizler, Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda devletin vermiş olduğu bu imkânlardan yararlanan gayrimüslimler, Müslümanlardan daha yoğun bir şekilde ticarî hayata katılmışlardır. Bazı tedbirler alınmaya çalışılmışsa da sorun çözülememiştir. Alınan bu tedbirler çerçevesinde akçenin değerinin düşürülmesi ve yeni vergilerin konması gibi önlemlerin de pek işe yaradığı söylenemez. Bu bağlamda devletin ekonomisinin düzeltilmesi amacıyla ticaret ehline birtakım imtiyazlar verilmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından başlamak üzere XVII. yüzyıl boyunca bu durumdan en çok yararlananlar gayrimüslimler olmuştur. Gayrimüslimler gerek yurt içinde gerekse yurt dışında bağlantılı olarak yaptıkları ticaretlerle servetlerini artırmışlardır.¹²⁵

Osmanlıyla ilgili yapılan araştırmalar sonucunda ticaret hayatında gayrimüslimlerle Müslümanların beraber çalışmışlardır. Örneğin, Haziran 1595 tarihinde İstanbul'da Unkapanı yakınında otuz-kırk yılı aşkın süre un ticareti ile uğraşan bazı gayrimüslimlerin dükkân komşularının Müslüman olduğu

¹²³ M. Pınar Emiralioğlu, “Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Kebikeç*, 10, 2000, s.86.

¹²⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Yay: Cengiz Özdemir, İstanbul, 1995, C:I, s.551.

¹²⁵ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.159.

görülmektedir.¹²⁶ Müslümanların uğraşmadığı veya uğraşması yasaklanan birçok iş alanı, gayrimüslimlere bırakılmıştır.

Zamanla gayrimüslimler ticaret hayatında egemenliklerini artmıştır. Alman seyyah Gerlach'a göre, İstanbul'da yaşayan tüccar zimmilerin birçoğu zengindi.¹²⁷

Osmanlı'da ticari hayatta önemli yer edinen gayrimüslimler bazı iş kollarında çok başarılı olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde çuha imalatı ve pazarlamasında Yahudilerin başarılı oldukları görülür. Selanik'te imal edilen çuhaların büyük bir kısmı yeniçerilere verilmek üzere devlet tarafından Yahudilerden satın alınırdı. 10 Ocak 1610 tarihinde Selanik'te çuha işleten Yahudilerin öldürülmesi birtakım karışıklıklara neden olmuştur. Bunun üzerine Selanik kadısına yazılan hükümde çuhacıların buldukları mahallelerin korunması için adamlar tayin edilmesi emredilmiştir.¹²⁸

9-13 Aralık 1630 tarihli Selanik Kâdısı'na gönderilen hükümde, Selanik'te Yeniçeriler için işlenen çuhaların kalitesiz imal edildiği, Yahudilerin işe hile karıştırdıkları tespit edilmiştir.¹²⁹

Gayrimüslimler hakkındaki hukukî ve iktisadî kararlar, İslam hukuku çerçevesinde alınmış ve uygulanmıştır. Ancak, kadı ve müftülerin dinî kuralları kullanarak idarî mekanizmayı birçok konuda yönlendirdikleri görülmektedir. İstanbul ve Galata'da zaman zaman konan içki yasağı ve meyhanelerin kapatılarak yıktırılması, hatta fıçılarının dahi parçalanması hakkında verilen kararlar buna örnek sayılabilir.¹³⁰

¹²⁶ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.164, dn.466.

¹²⁷ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, Ed: Kemal Beydilli, Çev: Türkiş Noyan, C:I, İstanbul, 2007, ss. 338-339.

¹²⁸ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.166.

¹²⁹ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.168, dn.487; *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 / 1630-1631 (1632-)) Özet -Transkripsiyon-İndeks*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu: 60, 2002, Hük. No.65-74-77, ss.41-46-47-49.

¹³⁰ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.160.

3.2.1. Gayrimüslimler Ve Hukuk

İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslimler, Müslümanlar gibi hukuki haklara sahiptiler. Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve gayrimüslimler için farklı adalet sistemleri vardı. Şer'îye mahkemeleri olmak üzere yargı sistemi parçalı bir nitelik göstermekteydi. Şüphesiz bütün milletler için geçerli yasalar bulunmaktaydı. Bununla birlikte günlük hayatın işleyişi, aile hukukuna ilişkin işler ve dinî konular cemaat yönetimlerine bırakılmıştı. Bir Müslümanla bir gayrimüslim arasındaki davada aynı hukuk hükümleri tatbik edilmekteydi. Ancak bir gayrimüslimle Müslüman'ın şahitliği eşit değildi. İki gayrimüslim bir Müslüman'ın şahitliğine denkti.

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki nikâh akdi, feshi, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili işler cemaat mahkemelerinde görülmekteydi. Cemaat mahkemelerinin verdiği kararlar, Osmanlı idarecileri tarafından aynen uygulanırdı.¹³¹

Zimmiler isterlerse Şer'îye mahkemelerine, yani kadıya da gidebilirlerdi. Şer'îye sicillerinden anlaşıldığında göre, gayrimüslimler özel hukuka ilişkin davalarının çoğunu ve noterlik işlerini tercihen kadıya götürmekteydiler. Şer'îye mahkemelerinde gayrimüslimler iki şekilde yargılanırlardı; ya İslam hukukuna göre ya da kadının Hıristiyan veya Yahudi hukuku yorumuna göre muhâkeme edilirdi. Yargılama usulü açısından, Şer'îye mahkemelerinin yetki alanı, hem Müslümanları ve hem de gayrimüslimlerin bütün davalarını kapsamaktaydı. İstanbul'da bulunan Galata, Üsküdar, Beşiktaş, Hasköy, Havass-ı Refia, Yeniköy ve Balat kadı sicillerinden elde edilen bilgiler dâhilinde, gayrimüslimler şu konularda Şer'îye mahkemelerine müracaatta bulunmuşlardır: Satış akitleri ve bununla ilgili olarak hüccet talebi; kira akitleri; anlaşmazlıklar; borçlanma senetleri; Müslüman vakıflardan yapılan borçlanma senetleri; vasi ve tereke davaları; devlete olan vergi borçlarından dolayı mahkemeye yapılan müracaatlar; boşanma ve nafaka davaları; ticarî işlerde kefalet senetleri; kaçakçılık ve sahtekârlık davaları; asayişi ihlal, cinayet ve hırsızlık davaları; köle azatları (mükâtebe) hüccetleri ve sair davalarıdır.¹³² 19 Şubat 1601 tarihinde

¹³¹ Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, Ankara, 1999, C:IV, ss. 209-210.

¹³² Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.236.

Beşiktaş'a bağlı Ortaköy'de Abraham veled-i Yasef adlı Yahudinin, Hocapaşa Mahallesi sâkinlerinden David veled-i Mosa'ya sattığı şarap karşılığında aldığı meblağın tescili için mahkemeden hüccet alınması bu duruma bir örnektir.¹³³

XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin bazı hallerde zorunlu olmadıkları halde Şer'îye mahkemelerine başvurdukları görülür. Gayrimüslimler, kamuyu ilgilendiren bazı davalarda mahkemeye gitmek zorunda kalmışlardır. Gayrimüslimler Şer'îye mahkemelerine olan güvenlerinden dolayı, özel hukuklarını ilgilendiren birçok konuda bu kuruma müracaat etmişlerdir.

İşlenen suçlara göre verilen cezalara bakıldığında, aynı suç için gayrimüslimlere verilen cezaların Müslümanlara verilen cezalardan daha hafif olduğu görülebilir. Bir örnek vermek gerekirse, Süleyman Kanunnamesinde, zina ile ilgili suçlarda gayrimüslimlerin aynı suçu işlemiş Müslümanlara göre yarı yarıya daha az bir şekilde cezalandırılacağına dair hüküm bulunduğu söylenmektedir. Aynı suçu işlemiş olan zimminin, Müslümanın ödediği cezanın yarısı kadarını ödemekle yükümlü olması akla bazı olasılıklar getirmektedir. İlk olasılık, Müslümanların gayrimüslimlere nazaran daha az suç işlemesini engellemek üzerine olabilir. Bu yüzden de Müslümanlara daha fazla ceza veriliyor olabilir. Bir diğer olasılık, verilen cezanın sadece zimmi kesim arasında işlenen bir suç için belirlenmiş olması olabilir.¹³⁴

3.2.2. Kılık Kıyafet

İnsan yaşamında koruyucu ve süsleyici özellikleriyle önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkan kıyafet, ilk çağlardan başlayarak toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda değişmiştir. İlk insanların çeşitli dış etkenlerden korunmak amacıyla kullanmaya başladıkları kıyafetler, toplu halde yaşamının getirdiği süslenme, örtünme ve sosyal farklılıklar doğrultusunda işlev kazanmıştır.

¹³³ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.238.

¹³⁴ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM*, S:13, 2002, s.19. DOI: 10.1501/OTAM_0000000481

Osmanlı'daki XVI. ve XVII. yüzyıllardaki ekonomik kriz kılık kıyafetleri de etkilemiştir. Giyim eşyalarındaki pahalılığın gerekçesi olarak, reayanın pahalı giyimlerinden dolayı eşya fiyatlarının yükseldiği ileri sürülmektedir. 1639-1640 yıllarında yazıldığı tahmin edilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya takdim edilen anonim risalede kıyafetlerin pahalılığına değinilmişti: *“Yahudiler dahi yasağı olsa ince dülbend sarunmasalar kalın sarsalar dülbend ucuz olurdu, Yahudi tâifesi hod dülbendi hep bunlar bahalu itmişdür.”* diyerek dülbent fiyatlarının artmasının sebebini, Yahudilerin ince dülbent giymelerine bağlamaktadır.¹³⁵

Osmanlı'da her millet giyimiyle ayırt edilmekteydi. XVI. yüzyıldaki uygulamalar XVII. yüzyılda da devam etmiştir. XVII. yüzyıldaki Osmanlı devri kıyafetlerini anlayabilmek için XVI. yüzyıldaki düzenlemeleri ele almamız gerekir. Gayrimüslimlerin kıyafetlerine dair en eski belgenin 25 Şubat 1556 tarihli olan bir mühimme defterindeki kayıt olduğu aktarılmaktadır. Ancak söz konusu belgede açık bir ifadeden ziyade *“kâfir suretine girip”, “şapka ve kâfir libası giyip”* hırsızlık yapmaya kalkan üç Müslüman'ın yakalanarak, ölüm cezasına çarptırıldıklarından söz edilmektedir. Dolaylı olarak, Müslüman ve gayrimüslim arasındaki kıyafet farklılığının olduğunun altını çizmektedir.¹³⁶

Bu düzenlemelerden en önemlisi II. Selim, Ağustos 1568 tarihli bir fermanıdır. Bu fermanla Müslüman olmayan halkın kıyafetlerine belli standartlar getirilmiştir. *“Bu fermana göre, hiçbir Hıristiyan, Yahudi ve diğer Gayrimüslimlerden olanlar ipek olan, çok kaliteli ve hazır elbise giymeyeceklerdi. Yine aynı şekilde belirtilen fermana ki başka bir kayıta, II. Selim tarafından öncesinde verilen diğer bir fermanla yasaklandığı belirtilmektedir. Gayrimüslim halkın giydikleri elbiseler külrengi ve siyah çuhadan yapılacaktı. Bellerine sarındıkları kuşağın fiyatı, otuz kırk akçeden fazla olmayacak ve yarı ipek yarı pamuk karışımından yapılmış olacaktı.”*¹³⁷ 1568 tarihinde çıkan bu fermanla bir grup İstanbullu Yahudi, kendi dindaşlarının kıyafet kurallarına göre giyinmediğini belirterek yetkililere şikâyette bulunmuştur.

¹³⁵ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.72, dn.186.

¹³⁶ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.180.

¹³⁷ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, s.180.

Sultan III. Murat döneminde kıyafetle ilgili en önemli düzenleme 8 Mayıs 1580 tarihli fermanla getirilmiştir. Söz konusu fermanla belirtildiği üzere; “Yahudiler kırmızı şapka giyecekler, başmak ve edikleri siyah olacak, kapamaları astarlık kumaştan yapılacaktır. Buna karşılık Hıristiyanlar siyah şapka giyecekler, diğer giysileri ise Yahudi cemaati ile aynı olacaktır. Ayrıca her iki gayrimüslim topluluğun da sarık sarmaları yasaklanıyor ve şapka giyecekleri duyuruluyordu. Bu konuda getirilen kurallara uyulması konusunda ısrar edilmiştir.”¹³⁸

III. Murat Dönemi’nde kıyafetle ilgili yasaklamalar bir fermanla duyurulmuştur. Bu durum gayrimüslimleri de etkilemiştir. Yasağa aykırı kıyafet giyenlerin cezalandırılmaları gerektiği belirtilmiştir.¹³⁹ Adı geçen padişah döneminde, gayrimüslimlerin ipeği kullanmaları yasaklanmıştır.¹⁴⁰ Yasaklar hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri kapsıyordu. “11 Ekim 1583 tarihli bir sicil kaydında Murat(?) adlı bir Gayrimüslim, Acemi Oğlanı kıyafetine girip Kurt adlı bir Acemi Oğlanı yaraladığı için şikâyet edilmiştir. Şikâyet konusu olan durum sadece adam yaralama değil, aynı zamanda Müslüman kıyafeti giymiş olmasıdır.”¹⁴¹

XVII. yüzyılın ikinci yarısında çıkarılmış olan bir fermanla da bir süreden beri Müslümanlara ait kakum, samur ve çok çeşitli kıyafet giyinen gayrimüslimlere dikkat çekilmiştir. Karsak kürk, elvan soft, hinkari, şal ketefi ve kemerbend gibi İslam’a özgü olarak nitelendirilen giysiler giyilmesi yasaklanmıştı.¹⁴² Bu durum zaman zaman değişen toplumsal olayların yansımasıydı. Örneğin “1631 tarihli bir kayıta Manisa’daki Yahudi ve zimmi taifesinin kendilerine mahsus siyah hırka ve kumaş giyip Müslümanlara benzemedikleri halde bazı mahalli idarecilerin bunlardan genel kurala aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle 30-40 kuruş aldıkları, bunun zulüm olduğu ve yasaklanması gerektiği bildiriliyordu.”¹⁴³

¹³⁸ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, OTAM, S:1, 1990, s.123.

¹³⁹ Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda...”, s.118.

¹⁴⁰ Namık Sinan Turan, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devleti’nde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, 2005, Ankara Üniversitesi SBF Dergi, C:60, S:4, s.247.

¹⁴¹ Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda...”, s.119.

¹⁴² Ahmet Refik Altınay, *On İkinci Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı 1689-1785*, İstanbul: Enderun Yayınları, 2. Baskı, 1988, s.182.

¹⁴³ Turan, “16. Yüzyıldan...”, s.252.

Yine aynı döneme ait olan *Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafii'l-müminin* adlı eserde Hıristiyan halkın kılık kıyafetinden bahsedilmiştir: “*Bir husus dahi budur ki bazı dersi kâfirleri vardır ki kırmızı yelken takye ve kırmızı arakiyyeler giyerler. Müslümanlar bilmezler ki Müslüman mıdır, kâfir midür bilmeyüb selam virirler, riayet ederler. Günahdur, bunlara dahi yasağ olunsa ki yelken takyelerinin ve arakiyyelerinin kenarlarına dolayu dizge dikseler veyahud dükelisi siyah çukadan giysünler, gayri renk itmesünler, meğerki saru ideler.*”¹⁴⁴

XVII. yüzyılda yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi giyinmesi yasaktı. Yasağa uymayanlar cezalandırılmıştır. İstanbul Kadısı'na 14 Mart 1631 tarihli, Selanik ve Siroz Kadılarına 11 Mayıs 1630 tarihlerinde yazılan hükümler gayrimüslimlerin giyim kuşamlarına daha ağır şartlar getirmektedir:

“...kendilerine yasaklandığı halde ata binen, samur kürk, kalpak, frengi kemhâ, atlas elbiseler giyen, avratları dahi Müslüman tarzında ve üslubunda gezinip, parus ve ferace giymeyüb...” “...kefere ve Yahudi taifesi, çarşuda atla ve fâhir libasla gezdikleri ve Müslümanlar ile karşılaştıklarında kaldırımlardan inmeyüb, kendileri ve avratları ehl-i İslâm'dan ziyade şevket sahibi şeri'at namına tahkîr olunmadıkları işitilmiştir.”¹⁴⁵

Görüldüğü üzere gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha iyi giyinmelerinin yasaklandığı belirtilmiştir. Kıyafetle bile Müslümanlara saygı gösterilmelidir.

Osmanlı'da yaşayan hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin kıyafetlerinin nasıl olduğuna dair bilgileri XV-XVII. yüzyıllarda yaşayan Avrupalı gezginlerin yazdıklarında bulabiliriz.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti'nde giyim konusundaki düzenlemeler dinlere göre yapılmıştır. Hıristiyan ve Yahudi tebaanın giyimi Türklerin giyimine benzerdi. Ancak, beyaz, sarı, kırmızı ve özellikle yeşil renkli elbiseler asla giyemezlerdi. Bu durumla ilgili yapılan şikâyet ve hüküm şöyledir: 11 Kasım/ 1 Kasım 1630 tarihli hüküm, “*Dimetoka ve Güzelhisar kazalarında bazı gayrimüslimlerin başlarına yeşil tülbent bağlayıp Müslüman kıyafetine bürünerek Müslümanlarla*

¹⁴⁴ *Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafii'l-Mü'minin*, Yay. Haz: Yaşar Yücel, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1981, ss.37-72.

¹⁴⁵ *85 Numaralı Mühimme...*, s. 125-340.

¹⁴⁶ Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların...*, s.211.

gayrimüslimlerin ayırt edilmesinde karışıklığa yol açtıkları ve bu kıyafet altında halka ve yolculara zulmettikleri bildirildiğinden, bu gibilerin mutlaka yakalanmaları ve şer'an gerektiği şekilde cezalandırılmaları; ayrıca gayrimüslimlere de Müslüman kıyafeti giymemeleri hususunda sıkıca tembihte bulunulmasına hükmedilmiştir.”¹⁴⁷

Rumların giysileri Türklerinkine benzemekle beraber kendi adetlerince giyinirlerdi. Genellikle menekşe rengi kumaştan yarım kollu cüppe ve aynı renk kumaştan bir başlık giyerlerdi. Fakat Pera'daki Ceneviz asıllı Rumlar siyah renkte ve daha iyi kumaşlardan cüppe ile kadife başlık giyerlerdi. İstanbul'da yaşayan Rum kadınlar, evde uzun bir elbise ve onun üzerine bir kaftan giyerlerdi.¹⁴⁸ Anadolu'da bulunan Hıristiyanlarla İstanbul'da bulunan Hıristiyanların kıyafetleri zenginlik açısından da mukayese edilmiştir. Polonyalı Seyyah Ermeni Simeon, İstanbul'da yaşayan Hıristiyanların, yüz çile ve yetmiş çilelik çuha giydiklerini belirtmektedir.¹⁴⁹ *“Yahudilerin sarı renkte sarık sarardı. Zenginler Hıristiyanlardan ayırt edilebilmeleri için sarı takke giyerler veya elbiselerine sarı bir bez parçası dikerlerdi. İstanbul'daki Yahudilerle Lehistan'da bulunan Yahudileri karşılaştırarak, ... Onlar İstanbul'da da havroz şeklinde takke giyerlerdi.”¹⁵⁰* Diğer bir seyyah Tournefort ise, Osmanlı toplumunda insanların giymiş oldukları ayakkabılardan bahsetmiştir. Bu konuda verdiği bilgilerden bir kesit şöyledir: *“... yabancı Hıristiyanların sarı terlik giymelerine izin verilirdi. Zira padişahın kulları ister Hıristiyan, ister Musevî olsunlar, kırmızı menekşe rengi ya da siyah terlik giyerlerdi. Kullanılan potinlerin de sarı renkli olanlarını yalnızca Müslümanlar ve ayrıcalıklı Hıristiyanlar giyebilmekteydiler. Bu buyruk o kadar yerleşmiştir ve o kadar iyi uygulanmıştır ki, insanların ayaklarına ve başlarına bakarak hangi dinden oldukları anlaşılmaktadır.”¹⁵¹*

Müslümanlar, Hıristiyanlar, Museviler birbirlerinden farklı simgelerle ayrılmakta idiler. Kıyafet, başlık, ayakkabı Osmanlı Devleti tarafından resmiyette dayatılan

¹⁴⁷ 85 Numaralı Mühimme..., Hük. No: 336-3, ss.203-213.

¹⁴⁸ Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların...*, ss.205-206.

¹⁴⁹ *Polonyalı Simeon'un...*, s.91.

¹⁵⁰ *Polonyalı Simeon'un...*, s.79.

¹⁵¹ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed: Stefanos Yerasimons, Çev: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, C:II, s.73.

simgelerdi. Fakat bunlara pratikte neredeyse uyulmuyordu. Bu yüzden zaman zaman bu konudaki uygulamayı padişah buyruklarıyla hatırlatılmıştır.

Osmanlı'da din adamları gündelik hayatta göreviyle ilişkili bir kıyafet giyerdi. XVII. yüzyılda da bu durum devam etmiştir. Antoine Galland, 1672 yılında İstanbul'daki Patrikhane'de Bursa, Ereğli ve Konya metropolitleriyle İskenderiye Patriği'nin de katıldığı Noel Ayini'nde patriklerin giysileriyle gittiğinden bahsetmiştir.

“Patriklerin elbiseleri altın ve gümüş işlemeli ipektendi. Atkılarının uçlarında mücevherler sallanıyordu ve İmparatorluk mensupları gibi her birinin rütbelerini bildiren serpuşları vardı. Bu serpuşlar altın ve gümüş sırmalı ipekle kaplıydı. Üzerlerinde birbirlerine geçme şeritler vardı. Bunların ucunda da mücevherli birer haç vardı. Ayrıca gerek İstanbul patriğinin ve gerekse İskenderiye patriğinin ellerinde bulunan haçların ve sair aksesüvarın değerli taşlarla süslendiği ve sırtlarındaki kürklerin çok değerli olduğu anlaşılmaktaydı.”¹⁵²

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilerin Osmanlıya olan entegrasyonu konusunda kılık kıyafet ile alakalı yorumlar bulunmaktadır. Bunlardan biri, Avrupalıların, Yahudilerin giydikleri kıyafetleri Müslümanların kıyafetleri ile benzettikleri üzerinedir. Bu konuda XVIII. yüzyıl ile ilgili bir örnek verilerek bu dönemde Yahudilerin yeşil serpuş ve Müslümanların giydikleri ayakkabılara benzeyen ayakkabılar giydikleri söylenmektedir.¹⁵³

3.2.3. Konut

İslam hukukunda gayrimüslimlerin meskenlerinin nasıl olacağı hakkında açık ve net bir hüküm bulunmamaktadır. Bundan dolayı İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin evleri hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Daha çok seyyahların verdikleri bilgilerden, evlerin ahşap yapılar olup, birbirlerine yapışık ve dar sokaklarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Galata'da gayrimüslimlerin

¹⁵² Galland, *İstanbul'a...*, s.28.

¹⁵³ Şarika Gedikli Berber, “Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Uyum Süreci: (Moiz Kohen Örneği)”, *Turkish Studies*, S:7/4, 2012, s.1784.

oturduğu Cenevizlerden kalma kesme taştan yapılmış gösterişli binaların varlığından da söz edilmektedir.

XVII. yüzyılda, XVI. yüzyılın hükümleri geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin yaşadıkları evler konusunda ki şartlar, özellikle Ebusuud Efendi'nin verdiği fetvalar yolunda üç açıdan denetlendiğini görebiliriz. Bunlar evlerin yüksekliği, Müslümanların oturduğu bir mahallede olup olmadığı ve bir mahallede ki Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa olan oranı.¹⁵⁴ XVI. yüzyılda Kanuni döneminde Ebusuud Efendi'nin fetvasıyla aynı mahallede oturan gayrimüslimler evlerini, Müslümanların evlerinden daha yüksek yapamayacaklardı. Ancak aynı yükseklikte veya daha alçak yapabilirlerdi.¹⁵⁵ Gayrimüslimlere tahsis edilen mahallelerde ise, böyle bir yasak olmadığı gibi, aksine gayrimüslim evlerinin kaliteli malzemeden yapıldığı ve gösterişli binalar olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhülislamlar gayrimüslimlerin evlerinin malzemeleriyle de ilgili olarak fetva vermişlerdi. XVII. yüzyılda yaşayan Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi bir fetvasında bu konuda şöyle demektedir:¹⁵⁶

“Bir kasaba ahalisinden Zeyd-i zimmî kefere mahallesinde binâ ettiği menzilini kiremid ile örtmek istedikte müslimînden ba'zı kimesneler toprak ile ört deyu bi-gayr-i vech-i şer' kâdir olurlar mı? El-cevab, olmazlar.”

Bu fetva, evinin çatısını kiremitle örtmek isteyen bir gayrimüslime, Müslümanlar tarafından toprakla örtülmesi gerekir diye baskı yapılamayacağını ifade etmiştir. Yapılan evlerin, konut haricinde kullanılması yasaktı. Özellikle Müslümanların ibadetleri sırasında huzurlarının bozulması ve cami cemaatinin azalması endişesi taşınmaktadır. Böyle bir durumda kadı şikâyet edilen gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satarak başka mahalleye gönderebilme hakkına sahipti.

“... müslimîn sâkin oldukları mahallede olan menzilleri zimmîler iştirâ idüb sâkin olmalarıyla ol mahallede vâki' mescid-i şerîfin cemâ'atı

¹⁵⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, ss.94-95.

¹⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukuki Tahlilleri*, C:IV, İstanbul: OSAV, 1990, s.44.

¹⁵⁶ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.84, dn.224.

kalmayub mu'attal olsa belde-i mezbûrede hâkimu's-şer' olan Zeyd ol zimmileri mahalleden ihrâc idüb müslimîn olduğu başka bir mahallede iskâna kâdir olur mu? El-cevab, olur."

Ayrıca camilerin çevresinde bulunan gayrimüslimlere ait evlerin veya dükkânların meyhane olarak kullanılması yasaktı. Bu durumda evler yıktırılıbiliyordu.¹⁵⁷ Söz konusu bu duruma 1617 yılında Galata'da rastlanılan bir örnek mevcuttur: "... Yağkapanı sûkında İbrahim Paşa Câmî'i kurbünde vâki' İbrahim Paşa Vakfî'ndan mezbur Nikola'nın tasarrufundan olup dükkânıma muttasıl olan bir bâb dükkân kadimden bu âna gelince havyarcı dükkânı iken hâlen mezbur Nikola üstünü bozup meyhâne binâ eylemek murâd ider...zimmî-i mezbûrın dükkânı câmî'-i mezbur sûkındadır meyhâne binâ olunmak münasip değildir..."¹⁵⁸

Bu durumların dışında devlet, çoğunlukla Eminönü civarında vuku bulan bazı uygulamalarda bulunmuştur. Bu uygulamalar tahrip olmuş Hristiyan ve Yahudi mahallelerinin, devlet tarafından kendi projeleri için uygun görülmüş alanlar olarak belirlenmesidir. Devlet bu gibi olaylarda, mülklerin Müslüman devlet görevlilerine satılmasını veyahut devredilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bahsedilen zorunlu kılma durumu ile ilgili bir örnek, yapımına 1597 yılında Safiye sultanın¹⁵⁹ emri ile başlanmış bugünkü Yeni Camii'nin bulunduğu yerde yapılmak istenen bir camiidir. Camiinin yapılması için bugünkü Eminönü civarında bulunan Yahudi tüccarlardan ve mülk sahiplerinden arsa temin edilmesi gerekiyordu. Böylece burada ikamet eden Yahudiler Hasköy tarafına yerleştirildi. Fakat dönemin siyasi ve ekonomik durumu sonucunda, caminin yapım projesi askıya alınmak zorunda kaldı. Daha sonra 1660 yılında gerçekleşen yangın sonucunda bir kısmı tamamlanan yapı tahrip oldu. Yangından sonra dönemin valide sultanı Hatice Turhan sultan camiinin yapımını 1663 yılında tamamlamıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.85, dn.225.

¹⁵⁸ Kuran, *17. Yüzyıl...*, ss.543-544.

¹⁵⁹ Ali Akyıldız, "Safiye Sultan", *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C:35, 2008, ss.472-473.

¹⁶⁰ Kuran, *17. Yüzyıl...*, s.434; Önder Kaya, *Cihan Payitahtı İstanbul 2500 Yıllık Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.144.

3.2.4. Dini Yaşam

Osmanlı, tebaası olan insanlara dinlerini özgürce yaşamalarına imkân tanımıştır. Devletin öncelikli olarak Müslüman halkın dinî inançlarının yerine getirilmesine özel bir önem verdiği açıktır. Ancak, zimmî tabir ettiği diğer din mensuplarına da eşit mesafede olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin din adamları cemaatleri üzerinde etkindiler ve devlet katında da sözleri dinlenirdi. Ancak sınırsız yetkileri yoktu.

Din adamları cemaatlerini Osmanlı'ya karşı kışkırtmazlardı. Devlette tebaasının dinini özgür bir şekilde yaşaması için mümkün olan olanakları sağlardı. Bu yüzden 1656'da Roma Kilisesi tarafından İstanbul'da Galata'da yerleşmelerine izin verilen bir gurup Latin için piskoposluk kurulmasına izin verilmiştir.¹⁶¹ Osmanlı'da din adamlarını ve cemaatlerini hukuki yönden korumaktaydı. Kilise veya sinagoga ait gelirlere üçüncü kişilerin müdahale etmesi devlet tarafından engellenmişti. Mesela Fener Rum Patrikhane'sine ait arazilere başkasının müdahale etmesi kadılar tarafından engellenmiştir. 14 Kasım 1630 tarihinde İstanbul Patriği Kirlos'a bağlı, Nakşa Adası'ndaki Aya adlı manastıra vakfedilmiş olan arazi ile Penaya Manastırı'na vakfedilmiş olan Çoklarpe köyündeki araziye ve Antalya, Isparta ve Alâ'iyye'deki papaz, keşiş ve zimmîlerin vergilerine hiç kimsenin müdahale ettirilmemesi için Nakşa, Antalya, Isparta ve Alâ'iyye kâdılarına hükümler gönderilmiştir.¹⁶² Bu durum, Osmanlı'nın gayrimüslim halkının, ruhanî liderlerinin ve mabetlerinin maddî varlıklarının hukukî manada koruduğunun göstergesidir.

XVII. yüzyılda, Galata'da bulunan din adamları daha önce reaya olarak kaydedilmediği için vergi vermiyorlardı. Ancak, bazı resmi görevliler bu din adamlarını reaya olarak kaydederek vergi almaya kalkmıştır. Bu durumdan, yetkililerin haberdar olması üzerine Galata kadısı geçmişte nasıl kaydedilmişlerse, yükümlülükleri de o şekilde olacaktır demiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi *A.DVN.MHM.d. 80*, s. 184, hük no, 458'de yer alan 23 Ocak

¹⁶¹ Gök, "Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s.102.

¹⁶² 85 Numaralı Mühimme..., Hük. No: 330-331-333, ss.199-201,.

1614 tarihli Galata Kadısı'nın bu konudaki hükmünü içeren transkripsiyonundan bir bölümle konuyu daha açıklayıcı kılabiliriz:¹⁶³

“...Galata’da bulunan ruhbân taifesi ayinleri üzere eskiden beri rahip olanlar re’âya kayd olunmaktan ve tekâliften beri olagelmişlerdir. Bu duruma muhalif olarak re’âya kaydedilerek onlara te’addî olduğu bildirilmiş. ... ruhbânın rencide edilmemesi ferman buyrulmuş. ... aynı şekilde kaydedilerek, rencide etmeyerek, şer’ ve kanûna muhalif kayıt edilmemesi.”

Osmanlı’da yaşayan gayrimüslimler dini ibadetlerini ifa edebilmek için mabetlere sahiptiler. Ancak, Osmanlı egemenliğinden önce var olan bir mabet devletin koruması altındaydı. Yıkılması veya tamir edilmesi gerekiyorsa tamirinin yapılması veya da yıkılması yasal olarak kabul edilmiştir. Ancak şehirlerde yeni bir mabedin yapılması yasaktı. Şehirlerde kilise, sinagoglar vardı. Hıristiyan ve Yahudi tebaanın kilise, manastır ve sinagoglarında kendi dinlerinin ibadet ve ayinlerini yapmaları, kutsal gün ve dinî bayramlarını kutlayabilirlerdi. Bu devletin teminatı altındaydı. Bu mabetlere yapılan müdahaleler engellenmiş, yapanların cezalandırılması istenmiştir. Bursa’da Karaağaç denilen mevkide iki cami arasında Ermeniler tarafından yapıldığı ve Müslümanların ibadetine mani olduğu bildirilen kilisenin birikişilerden soruşturulmak suretiyle keşfinin yapılması 23 Mart tarihli Divan-ı Hümayundan Bursa kadısına başvurulmuştur. Bu rapora göre kilisenin yıkılıp yıkılmayacağına karar verileceği hükmedilmiştir.¹⁶⁴

1619 yılında İstanbul’un Küçükpazar yöresinde, gayrimüslimlerin ibadet mekânları ve yörede yaşayan Müslümanlar ile alakalı bir durum söz konusu olmuştur. Burada ki Müslüman cemaat mahallelerinde bulunan havranın eskiden kalma bir ibadet mekânı olmadığını, yani İstanbul’un fethedilişinden sonra yaptırıldığını, dönemin sadrazamı Mehmet Paşaya bildirmişlerdir; *“... Cafer Bey Mescid-i Şerîfi’nin cemâ’ati olan sulehâ-i müslimîn divân-ı âlîye varup civârlarında olan yehûd kenîsesinin feth-i hâkânîde ibkâ olunan kenâyis-i*

¹⁶³ Tekin, *Osmanlı Devleti’nde...*, s.99, dn.261.

¹⁶⁴ Tekin, *Osmanlı Devleti’nde...*, s.103, dn.276; *85 Numaralı Mühimme...*, Hük. No.704, s.426.

kadîmeden olmayup yakın zamanda hâdis olmuşdur deyü...”. Müslüman cemaat davanın devamında bu havranın daha önceden bir Yahudi evi olduğunu ve burada Yahudi çocukların eğitim gördüğünü, evin sahibi öldükten sonra havraya çevrildiğini söylemiştir. Şikayetlerinde sebep olarak, İstanbul’un fethedilmesinden sonra yapılan ibadet mekanı yapmanın yasak olmasını belirterek bu yüzden havranın kapatılmasını istediklerini beyan etmişlerdir. Yahudi cemaatini temsil eden Menahim adlı Yahudi, havranın İstanbul’un fethi öncesinde de burada olduğunu, ataları tarafından yapıldığını öne sürmüştür. Her iki tarafında yaptığı savunma sonucunda, mahkeme iki taraftan da kanıt istemiştir. Müslüman cemaat 14 Müslüman şahit getirmiş fakat Yahudi cemaati herhangi bir delil sunamamıştır. Sonuç olarak mahkeme havranın kapısının mühürlenmesine karar vermiştir. Bu mahkemenin sonuçlanmasından sonra yine aynı tarihte (1619) Müslüman cemaat tekrar mahkemeye başvurmuş ve havra arazisinin Müslüman halka satılmasını istediklerini söylemişlerdir. Mahkeme arazinin Müslüman halka satılması için izin vermiştir.¹⁶⁵

Yukarıda bahsedilen havranın, İstanbul’un fethinden sonra yaptırıldığı gerekçesi ile arsanın Müslüman halka satılması işlemi dışında, İstanbul’da Rüstempaşa Camii yanında bulunan Zeytun Yahudi Cemaatine ait bir havranın yangında yanmasından sonra, Müslüman birine en yüksek teklifi vermesi sonucunda satılma durumunun tescil işlemi vardır. Olay 1661 senesinde gerçekleşmiştir. Bahsedilen kayda göre, yangında yanan Yahudi mülklerinin Müslümanlara satılması ve vakıf gelirlerinin Müslümanlara devredilmesi gerektiği konusunda bir ferman mevcuttur. Bu fermana göre Defterdar Hüseyin Paşa’nın vekili Mustafa Çavuş, el- Hac Mehmet ile birlikte mahkemeye giderler. Arsa en yüksek teklifi vermesi dolayısıyla el-Hac Mehmet’e satılmıştır. “... *Rüstempaşa Cami’i şerifi yanında Papasoğlu Hanı kurbünde vâki’ tai-fe-i mezbûreden Zeytun Camâ’ati’ne mahsusa olup bir taraftan Polohron ve Haron nam Yahudiler dükkanlarına ve bir taraftan Haydar ve Benyani nam Yahudiler mahzenlerine ve bir taraftan Nikola ve Yani nam zimmiler değirmenleri ve ba’zan Ahmed Ağa nam kimesne mülkine ve bir taraftan tarik-i âmma müntehi üç suyu kuyusu ve ayazmayı müştamil tûlen ve arzen bi-hesâb-ı şatrancî bin yetmiş yedi buçuk zirâ’ kenise arsası dahi fetvâ-yı şerife mücebince cânib-i mirîye ayid olmağın bundan akdem arsa-i mezkûre ba’de’l müzâyedeti’l-mu’tâd*

¹⁶⁵ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss. 548-555.

*semen-i misli olan meblağ-ı câ'iz-zikrde mezbur el-Hac Mehmed üzerinden...*¹⁶⁶ Bahsedilen fermanın içeriğini bilmediğimizden dolayı sadece mahkeme kaydında geçen içerik ile ilgili yorum yapabiliriz. Fermada ifade edildiği söylenen buyruklar her ne kadar Müslüman olan halk açısından kârlı bir durum olarak görünse de, gayrimüslim halk açısından çokta iç açıcı bir durum değildir. Zira yangında yanan Yahudi mülklerinin Müslümanlara satılması zorunluluğu birçok suiistimale sebep olmuş olabilir. Aynı yıl içinde yine Yahudi mülklerinin yangında yanmasından sonra Müslümanlara satılması gerektiği üzere vuku bulan başka kayıtlarda mevcuttur. 1661 senesi Hâcepaşa ve Bahçe kapısı semtlerinde bulunan Yandan Hanan Cemaati'ne ait bir sinagogun şeyhülislam Mehmet Efendi'ye 10.000 akçeye satıldığı konusu da benzer bir durumdur.¹⁶⁷

Gayrimüslim tebaanın ibadet mekânları ile ilgili bahsedilen durum sadece Yahudi cemaatleri açısından örneklendirilemez. Söz konusu durum için bir Rum kilisesi ile alakalı bir olayda mevcuttur. 1634 yılında Fener ve Balat kapılarında yangın çıkmış ve Karabaş Mahallesi'ndeki Aya Yani Kilisesi devlete devrolunmuştur. Yanan kilise arazisini bir devlet görevlisi olan Mustafa Çavuşa 10.000 akçe karşılığında satılmıştır. Bahsedilen kayıta şu şekilde ifade edilmektedir; *"... İstanbul'da Balat kurbünde Karabaş Mahallesi'nde vaki' bir tarafı tarik-i âmma ve bir tarafı Kürekçi Apostol menziline ve bir tarafı sâhil-i bahre müntehi tûlen binâ ve zirâ'ıyla yetmiş bir zirâ' ve arzen bir başı on dokuz ve bir başı on zirâ' Aya Yani Kenîsesi dimekle maruf kenise kadime olup bâkîsi ma'lûmum olmamağla şer'an mirîye ait olmağla kenise-i merkurum tevâbî'i ile taraf-ı mirîden on bin akçeye bana bey' olunup ben dahi ..."*¹⁶⁸

Özellikle 1661 senesinde vuku bulan, gayrimüslimlerin ibadet mekanlarının Müslümanlara satılması ile ilgili olan durum (bilhassa Yahudilerin havra ve sinagogları üzerinedir) dışında farklı bir uygulamada vardır. Bu uygulama yangında tahrip olan bir kilisenin satışı üzerinedir. Farklı olan durum, söz konusu kilisenin bir gayrimüslime satılmasıdır. *"... Efrenc kenîselerinden Aya*

¹⁶⁶ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss.558-560.

¹⁶⁷ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss.566-568.

¹⁶⁸ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss.570-571.

Petro Kenîsesi...mezbur Corcu sâkin olmak için üzerinde menzil binâ idüp bir tarik ile kenidersem yedimden nez' olup yine cânib-i mirîden zabt olunsun deyü tâlib ve râgıb oldukda arsa-i merkûme altmış bin fiddî râyic fi'l-vakt akçede zimmî-i mezkûrın üzerinde karâr idüp...".¹⁶⁹

Gayrimüslimlerin ibadet mekânları hem de dönemin Moskof elçisi ile ilgili bir olayın 1 Mart 1682 tarihinde olduğunu aktaran Eremya Çelebi Kömürçiyân şunları söylemiştir: *"Elçi, Padişah'tan, Kumkapı'da Surp Asdvadzadzin (MeryemanaPanaia) adında bir kilise inşa etmek için müsaade istedi. Hükümet adamları buna mani olmak için çok gayret sarfettilerse de, padişah müsaade etti ve kilise yapıldı. Elçi, Moskof memleketine döndükten sonra, Sadrazam, pencereleri bahane ederek kiliseyi keşfettirdi ve kapattırdı. Bina ve pencerelerin eni ve yüksekliği ilk keşfe uyduğu görüldü, fakat Sadrazam, tamahkârlığından dolayı, kilisenin açılmasına yine müsaade etmedi. Sadrazam'ın niyetini sezen Rumlar, ona istediği meblağı gizlice vererek kiliseyi açmak müsaadesini aldılar."*¹⁷⁰ Osmanlı Devletinin XVII. yüzyıl dolaylarında kilise ve havralara karşı olan tutumuna baktığımızda dönemin padişahı Sultan IV. Mehmed Han'ın neden Moskof elçisinin istediğine müsaade ettiği kuşkusuz tartışılması gereken bir konudur. Dönemin şartları ele alındığında, 1676-1683 tarihlerinde sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Ukrayna yüzünden patlak veren Rusya savaşı ile alakadar olduğundan bahsedebiliriz. Her ne kadar savaşta Osmanlı lehine bir durum söz konusu olmuş olsa da, yine de padişahın Moskof elçisinin kilise yaptırma isteğine müsaade etmesi dönemin bu askeri ve siyasi durumu ile bağdaştırılabilir.

Gayrimüslimlere tanınan ibadet hürriyetinin sonucu olarak dinî ayinlerde, kilisede çan çalmaları serbesti. Ancak, Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada oturdukları mahallede, kilisenin içinde dışarıdan duyulmayacak şekilde çan çalınmasına izin verilmiştir. Müslümanlarla birlikte yaşadıkları yerlerde, aleni olarak şarap ve domuz alınıp satılması, ölülerini defnederken ağıtları ve feryatlarının açıktan yüksek sesle olması yasaklanmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁹ Kuran, *17. Yüzyıl...*, ss.577-579.

¹⁷⁰ Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi...*, s.87.

¹⁷¹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, C:II, İstanbul, 1995, ss.316-317. Kadıköy'de bir Rum Ortodoks Kilisesinin görseli Ek 4'te mevcuttur.

Yukarıda bahsedilen gayrimüslimlerin ibadet mekanlarının tamiri inşaaı ile ilgili durumlar Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanının yayınlanmasından sonra farklılık göstermiştir. Fermanın ilan edilmesinden sonra, yeni kiliselerin yapımı fazlaşmış hatta eskisine oranla daha yüksek ve daha geniş kiliseler yapılmaya başlanmıştır. Bu değişim ile birlikte Osmanlı Devleti kilisesi veya sinagogu bulunmayan gayrimüslim halk için kendi miri arazisinden toprak tahsis etmiştir.¹⁷²

3.2.5. Cenaze ve Mezarlıklar

Gayrimüslimler, Müslümanlar gibi birçok dini ve sosyal haklara sahiptiler. Evlilik eğlencesi ve cenaze töreni yapmak, gayrimüslimlerin en doğal haklarından sadece ikisiydi. Ermenilerde bir kişi öldüğünde erkek, kadın, genç veya yaşlı olsun cenazesi mutlaka yıkanır ve üzerine en kıymetli giysileri giydirilirdi. Cenaze tabuta koyularak defnedilirdi. Cenaze sırasında, mezarlıkta rahip ilahi söylerdi. Mezarlığa ulaşıldığında ve cenaze toprağa verildikten sonra, ölenin hayrı için bağışlar rahip tarafından toplanırdı.¹⁷³

Rumlarda cenaze törenleri, ölümün üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı günü ile üçüncü, altıncı ve on ikinci ayında yapılırdı. Törene katılanlara kilisede kutsanmış olan kuru yemişler dağıtılırdı. Papazlar bu kutsama, dua, ilahi okuma ve tütsüleme gibi dinî hizmetler için para alırlardı.¹⁷⁴ Rumların ileri gelen birinin cenazesinde patrik bizzat özel giysiler içinde katılırdı. Bir cenaze töreninde patriğe yirmi beş taler veya daha fazla bir para ödenirdi. Subaşı da cenazenin şehirde defnedilmesi için izin vermesinden dolayı, iyi bir para alırdı.¹⁷⁵

Gayrimüslimler, Müslüman mezarlığından ayrı kendi mezarlıklarına sahiptiler. Ancak bu mezarların sınırları zaman zaman tartışma yaratmıştır. Bu yüzden,

¹⁷² Kenanoğlu, *Osmanlı...*, ss.297-298.

¹⁷³ Gerlach, *Türkiye...*, s.99.

¹⁷⁴ Gerlach, *Türkiye...*, ss.595-596.

¹⁷⁵ Gerlach, *Türkiye...*, ss.182-183-233.

devlet vakıf mütevellileri, çavuşlar vs. ve zimmîlerin vekil ve ihtiyarları ile birlikte mezarlıkların sınırlarını belirlemiştir.

Fetihten önce, Cenova Devleti'nde Hıristiyanlar ölümlerini kiliselerin yakınına, hatta evlerde odalarının altına gömüyorlardı. Fetihten sonra bu usul devam etmiş, ancak salgın hastalıklar sebebiyle ölenlerin Beyoğlu'nda Taksim civarında bir arazide gömülmeleri mecbur tutulmuştur. XVI. yüzyılın ortalarından beri kullanılan bu yer, 1615'ten Hıristiyanların resmi mezarlığı haline gelmiştir.¹⁷⁶

Gayrimüslimlere ait mezarlıklara yapılan tecavüzlerin tekrar etmemesi için gerekli önlemlerin alınması hükmü Divan-ı Hümayun'da alınmıştır.¹⁷⁷ Buna göre, İstanbul'da bulunan Ermenilerin mezarlıklarının ihtiyaçlarını karşılamadığı için, mezarlıkların yanında bulunan ve Sultan Bayezid Vakfı'na ait olan bir tarlanın, karşılığında başka bir akar vermek şartıyla, kendilerine mezarlık olarak kullanmak talebinde bulunulmuştur. Ancak istekleri için, vakfın kararının beklemeleri gerektiği bildirilmiştir.

Yahudiler, Sultan II. Mehmet döneminden beri sahip oldukları mezarlık arazisi için devlete başvurmuşlardı. Araştırma sonucunda, arazinin Yahudilere ait olmadığı ortaya çıkmıştır. O zamana kadar mezar olarak kullandıkları arazi aynen muhafaza edilmiş, ölümleri mezarlarından başka bir yere naklettirilmemiş, ancak yeni cenazelerinin gömülmemesi şartı getirilmiştir.¹⁷⁸

3.2.6. Evlilik ve Evlenme Törenleri

Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti azınlıklarının kendi aralarında evlenmelerine izin vermiş, nikâh ve boşanma işlemleri konusunda her cemaatin

¹⁷⁶ Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, İstanbul, 1969, s.1214/136. Beyoğlu'nda Ermeni mezarlığının bir görseli Ek 3 kısmında mevcuttur.

¹⁷⁷ Musa Günay, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1996, s.45; Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.232.

¹⁷⁸ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.234, dn.707.

din adamını görevlendirmiştir. Ancak nafaka konusunda, din ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasının aynı şartlara tabi olduğu vurgulanmıştır. Rum, Ermeni ve Yahudi reâyanın vaftiz, nikâh, boşanma gibi aile hukuku ile ilgili işlemlerini gerçekleştirdikleri kiliselerin idarî işleyişi, merkezî devlet tarafından sağlanmaktaydı.

Evlenecek kadın ve erkek mutlaka Hıristiyan olmalıdır. Hatta Ortodoks, Katolik, Protestan gibi mezhep ayrılıkları bile evlenmeye engel oluşturabilmekteydi. Bir erkek yalnız bir kadınla evlenebilirdi. Nikâh mutlaka kilisede ve bir dini görevlinin gözetimi altında olacak ve kutsanacaktı. Bu koşullardan birinin veya birkaçının olmaması durumunda Hıristiyanların dinî inançlarına göre evlilik geçerli sayılmazdı. Karı kocanın boşanması için de yine kilise şarttı.¹⁷⁹

Seyyah Dernschwan gayrimüslimlerin evlilikleriyle ilgili şu bilgiyi vermektedir: *“...evlenmek isteyen her Yahudi önce subaşına müracaat etmek zorundadır. Subaşı evlenmek isteyen yazılı bir müsaade belgesi verir. Yahudi buna karşılık olarak seksen akçe öder. Bundan sonra Yahudi istediği zaman düğün yapar”*.¹⁸⁰ Ancak Yahudilerin veya diğer bir gayrimüslim cemaatlerin evlenme istediklerinde böyle bir müracaatlarının zorunlu olduğuna dair her hangi bir kayıt yoktur.

Gayrimüslimlerin evlilik kurumun da veya eşler arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunlar için Şer’iye mahkemelerine başvurulmuştur. Boşanma, boşanma esnasındaki nafaka anlaşmazlığı, ortak malların taksimi, kadınların erkeklerde olduğu iddia olunan mihr-i müeccellerinin talepleri ve benzeri anlaşmazlık davaları olmuştur. XVII. yüzyıl başlarında bu konuyla ilgili bir dava şöyle sonuçlanmıştır:

“5-15 Ekim 1615 tarihinde Kuruçeşme’de ikamet eden Hıristiyan Zambiyeye bint-i Todori eşi Makro veled-i Dimitri ile anlaşmalı olarak boşanmışlardır. Zambiyeye’nin eşi Makro’dan, rayic fiyat üzerinden kalan mihr-i müecceli olan dört bin Osmanlı gümüş dirhemi teslim etmesi ve Zambiyeye’nin iddeti müddetince nafakasını, küçük çocuklarının nafakasını, zimmetinde bulunan bin sekiz yüz

¹⁷⁹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde...*, ss. 203-204.

¹⁸⁰ Dershawn, *İstanbul ve...*, s.158.

dirhemi ve aralarında bilinen bir çuha bahasından dolayı bin Osmanlı gümüş dirhemi vererek boşanma tescil edilmiştir".¹⁸¹ Bu dava gayrimüslimlerin her türlü hukuksal sorunlarında kendi mahkemeleri yerine şer'i mahkemeleri tercih ettiğine bir kanıt olabilir.

Gayrimüslimler özel hukuku ilgilendiren durumlarda (evlilik, boşanma, nafaka vb) kendi dini kurallarına tabi olmuşlardır. Özellikle aile hukuku konusu içine giren durumlarda gayrimüslim cemaatlerinin dini görevlileri hukuksal problemleri üstlenmişlerdir. Bu sebeptendir ki zimmi din adamları devletten nikâh gibi durumlara müdahale edilmemesini talep etmişlerdir.¹⁸² Aile hukuku konusunda ki problemler bu şekilde cemaat mahkemeleri tarafından çözüldü. Ancak cemaat mahkemelerinin vermiş olduğu hükümleri uygulamak Osmanlı görevlilerinin sorumluluğuydu. Fakat belirtmek gerekir ki, bir zimmi talep eder ise Osmanlı mahkemesi tarafından da davalarının görülmesini isteyebilirdi.

3.2.7. İçki ve Meyhaneler

Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde içki üretip pazarlamaları ve meyhane işletmeleri serbestti. Bu durum Osmanlı hukuk otoriteleri arasında konuşulmuş ve tartışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman olmayan halk, Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde, içki ticaretini yapmaları ve evlerinde içmeleri konusunda herhangi sınırlayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Müslümanlara satmaları ve onları aracı olarak kullanmaları yasaklanmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında içki yasağı getirilmişti ancak, bu durum gayrimüslim halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Ayrıca Müslüman olmayan halk içki içmeye devam etmiştir. Ancak, içkiyle ilgili yasaklar, gereken vergiler ödenmeksizin İstanbul'a kaçak yollarla sokulmaya çalışılan müskirat veya aleni olarak şarabın sokaklarda satılmasıyla ilgiliydi. Bu ve buna benzer yasaklar daha sonraki dönemlerde de sürmüştür.

¹⁸¹ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.115.

¹⁸² Bahsedilen talepler için bkz: Kenanoğlu, *Osmanlı...*, s.246.

Evlerin meyhane olarak kullanan zimmiler zaman zaman şikâyet edilmişlerdir. Yapılan şikâyetler üzerine araştırmalar yapılmış ve suçlular bulunmuştur. 26 Ocak 1638 tarihinde Beypazarı kadısına evlerini meyhane olarak kullanan bir gayrimüslimle ilgili yapılan bir şikâyet şöyledir:

*“Cebeci Mahmûd nâm şakî dâ'imâ fısk üzre olmağla evini meyhâne idüb müslimânların ehl ü 'iyâlleri mürûr ve 'uburundan 'âciz kalmağın cânib-i şer'den Mustafa nâm kâdî müslimânlar ile evinin taht-nişîn-i meyhâne eyleyüb ve alât-ı şûrb hâzır ve müheyyâ ve beş altı küb içinde tahmînen bin vukiyye hamr mevcûd ... meclis-i şer'de ihbâr eylediklerin 'arz eyledüğün ecilden mezbûru ahz eyleyüb hanesinde dühân alâtı bulunur ise amân virilmeyüb şer'le muhkem hakkından gelmeğın emrim olmuştur”.*¹⁸³

Bu konuyla ilgili olarak suçlulara evlerini meyhane gibi kullanamayacakları hatırlatılmış ve cezalandırılmışlardır.

Zimmiler yasak olmadıkça kendi mahallerinde meyhane açma hakkına sahiptiler ancak devamlı kontrol altındaydılar. Ancak Müslümanların ibadetlerine engel teşkil etmeyecekti. 13 Ağustos 1631'de, Kasımpaşa'da Yel Değirmeni mahallesindeki mescit ile Kurdağa mahallesi mescidi arasındaki sokaklarda daha önce bazı zimmîler tarafından açılıp Müslümanların ibadetlerine engel olduğu için yıktırılan meyhanelerin yeniden açıldığı bildirildiğinden, bunların tamamının aynı gerekçe ile yıktırılıp adı geçen mahallelerden kaldırılması emredilmiştir.¹⁸⁴

Müslüman mahallerinde meyhane açmak yasaktı. Açılan meyhaneler kapatılmıştır. Buna rağmen, Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda İstanbul'da 1060 adet meyhane bulunduğunu bildirmiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ Murat Ateş, *88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637–1638 (H.1046–1048)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008, s.248, Özeti, s.94.

¹⁸⁴ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.152; *85 Numaralı Mühimme...*, Hük. No:440, s.267.

¹⁸⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Çev: Mümin Çevik, C:I, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011, s.434.

Osmanlı'da zaman zaman içki tüketimiyle ilgili yasaklar olmuştur. En bilineni IV. Murat zamanına rastlamaktadır. IV. Mehmet döneminde alınan kararlar çok serttir. 7 Mart 1652 tarihli hüküm şöyledir:

“... Üsküdar'a geçüb Yeni Mahalle'de ne kadar meyhane varsa cümlesün kırub ve fiçuların ufadub ve muhkem tenbih eylesin ki bir meyhane olmaya ve olur da şarab satılmaya ... sonra şarab satulduğu haber alına her kim satar ise salb (asılmak) olunurlar ... ”.

Bu hükümlerle şarabın yasaklanması ile birlikte meyhaneler de kapatılmıştır. Ayrıca meyhanelerde bulunan fiçuların kırılarak parçalanması da emredilmiştir. Hükümün sonunda, meyhane açılması ve şarap satılması halinde ilgili şahsın idam edileceği de belirtilmiştir. 1652 yılında yapılan bu yasağın dışında, 1604 yılında Galata kadısına gönderilen bir buyruldu şöyledir: *“Galata efendisi taht-ı kazânuzda olan meyhânegiler meyhânelerin...komayup âşikâr Müslümanlara bey' idüp fesâda bâ'is olurlar deyü subaşığı götürdüp dahi tenbîh ve te'kîd eyliyesiz ki min ba'd meyhânelerin açık komayalar ve Müslümanlara hamr vermeyeler şöyle ki işlemezler ise asla amân vermeyüp haklarından gelesüz ve subaşının dahi muhkem hakkından gelinür âna göre bilmiş olalar deyü buyuruldu.”*¹⁸⁶ Buradan çıkartabileceğimiz sonuç, devletin gayrimüslimlere içki satmayı demediğini, açıkta içki satmalarını ve Müslümanlara satış yapmalarını yasakladığını görebiliriz. Yine bu duruma bağlı olarak Galata kadısına gönderilen buyruldu için, içki vergisi toplayıcıları şikâyetinde bulunmuşlardır. Sebebi, yasak dolayısıyla vergi toplayamıyor olmalarıdır. Fakat şikâyet içki vergisi toplayıcılarının lehine sonuçlanmamıştır. Daha önceki yasağın devam ettiğine dair tekrar uyarı yapılmıştır. Bu durum devletin içkiden sağladığı vergide kayıp yaşamasına rağmen, yine de Müslümanlara ve açıkta içki satımına karşı hiç olumlu bakmadığının göstergesidir.

XVII. yüzyılın bilhassa ortası ve son dönemlerinin şahidi olan *Eremya Çelebi Kömürçiyân'a*, Osmanlı İmparatorluğunda içki tüketimi, üretimi ve satışı ile ilgili olarak, şarap imalatı ve satışının özellikle gayrimüslimlerden Rumlara ait olduğunu bunun yanında elçiliklerde bulunan yabancıların ve dışardan gelen yabancıların içkilerini (çok miktarda içki tükettiklerini de belirtir) Osmanlı dışında

¹⁸⁶ Kuran, 17. Yüzyıl..., ss.119-120.

üretilen başka bir yerden getirdiklerini söyler. Fakat devletin içki tüketimi hakkında aldığı çok çeşitli tedbirlere rağmen yine de şarap ve diğer alkollü içeceklerin tüketiminin arttığını belirtir. Hatta bu durumun özellikle Müslümanlar arasında bir hayli artışa sebep olduğunu, özellikle keyfine düşkün olan kesim (zevk-ü safa ehli) tarafından vazgeçilmez bir hal aldığını söyler. Bunun sonunda İstanbul'da hem sosyal hayatta hem de edebi hayatta içki tüketiminin etkilerinin gözle görülür bir biçimde anlaşılabilceğini ifade etmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Kömürciyan, *İstanbul Tarihi...*, s.219.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıllık tarihinde, gayrimüslimlerle ilgili pek çok düzenleme yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin idaresi, millet sistemine göre yapılmıştır. İstanbul'da bulunan gayrimüslimlere inanç yönünden bakıldığında, Yahudi ve Hıristiyanların ağırlığı dikkat çekmektedir. Ancak milliyet bakımından Rum, Yahudi ve Ermenilerin varlığı bilinmektedir.

İmparatorluk içerisinde en önemli din hiç kuşkusuz İslam'dı. Ancak diğer dinleri de göz ardı edemezdi. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi İslam hukukundan gelse de, gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde o bölgelerin geleneklerine göre adalet yerine getiriliyordu. Bu kurallara örfi kurallar denilirdi. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde Ortodoks mezhebine bazı ayrıcalıklar vermişti. Bu durumdan Osmanlı kazançlı çıkacaktı. Bu hamle ile Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı Devleti içerisinde Ortodoks ve Katolik halkın birleşip devlete büyük zarar verebileceği bir isyanı kendi zamanında bastırılmış bulunuyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti Ortodoks bölgeler için hak iddia edebilecekti. Osmanlı din adamlarının mülklerini koruma altına alarak aslında gayrimüslim tebaayı da kontrol etmeyi hedeflemiştir. Bu politika sayesinde, XVIII. yüzyıla kadar gayrimüslim tebaa ile sorun yaşamamıştır.¹⁸⁸

Devlet, dinî yaşamları veya mezhep farklılıkları bakımından Rum, Yahudi veya Ermenilere eşit mesafede durmuştur. Musevî ve Hıristiyan vatandaşların dinî özgürlüklerini zimmi hukuku çerçevesinde serbest bıraktığı gibi, birtakım engellemelere karşı da onları korumuştur.

Gayrimüslimler Osmanlı egemenliğini kabul ederek, kanunlarına da uymayı kabul etmişlerdi. Farklı dinî inançlara sahip olmalarından dolayı zimmi vatandaşların giyim, kuşam ve meskenlerindeki farklılıklar vardı. Seyahatnamelerden ve bazı belgelerdeki birtakım ifadelerden, gayrimüslimlerin giyim ve kuşamları hakkında sık sık çıkarılan hükümlere rağmen, katı kuralların uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁸⁸ Tekin, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.99.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ekonomik anlamda güçlenmişti. Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra da gerilemeye başlamıştı. Bu dönemde gayrimüslimlerin birçok ticarî alanda faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan kara ve deniz ticaretinde gayrimüslimler önemli rol üstlenmişlerdi.

Müslüman vatandaşların devlete karşı birtakım malî sorumlulukları olduğu gibi, gayrimüslim vatandaşların da devlete karşı bazı yükümlülükleri vardı. Gayrimüslimlerin, ekonomik sorumluluklarının başında ödedikleri bazı vergiler gelmekteydi. Bu vergilerin en önde geleni cizye idi. Gayrimüslimler yapmış oldukları birtakım yararlı hizmetlerin karşılığı olarak bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı.

Osmanlı'da en üst yargı mercii olan Divan-ı Hümâyûn'a Müslüman vatandaşlar gibi gayrimüslim vatandaşlar da başvurabilirlerdi. Gayrimüslimler hakkında Divan-ı Hümâyûn'dan çıkan kararlar, genellikle onların korunması ve haklarına riayet edilmesi yönünde kadılara veya ilgili makamlara tembih şeklinde olmuştu.

Gayrimüslimler, birçok anlaşmazlık ya da tescil konusunda zorunlu olmadığı halde mahkemeye başvurmuşlardı. Bu durum Şer'îye mahkemelerine duyulan güvenin bir göstergesidir. Şer'îye mahkemelerine intikal eden bir dava, her kim tarafından getirilirse getirilsin, aynı prensipler çerçevesinde incelenir ve sonuca bağlanırdı.

Mahkemelerin en önemli işlevlerinden biri de hiç şüphesiz anlaşmazlıkları gidermektir. Gayrimüslimlerin gerek kendi ve gerekse Müslümanlarla aralarındaki birçok anlaşmazlık davası Şer'îye mahkemelerine intikal etmiştir.

Osmanlı Devleti gayrimüslimleri dinî yaşamında özgür bırakmıştır. Devlet, dinî yaşamları veya mezhep farklılıkları bakımından Rum, Yahudi veya Ermenilere aynı mesafede durmuştur. Gayrimüslimleri dinleriyle ilgili her konuda korumaya almıştır.

Osmanlı Devleti'nde farklı dinî inançlara sahip olmalarından dolayı zimmî vatandaşların giyim, kuşam ve evlerinde farklılıklar vardı. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin ne tarz giyinecekleri, Rum, Yahudi ve Ermenilerin giyimlerinde hangi renkleri kullanacaklarını belirtmiştir. Fakat seyahatnamelerden ve bazı belgelerdeki birtakım ifadelerden, gayrimüslimlerin giyim ve kuşamları hakkında

sık sık çıkarılan hükümlere rağmen, katı kuralların uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde gayrimüslimlerin evleriyle ilgili de çeşitli hükümler bulunmaktadır. Zimmiler bu şekilde evlerini yapmışlardı. Gayrimüslimlerin evleri Müslümanlara ait evlerden yüksek olmayacaktı.

Aynı devlet çatısı altında yaşayan fakat farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşamalarındaki en önemli sorun, birbirleriyle olan ilişkileridir. Gayrimüslimlere, asayiş bozacak bir durum olmadıkça karışılmamıştır.

Osmanlıda önemli meselelerden biri de, Müslüman bir toplumda yaşayan gayrimüslimlerin içki kullanmasıydı. Müslümanların içki içmesi İslam hukukuna göre yasaktı.

Gayrimüslimlerin için böyle bir yasak söz konusu değildi. Buna rağmen zaman zaman meyhaneler kapatılmış ve içkinin alım-satımı yasaklanmıştı. Fakat bu yasaklar çok uzun sürmemiş, kuralına uygun olarak meyhaneler yeniden açılmış ve içki satışı gayrimüslimlere serbest bırakılmıştı. Meyhanelerin açılması ve müskiratin serbest bırakılmasında gayrimüslimlerin zimmet hukuku ve devletin içki yasağından kaynaklanan vergi kayıplarını telafi etme düşüncesi de etkili olmuştu.

Osmanlının en eski zamanlarından itibaren boza, şarap, rakı gibi içkilerden vergi alındığı kayıtlara geçmiştir. Zimmiler, Osmanlı vergi sistemi içerisinde yer alan ve alkollü içki satanların ödemek zorunda oldukları bir çeşit ruhsat harcı olan “Resm-i Beyiye” ödemekle yükümlüydüler¹⁸⁹. Bu sayede Osmanlı önemli bir gelir elde etmiştir. Ayrıca, gayrimüslimleri yaşam şeklinde zorlamadıkları için Osmanlı Barışı uzun yıllar devam etmiştir.

Gayrimüslimlerin gerek kendi ve gerekse Müslümanlarla aralarındaki birçok anlaşmazlık davası Şer’iye mahkemelerine intikal etmiştir. Bu davalarda anlaşmazlıkların giderilmesi hususunda takip edilen yol, şahitlerin dinlenmesi olmuştur.

¹⁸⁹ Erdoğan, Öner, *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara: Maliye Bakanlığı APK Yayını, 2001, s.69.

Zimmiler Müslüman mezarlığından ayrı kendi mezarlıklarına sahip olup, ölülerini bu mezarlıklara gömme hakkına sahiptiler. Mezarlıklara ilişkin düzenlemeler devletin denetimi altında, yapılmıştır. Ayrıca, mezarlıklar devletin koruması altında olmuştur.

XVII. yüzyılda İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudiler, Osmanlı yönetiminde kimliklerini muhafaza etmişlerdi. Gayrimüslimlerin hukukî, dinî, sosyal ve özel yaşamları sürekli olarak korunmuştur. Osmanlı, bu sayede çok geniş bir coğrafyaya ulaşmış ve birçok halkı yönetmiştir.

KAYNAKÇA

ADIYEKE, Nuri, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, Yeni Türkiye Yayınları, Yıl:20, Sayı: 60, Eylül-Aralık 2014.

AKÇA, Gürsoy, "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi (DAUM)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Konya Sağlık Yüksek Okulu, 2007.

AKDAĞ, Mustafa, *Genel Çizgileriyle 17. yy. Türkiye Tarihi*, (s. 200–247), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

----- "Celali İsyenlarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:2, S:2-3, 1964.

----- *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed - ÖZTÜRK Said - KARA Recep, *Sorularla Ermeni Meselesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), 2008.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Pax Ottoman Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

----- "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'ie Mahkemeleri ve Şer'ie Sicilleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

----- "Osmanlı Hukuku'nda Şer'i Hukuk-Örfi Hukuk İkillemi ve Yasama Organının Yetkileri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:12, S:12, 1999.

----- *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukuki Tahlilleri*, c. IV, İstanbul: OSAV, 1990.

AKYILDIZ, Ali, "Safiye Sultan", *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C:35, 2008.

ALTINAY, Ahmet Refik, *On ikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı 1689-1785*, İstanbul: Enderun Yayınları, 2. Baskı, 1988, s.182.

ANDREASYAN, Hrand Der, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, Çev: Saro Dadyan, İstanbul: Everest Yayınları, 2013.

ATEŞ, Murat, *88 numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi 1637 – 1638 (H. 1046 – 1048)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008.

AVCI, Necati, "Osmanlıların Rodos Şövalyeleri ile ilk Temasları ve Kanuni'nin Adayı Fethi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C:13, S:2, 2000.

AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, c. II, İstanbul, 1995.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.

BOSTAN, M. Hanefi, "Üsküdar", *TDVİA*, C: 42, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

BOSTAN, İdris, "İnebahtı Deniz Savaşı", *TDVİA*, C:22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

BOURNOUTIAN, George A., *Ermeni Tarihi Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2011.

BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK Yayınları, 1996.

BULAÇ, Ali, "Bir Arada Yaşamın Mümkün Projesi: Medine Vesikası", *Bilgi ve Hikmet*, İstanbul: İz Yayıncılık, S:5, Kış/1994.

BRAUDE, Benjamin - LEWİS Bernard, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, London, 1982.

BRAUDE, Benjamin - LEWİS Bernard, "Osmanlı Devleti İçerisindeki Hristiyanlar ve Yahudiler", Çev: Halil Erdemir-Hatice Erdemir.

BRAUDE, Benjamin, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: IV, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ÇETİN, Firdevs, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.

ÇİÇEK, Nurdan, "Medine Vesikası Ekseninde İslam'ın Rolü: Hakem mi Hâkim mi?", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birlikleri IV*, Hz: Muharrem Balcı, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 2013.

DADYAN, Saro, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2011.

DANKOFF, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çev: Müfit Günay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

DEMİRAĞ, Yelda, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM*, S:13, 2002. DOI: 10.1501/OTAM_0000000481

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev: Yaşar Önen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1992.

DUMAN, Murat, *İki Çağın Hükümdarı Fatih*, İstanbul: Akis Kitap, 2008.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebusuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

EBU YUSUF, Yakub b. İbrahim (150/767), *Kitâbu'l-Harâc*, Ç: Ali Özek, İstanbul, 1973.

EMECEN, Feridun, "Selim II", *TDVİA*, C:36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

----- "Balat", *TDVİA*, C: 5, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

----- "Selim I", *TDVİA*, C:36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

----- "Süleyman I", *TDVİA*, C:38, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

EMİRALİOĞLU, M. Pınar, "Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Kebikeç*, 10, 2000.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları, 2001.

----- "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM*, S. 1, 1990, s.118.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Yayın Yönetmeni, Cengiz Özdemir, İstanbul 1995, C.I.

ERKAL, Mehmet - İNALCIK Halil, "Cizye", *TDVİA*, C: 8, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

ESEN, Muammer, “Kur’an’ın Ehl-i Kitaba Bakışı”, Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1, 2010.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, Çev: Mümin Çevik, C:I, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011.

FAYDA, Mustafa - KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Ahidname”, *TDVİA*, C: 1, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayrı- Müslimler*, Marmara Üniversitesi Yayın No: 548-İlahiyat Fakültesi Yayın No: 6.

GALLAND, Antoine, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıratlar*, Çev: Nahit Sırrı Örik, C: I-II (1672-1673), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

GEDİKLİ BERBER, Şarika, “Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Uyum Süreci: (Moiz Kohen Örneği)”, *Turkish Studies*, S:7/4, 2012.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, Ed: Kemal Beydilli, Çev: Türkis Noyan, C. I, İstanbul, 2007

GÖK, Ayşe Almila, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayri Müslimler: Millet Sitemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar”, *Türkiye ve Siyaset*, S:3, Ankara, Temmuz-Ağustos, 2001, s.102.

GÖKDEMİR, Rahim, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri, (Trankripsiyon ve Değerlendirme)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, “Hasköy”, *TDVİA*, C: 16, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

GÖYÜNÇ, Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, Haz: Kemal Çiçek, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2005.

GÜLER, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan “Kilise Defterleri”nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)”, *OTAM*, S:9, 1998, ss.158-160.

DOI:10.1501/OTAM_0000000267.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13571.pdf>.

GÜLERYÜZ, Naim A., *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basım, 2012.

GÜNAY, Musa, *55 Numaralı Mühimme Defteri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1996.

HAMİDULLAH, Muhammed, *El-Vesaiku's-Siyasiyye*, Çev: Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi, 1997.

HAMMER, Joseph von, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Çev: Mehmed Ata, C:I-II, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1966.

HAMMER PURGSTALL, Baron Joseph von, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C:8-9-10-11-12, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1985.

ISHAQ, Pamuk Yıldız, *Urduca Sefernamelerde İstanbul*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

İŞİK, Mustafa, "Mohaç Savaşı ve Budin'de Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi Meselesi (1526-1541)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalara Dergisi*, C:5, S:22, Yaz 2012.

İLGÜREL, Mücteba, "Evliya Çelebi", *TDVİA*, C:11, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

İNALCIK, Halil - QUARTETET Donald, *Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I., Çev: Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi Seçme Eserleri-VII*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

----- *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim Seçme Eserleri-II*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

----- *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri Seçme Eserler-VIII*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

----- "Mehmed II", *TDVİA*, C:28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

-----, "İstanbul", *TDVİA*, C:23, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

----- "Osmanlı Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:14, S.1, 1959.

----- "The Ottoman Succession and Its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", s.37-67. <http://www.inalcik.com/images/pdfs/26854379OTTOMANSUCCESSION.pdf> Online Erişim Tarihi:26.10.2017.

----- *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Ve İnkişafı Vaziyetinde İktisadi Vaziyeti Üzerine Tetkik Vaziyetiyle, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Der: Halil İnalcık, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

JENNINGS, Ronald C., "Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* C:2S, S: 3, Ekim, 1978.

KAÇAR, Turhan, "Origo Constantini Imperatoris İmparator Constantinus'un Yükselişi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XX, S: 1, 2005.

KAL'A, Ahmet, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul 2003, C.I, S.1.

KALELİ, Hüseyin, "Osmanlı Para Rejiminde Enflasyona Yol Açması Bakımından Tağşişler ve Sebepleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:2, S.2, 2007.

KARABIYIK, Bayram, *54 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (221-291)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

KARACA, Filiz, "Turhan Sultan", *TDVİA*, C:41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

KARPAT, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus-Devlet Oluşumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: II, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

KAYA, Remzi, "Ehl-i Kitap", *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C: 10.

KAYA, Önder, *Cihan Payitahtı İstanbul 2500 Yıllık Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

KAZAN, Hz. Hilal – YILDIZ, Kenan, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H.990-991/M.1582-1583)*, İstanbul: İSAM, 2010.

KENANOĞLU, M. Macit, "Tek Devlette Çok Hukuk Olabilir mi?", *Düşünen Siyaset Dergisi (Osmanlı ve İdeoloji)*, S. 7-8, Ağustos-Eylül 1999.

-----, "İslam-Osmanlı Hukukunda Zimmîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:3, S:5, 2005.

-----, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2004.

KİEL, Machiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (Cizye) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers for Demographic Research", *Etudes Balkaniques*, 1990.

KODAMAN, Bayram, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:16, s.1-24.

KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Çev-Haz: Hrand D. Andreasyan-Kevork Pamukciyan, Eren Yayıncılık, 1988.

KURAN, Ed. Timur, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam Esnaf ve Loncalar/Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri/Yabancılar (Social and Economic Life in Seventeenth-Century İstanbul Glimpses from Court Records Guilds and Guildsmen/Communal Affairs of Christians and Jews/Foreigners)*, C:1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

KUŞAT, Ali, "Fatih Sultan Mehmed'in Kişiliği ve Fetihteki Rolü (Psikanalitik Bir Yaklaşım)", Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14, Yıl: 2003/1.

KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet sistemi", *Osmanlı*, Ankara: 1999, c. IV.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Mühimme Defteri", *TDVİA*, C:31, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Murad III”, *TDVİA*, C:31, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

LEWIS, Bernard, *Çatışan Kültürler Keşifler Çağında Hıristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, Çev: Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

MANTRAN, Robert, *İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

ORTAYLI, İlber “Joseph Freiherr von Hammer Purgstall Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C:15, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

ÖNER, Erdoğan, *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara: Maliye Bakanlığı APK Yayını, 2001.

ÖZ, Mehmet, *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Ankara: Dergâh Yayınları, 1997.

ÖZEL, Ahmet, “Gayri Müslim”, *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C: 13.

PRICE, M. Philips, *A History Of Turkey*, London: George Allen&Unwin Ltd-New York: Humanities Press, İnc.

ROZEN, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

SERTOĞLU, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Meselesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, İstanbul 1969.

SHPUZA, Gazmend, “Arnavutluk'ta Yahudiler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi XVIII*, İstanbul, 1993.

SİNANOĞLU, Mustafa, “Şirk”, *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C: 39.

TAN, Mehmet Ali, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180)*, Bitlis Eren/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2015.

TAVERNIER, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed: Stefanos Yerasimos, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

TEKİN, Rahmi, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamları*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.

TEKİNOĞLU, Hüseyin, *Osmanlı'nın Genç Dehası Fatih Sultan Mehmet*, İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık, 2009.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, Editör, Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, c. II, İstanbul: Kitap yayınevi, 2013.

TURAN, Namık Sinan, "16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergi*, C.60, S.4, 2005,

TVERİNİTOVA, Anna, *Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı (1593–1603)*, Çev. Abdulkadir İnan, Ankara: Kurtiş Matbaacılık, 2006.

UĞUR, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *TDVİA*, C:39, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

UZUN, Efkân, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara: TTK, 2003.

ÜÇEL AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

ÜNAL, Tahsin, *Fatih ve Fetih*, Ankara: Berikan Yayıncılık, 2007.

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU BİLDİRİLER I-II,III-IV-V-VI, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, C: I-II.

VASİLİEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Arif Müfid Mansel, C: 1, Ankara: Maarif Matbaası, 1943.

YARCAN, Şükrü, *Balat ve Galata'da Yahudi Kültürü Üzerine Bir Gezi*, Der: Ahmet Emre Bilgili, İstanbul: İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2009.

YAŞAR, Şükran, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:2,

Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2003. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/46080>.

YAZICI, Hüseyin, "Seyahatname", *TDVİA*, C: 37, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

YILMAZ, Ed. Coşkun, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/M.1590-191)*, İstanbul: İSAM, 2010.

----- *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H.1073-1074/M. 1663)*, İstanbul: İSAM, 2012.

YÜCEL, Yay. Haz. Yaşar, *Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'il-Mü'minin*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1981.

ZEKİ, Bedros, *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

WOJCİK, Zbigniew, "King John III-of Paland and the Turkish Aspects of His Policy", *Bellefen*, C. XLIV, S. 176, Ankara, 1980

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628), Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: VII, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 54, Ankara, 2001.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 / 1630 – 1631 (1632-) Özet Transkripsiyon -İndeks, Ankara 2002.

91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/M.1646-1647), Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi: IX, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 140, İstanbul, 2015.

Başbakanlı Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defter 286, s.4.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamursuz_Bayram%C4%B1

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kan_iftiras%C4%B1

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.590c6e6d2bded6.04155491

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.590c6fcfd12527.54934983

Fatih Sultan Mehmed'in tavrını en iyi belirleyen, onun Ermenilere verdiği fermanıdır. Hem orijinalini ve hem de transkribe edilmiş metnini almak istiyoruz.

'Mucebince amel oluna; her kim hatt-ı hümayun-ı sa'adet-makrunu fesh ederse, Allah'ın la'netine uğrasun.

Sebeb-i tahrir-i tevkî-i refî-i hümayûn, vâcib'üt-tastîr-i yarlıg-i belîg-i hümayûn -Nassarahullahu Te`âlâ ilâ-i yub`asûn- oldur ki;

Bi iznillahi Te`âlâ Hazret-i Resûl hurmetiyle Makam-ı Kostantınıyye feth u fütûh oldukda etrâf ve eknâfdan şahlar ve krallar Âsitâne-i Sa`âdetime elçiler gelüb feth u fütûhı arz edüb bu kerre Kudüs-i Şerif'de olan Rumların Patriği Atnasiyos (?) nam râhib rızalarıyla gelüb Âsitâne-i Sa`âdetime yüz sürüb ve Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallallahu aleyhi ve sellem) mübarek eliyle ve pençesiyle imzalu olan hatt-ı hümayûnları ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyahallahu Te`âlâ anh) verdiği Hatt-ı Kufi ile ve selâtîn-i mâziyeden hatt-ı hümayûnları ibraz edüb ve ricâ eyledi. Ol minval üzere Kudüs-i Şerif içerüsün ve taşrasunda namazların ve ziyaretlerin kel-evvel Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallallahu aleyhi ve sellem) ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyahallahu Te`âlâ anh) ve selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan olunan hatt-ı hümayûnları mücebince zabt ve tasarruf eyleyeler.

İmdi kadimden ferman ve sadaka olunub bi aynihî içerüde olan Kamame ile cemî namazgahları ve ziyaretleriyle ve Gürçi Manastırı olan Mar Yakub ve Kudüs-i Şerif taşrasında olan manastırlar ve kiliseler ve Hazret-i İsa (Aleyhisselam) Hazretlerinin doğduğu Beytullahm Kilise-i Kübrâ ve Mağara ve Kilisede olan üç kapu mihtahlarıyla şimal ve kible ve garbî tarafından içinde olan cemî-i millet-i Nasrâniyye Kudüs-i Şerif Patrikleri, yamakları bu vefk üzere eşyaları bâc ve harâcdan ve kakırlardan ve sâir tekâlif-i örfiyyeden kadimden sadaka ve ihsan ve ferman olunan bi aynihî küllisinden mu`âf ve müsellemler için rice eyledükleri ecilden; imdi kadimden Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallallahu aleyhi ve sellem) ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyahallahu Te`âlâ anh) ve selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan ve ferman olunan hatt-ı hümayûnları mücebince, cenâb-ı celâletim dahi sadaka ve ihsân ve fermân-ı âlî-şânım olmuştur.

Tasarrufumda ve hükmümde olan memleketler eğer deryadan ve karadan hâkim`ül-vakt olanlar Kudüs-i Şerif Patriği ve ruhbanları mezbûrlara himâyet ve sıyânet ve âhardan kimesne rencide eylemeyeler.

Ve eğer Hazret-i Resûl-i Ekrem Hazretlerinin (Sallallahu aleyhi ve sellem) sadaka ve ihsan olunan mübarek pençesiyle imzalu olan hattı ve Hazret-i Ömer bin Hattab Hazretlerinin (Radiyahallahu Te`âlâ anh) verdiği Kufi ile hattı ve selâtîn-i mâziyeden sadaka ve ihsan olunan hatt-ı hümayûnları ve el-ân sadaka ve ihsan olun hatt-ı hümayûn-ı sa`âdet-makrûnı ve fermân-ı âlî-şânı alub bundan sonra gelen halifeler ve vüzerây-ı izâmdan ve ulemâdan ve ehl-i örfden ve kapu kullardan ve sâir Ümmet-i Muhammed'den akçe için veyahud hâtir için feshine murâd ederler ise, Allah'ın ve Hazret-i Resûlün hışmına uğrasun.

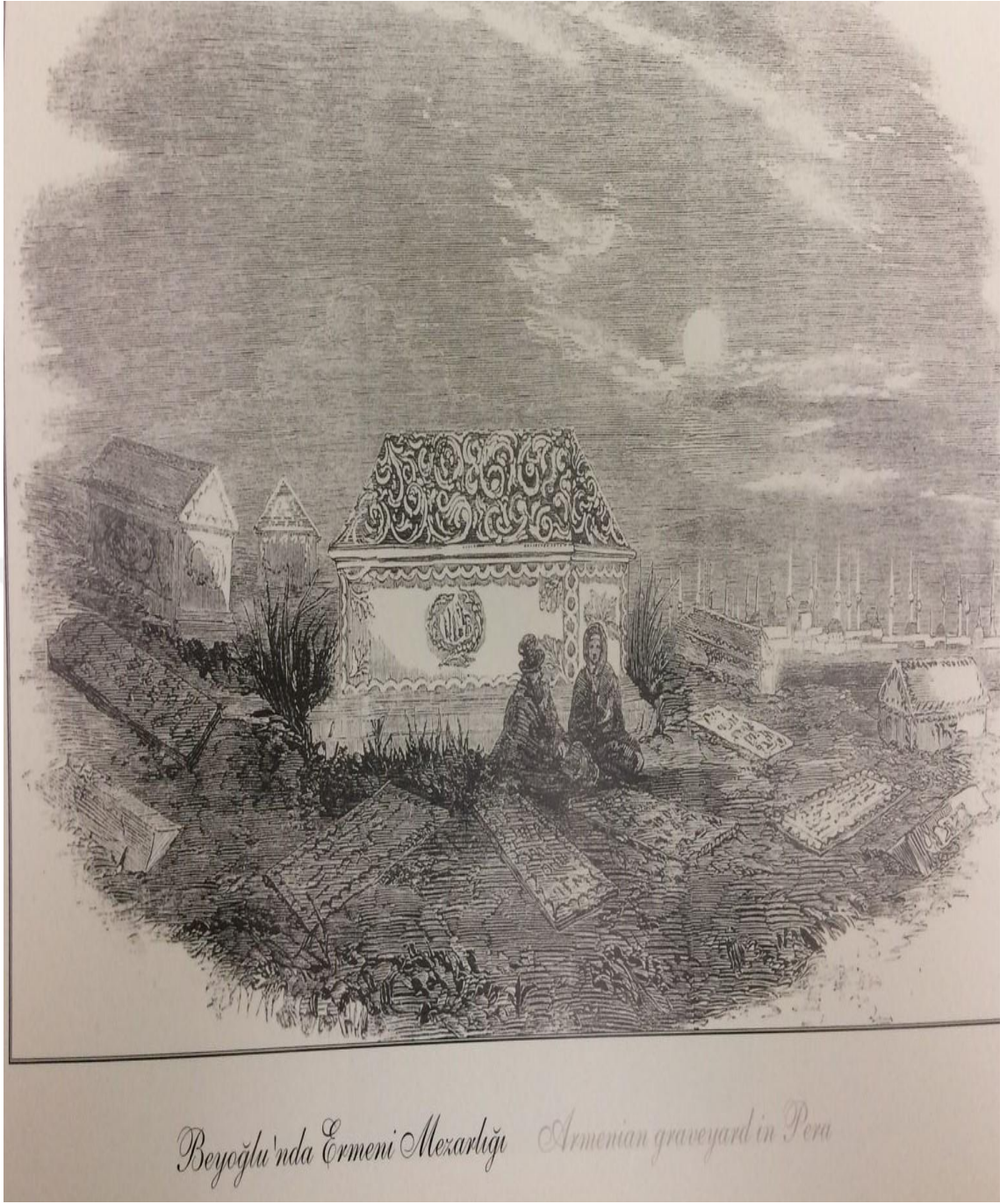
Şöyle bileler, alâmet-i şerife i`timâd ve inkıyâd kılalar. Tahrîren fî evâsıt-ı Şehr-i Şevvâl'il-Mükerrem li seneti isneyn ve sittîn ve semâne-mi`ete. Sene 862

Bi Makam-ı Kostantınıyye" ¹⁷⁴.

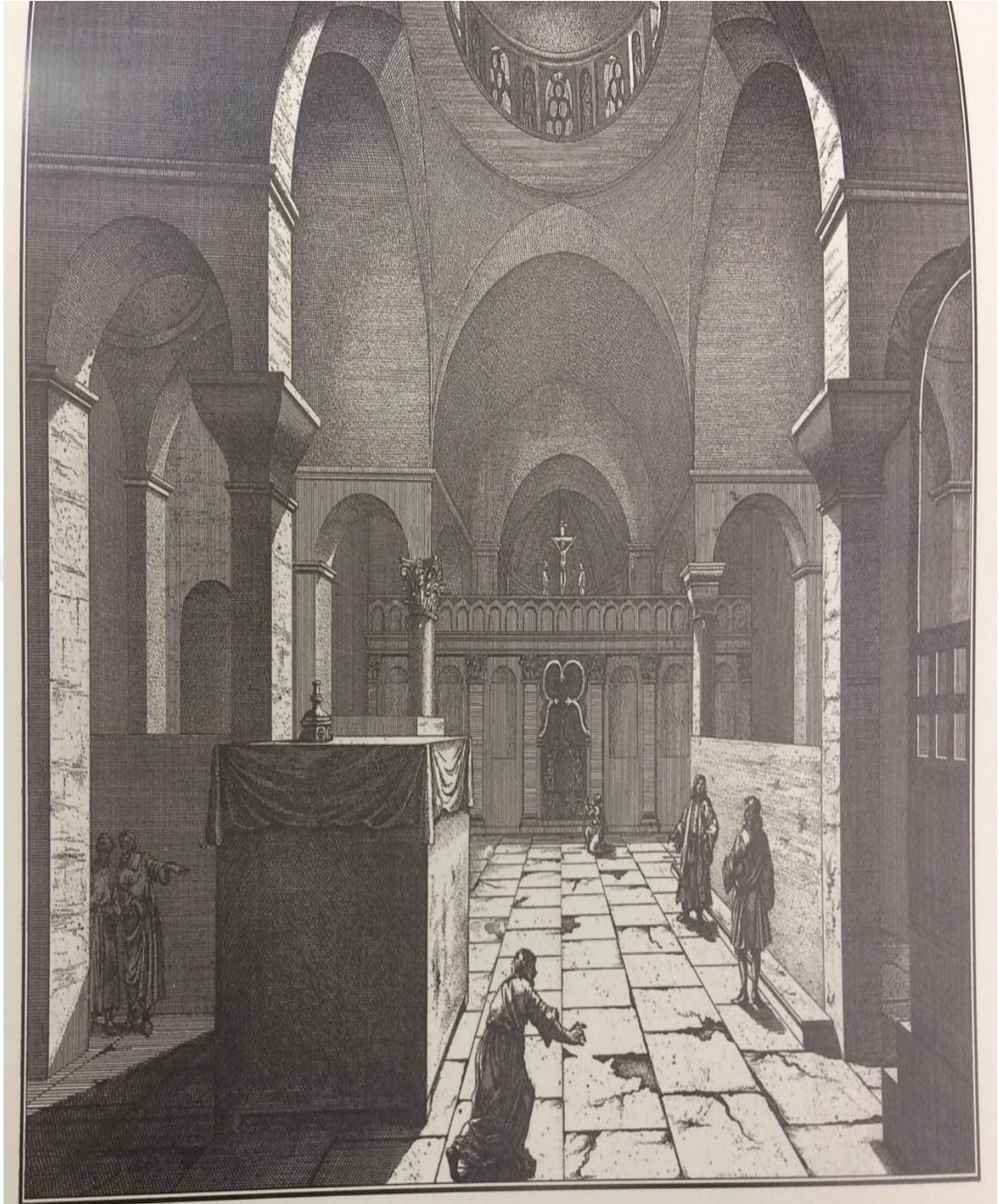
Ek 1: Fatih Sultan Mehmed'in Ermenilere Verdiği Fermanın Orijinali ve Transkripte Edilmiş Hali. Ahmed Akgündüz-Said Öztürk-Recep Kara, Sorularla Ermeni Meselesi, ss.97-98.

Ek 2: 16. Yüzyılın Sonunda İstanbul'un Genel Görünüşü. Gravürlerle Türkiye In Gravures İstanbul I, 2002, s.012.

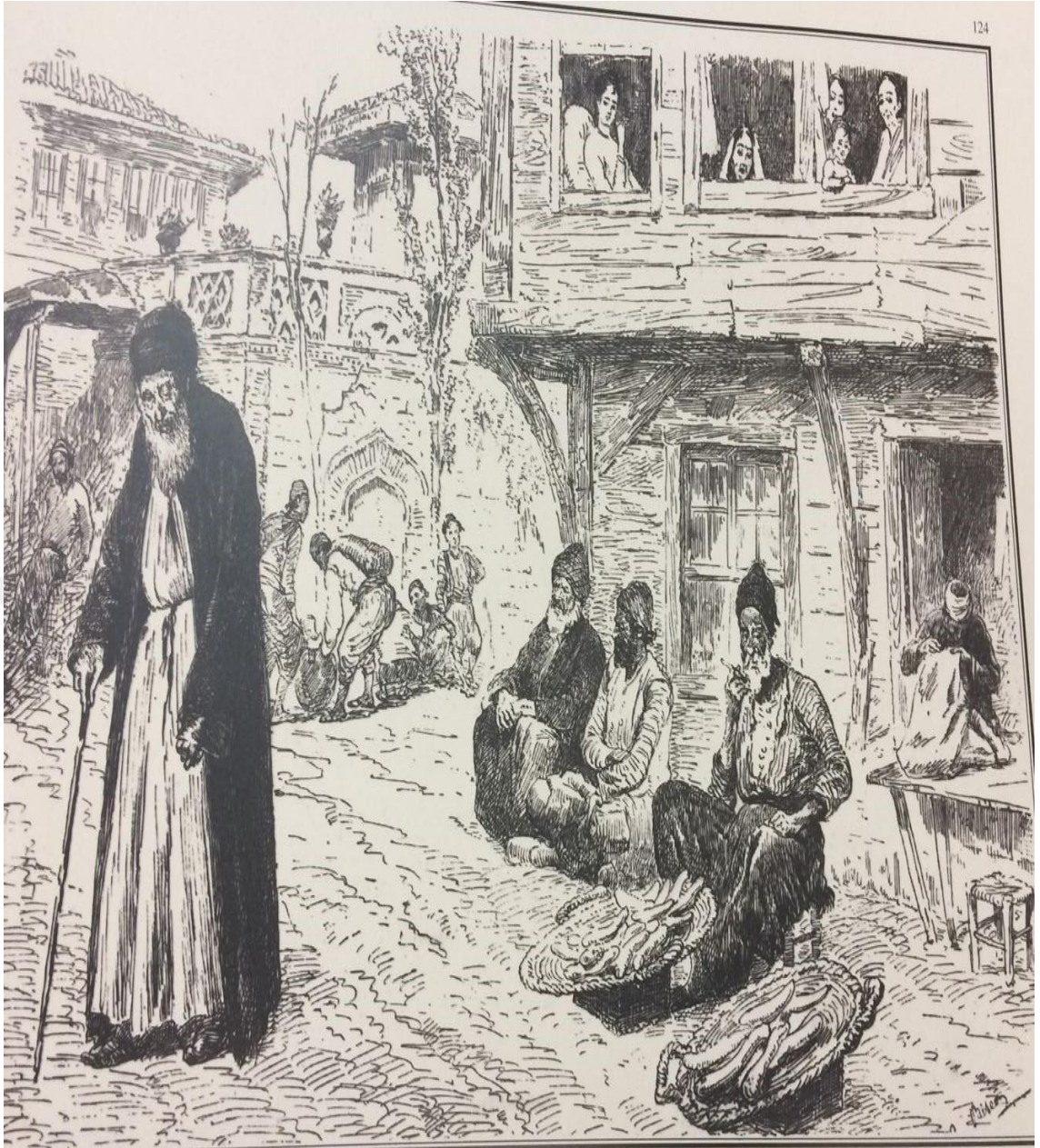

Ek 3: Beyoğlu'nda Bir Ermeni Mezarlığı. Gravürlere Türkiye In Gravures İstanbul I, 2002, s.141.

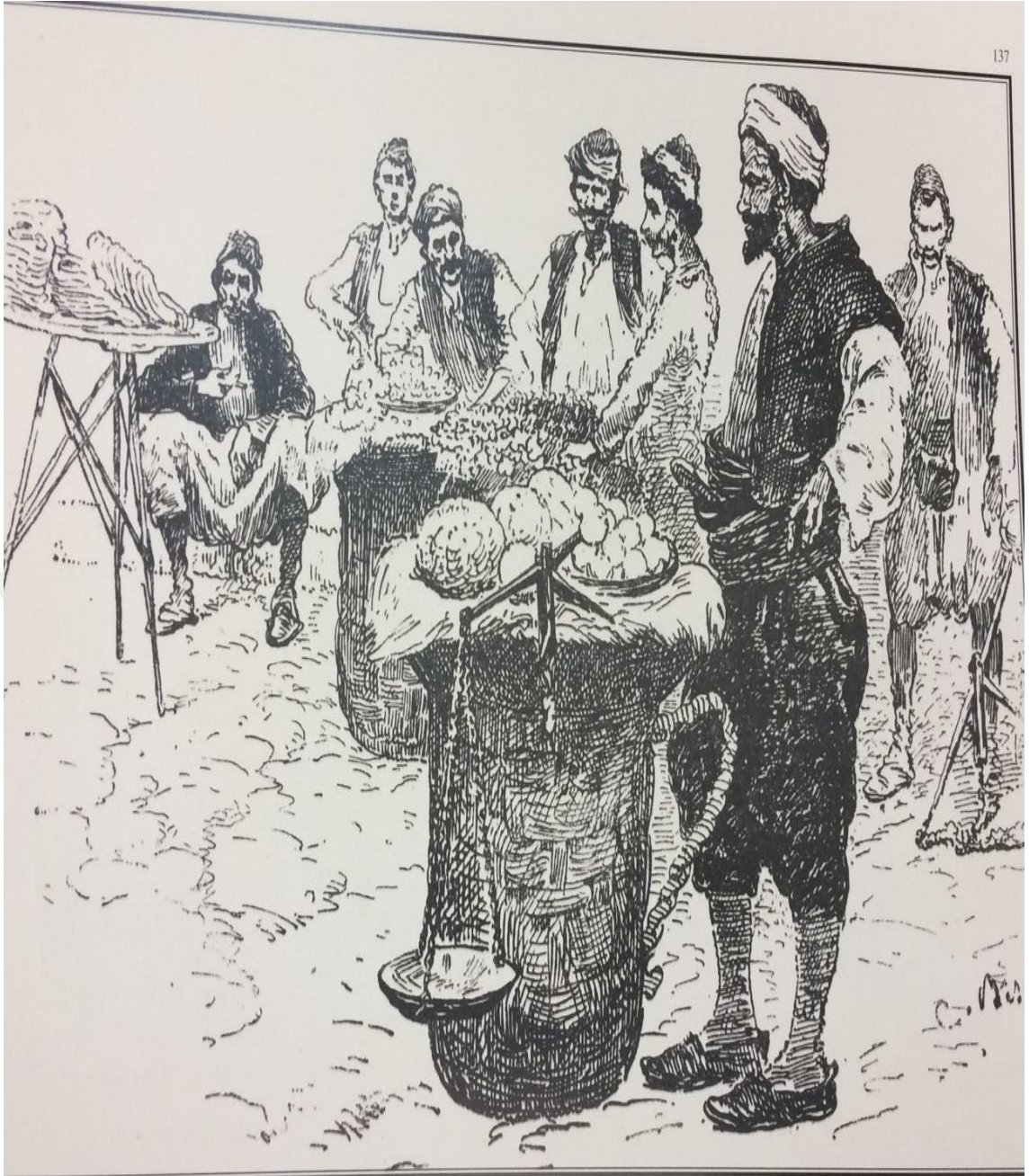
*Kadıköy'de bir Rum Ortodoks Kilisesi A Greek Orthodox Church at Kadıköy
(iç görünüş) (interior)*

Ek 4: Kadıköy'de Bir Rum Ortodoks Kilisesinin İç Görünüşü, Gravürlerle Türkiye
In Gravures İstanbul II, 2002, s.079.

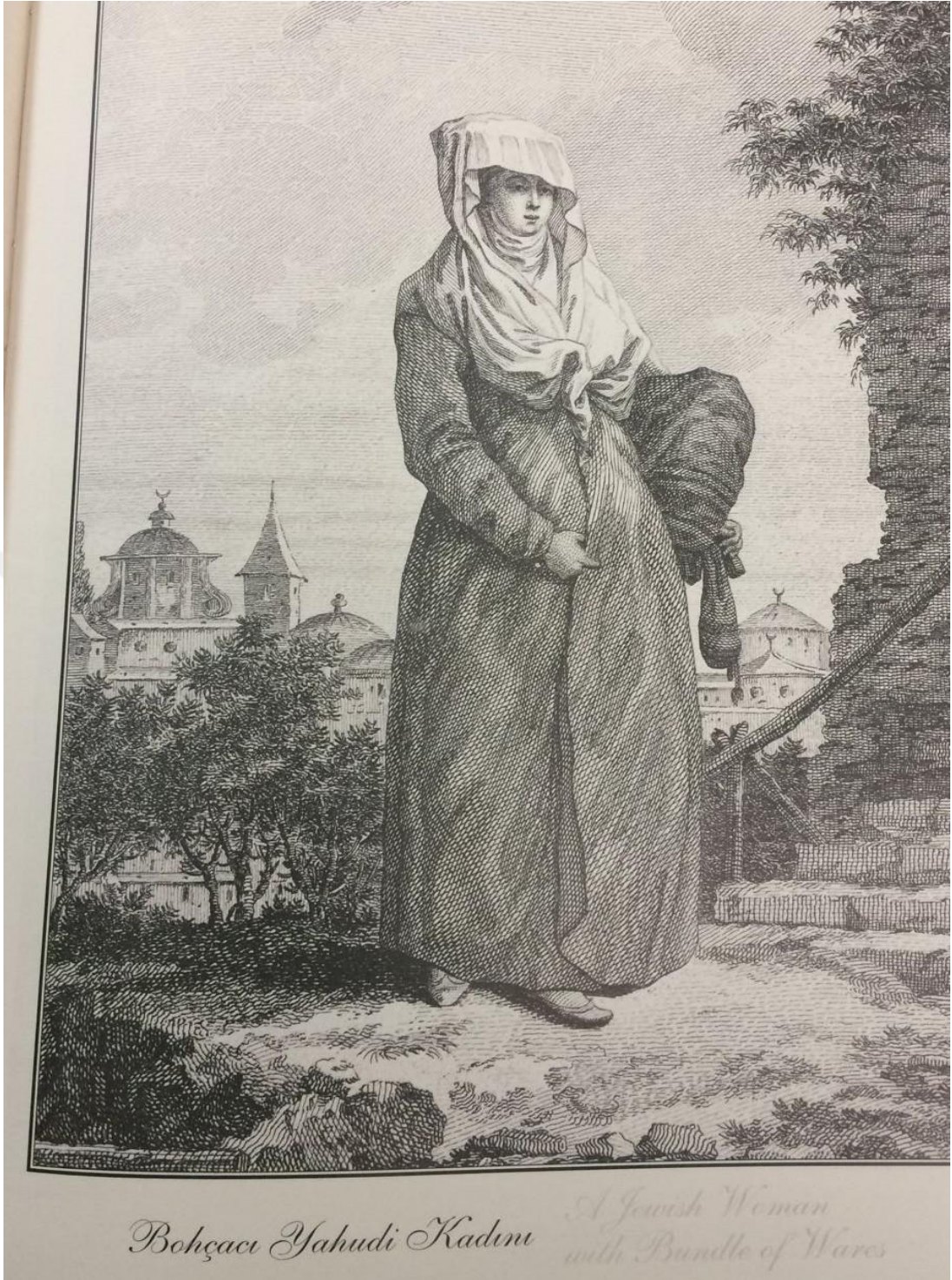
Yahudi semti Jewish district

Ek 5: İstanbul'da Bir Yahudi Senti. Gravürlerle Türkiye In Gravures İstanbul III, 2002, s.124.

Galata'da Ermeni ve Türk satıcılar Armenian and Turkish sellers at Galata

Ek 6: Galata'da Ermeni ve Türk Satıcılar. Gravürlerle Türkiye In Gravures İstanbul III, 2002, s.137.

Ek 7: Bohçacı Yahudi Kadını. Gravürlerle Türkiye In Gravures Giysiler, Portreler VI, 2002, s.102.

Ek 8: Rum Kadını. Gravürlerle Türkiye In Gravures Giysiler, Portreler VI, 2002, s.126.

Ek 9: Yahudi Hekim. Gravürlerle Türkiye In Gravures Giysiler, Portreler VII, 2002, s.156.

محمود استانبولک وانغ لولک مہودک خزینہ لوی متقی اولم لکون موجود لریکشتش
 لولینوب محمد داخیر لولین لکون جانب سلطنتہ غلبہ دن فخریہ زبورہ دد حاکم
 الشریع اولدک اعلم العلماء المنویون حسن لندی فخر و طالب میر اثر لول اوللہ
 مع الاکام و الادعاظم کوردی محمد انا مہاشیر تعیین بیور لطفن بو موجب فرمان
 عالی مہود لک محمد داخیر اللہ کلری دفتر ذمہ بیان اولینور کجرا فی
 اولسط مجادی لاولی لک لنتشر و نلتای و الف

ای مہودہ جاہ لک اولدک دکانای محمد و حسن لول اول ل جاہ عارضہ دد لک لنتشر

درد سالی

اول لک	سعد	سعد	سعد	اول لک
سعد	اول لک	سعد	سعد	اول لک
سعد	سعد	اول لک	سعد	اول لک
سعد	سعد	اول لک	سعد	اول لک

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/01/2018

Tez Başlığı/Konusu: İstanbul Örneğinde XVII. Yüzyılda Gayrimüslimler

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
15/01/2018

Adı Soyadı: Büşranur TARAKCI

Öğrenci No: N12236022

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tarih

Statüsü:

- Y.Lisans Doktora
 Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Yrd. Doç. Dr. M. Hulusi
Lekesiz

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/01/2018

Tez Başlığı / Konusu: İstanbul Örneğinde XVII. Yüzyılda Gayrimüslimler

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 62 sayfalık kısmına ilişkin, 15/01/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
15/01/2018

Adı Soyadı: Büşranur TARAKCI
Öğrenci No: N12236022
Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Programı: Tarih
Statüsü: Y.Lisans Doktora
Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Yrd. Doç. Dr. M. Hulusi Lekesiz

